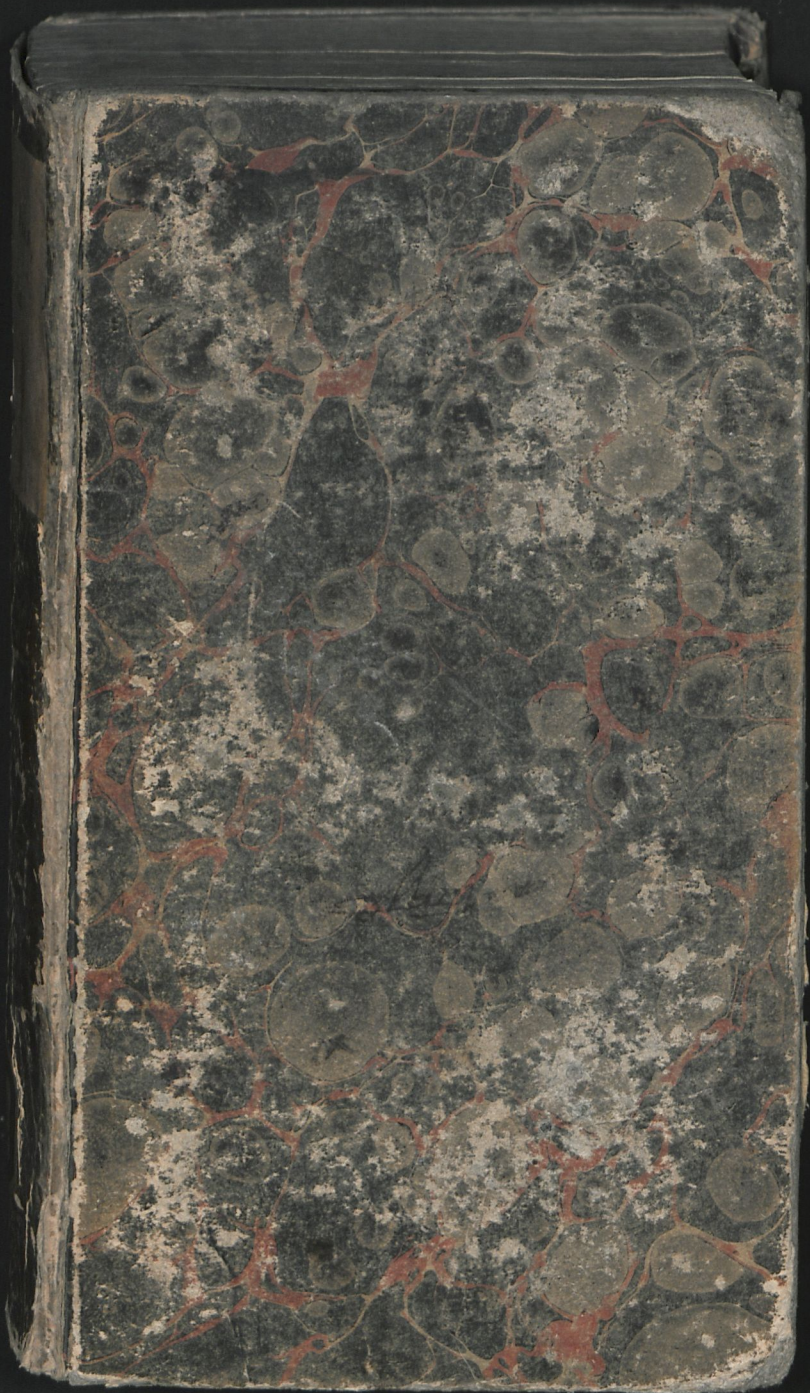

2.

Fabrygusti nuda nova te usque ad septima Terminis.
Supra 1-14; 15-19. part. librorum quinti et decimi
toti fragmenta affixi.

No 459.

C. CORNELII TACITI
O P E R A

VOLUMEN SECUNDUM.

TUBINGÆ
SUMTIBUS I. G. COTTÆ. MDCCXCVIII.

C. CORNELII TACITI

OPERA

VOLUMEN SECUNDUM

TUBINGÆ

Sumptibus I. G. Galle impressum

C. CORNELII TACITI
HISTORIARUM LIBRI.

HISTORiarum LIBRI
C. CORNELII TACITI

C. CORNELII TACITI
HISTORiarUM
LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Orditur, et quae in Historiarum toto opere dicenda, carptim proponit: 1—3. statum item tunc rei Romanae: 4. 5. Galbae ingenium, mores, gubernationem. Qui audito motu Germanico, Pisonem Caesarem adoptat. 6—20. Id Othonem offendit, qui spe sua lapsum animum ad utriusque caedem appulit, et perficit, conciliatis sibi Praetorianis. Galba et Piso trucidantur, item T. Vinus. 21—44. Otho in imperii sede est. cui tamen aemulus statim et hostis Vitellius exortus. 45—50. De causis motae Germaniae, et in ea legionum. Vitellium Principem sumunt. et iter in Italiam: duobus ducibus, Valente Fabio, et Alieno Caecina. Otho copias item ducesque parat. Recensio Provinciarum, quae penes utrumque Principem. 51—78. Interea Roxolani Sarmatae Moesiam irrupere: sed repulsi, aut caesi. 79. Seditio Romae et tumultus Praetorianorum ingens exortus: qui Senatum universum ad caedem deposcunt, ut Othoni infidum. Otho aegre eos coercet, et donativo mox placat. 80—86. Idem classem instruit, mittitque in Galliam contra Vitellium. Denique ipse, omissa urbe, in eum it. 87—90. Gesta haec paucis mensibus,

IMP. SER. GALBA ET T. VINIO COSS.

I. Initium mihi operis Ser. Galba iterum, T. Vinus consules erunt. Nam, post conditam urbem, octingentos et viginti prioris aevi annos multi auctor Tacitus T. II.

A

C. CORNELII TACITI

res retulerunt, dum res populi Rom. memorabantur, pari eloquentia ac libertate. postquam bellatum apud Actium, atque omnem potentiam ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere. simul veritas pluribus modis infracta; primum inscitia Reipublicæ ut alienæ, mox libidine assentandi, aut rursus odio adversus dominantes: ita neutris cura posteritatis, inter insensos, vel obnoxios. Sed ambitionem scriptoris facile adverteris: obrectatio et livor pronis auribus accipiuntur. quippe adulationi foedum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. Mihi Galba, Otho, Vitellius, nec beneficio, nec iniuria cogniti. dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam, non abnuerim; sed incorruptam fidem professus, nec amore quisquam, et sine odio dicendus est. Quod si vita suppeditet, principatum divi Nervæ, et imperium Traiani, uberiores securioremque materiam senectuti seposui: rara temporum felicitate, ubi sentire quæ velis, et quæ sentias, dicere licet.

II. Opus aggredior incipium casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace sævum. Quatuor principes ferro interempti. Trina bella civilia, plura externa, ac plerumque permixta. Prosperæ in Oriente: adversæ in Occidente res. Turbatum Illyricum; Galliæ nutantes; perdomita Britannia, et statim missa, coortæ in nos Sarmatarum ac Suevorum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus. Mota etiam prope Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. Iam vero Italia novis cladibus, vel post longam seculorum seriem repetitis, afflictæ. Haustæ aut obrutæ urbes³⁷, fecundissima Campaniæ ora. Urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. Pollutæ cærimoniæ. magna adulteria. plenum exsiliis mare. infecti cædibus scopuli. Atrocius in urbe sævitum. Nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine: et ob virtutes certissimum exitium. Nec minus præmia delatorum invisæ, quam scelera: cum alii sacerdotia et consulatus, ut spolia, adepti, procuraciones alii, et interiorum potentiam, agerent verterent cuncta odio et terrore. Corrupti in dominos servi, in patronos liberti: et quibus deerat inimicus, per amicos

oppressi. Non tamen adeo virtutum sterile seculum, ut non et bona exempla prodiderit.

III. Comitæ profugos liberos matres: secutæ maritos in exilia coniuges: propinqui audentes: constantes generi: contumax, etiam adversus tormenta, fervorum fides: supremæ clarorum virorum necessitates: ipsa necessitas fortiter tolerata: et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Præter multiplices rerum humanarum casus, cælo terraque prodigia, et fulminum monitus, et futurorum præagia, læta, tristia, ambigua, manifesta. Nec enim unquam atrocioribus populi Rom. cladibus, magisque iustis indicibus approbatum est, non esse curæ deis securitatem nostram, esse ultionem.

IV. Ceterum, antequam destinata componam, repetendum videtur, qualis status urbis, quæ mens exercituum, quis habitus provinciarum; quid in toto terrarum orbe validum, quid ægrum fuerit: ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causæque noscantur. Finis Neronis, ut lætus primo gaudentium impetu fuerat, ita varios motus animorum, non modo in urbe apud patres, aut populum, aut urbanum militem, sed omnes legiones ducesque conciverat: evulgato imperii arcano, posse principem alibi quam Romæ fieri. Sed patres læti, usurpata statim libertate, licentius, ut erga principem novum et absentem: primores equitum proximi gaudio patrum: pars populi integra et magnis domibus annexa, clientes libertique damnatorum et exulum, in spem erecti: plebs sordida et circo ac theatris sueta, simul deterrimi fervorum, aut qui adefis bonis, per dedecus Neronis alebantur, mæsti et rumorum avidi.

V. Miles urbanus longo Cæsarum sacramento imbutus, et ad destituendum Neronem arte magis et impulsu, quam suo ingenio traductus; postquam neque dari donativum sub nomine Galbæ promissum, neque magnis meritis ac præmiis eundem in pace, quem in bello, locum, præventamque gratiam intelligit apud Principem, a legionibus factum; pronus ad novas res, scelere insuper Nymphidii Sabini præfecti imperium sibi molientis agitatur. Et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus; sed, quamvis

capite defectionis ablato, manebat plerisque militum conscientia, nec deerant sermones, *senium atque avaritiam Galbæ* increpantium. Laudata olim et militari fama celebrata severitas eius, angebat aspernantes veterem disciplinam, atque ita XIV annis a Nerone affluens, ut haud minus vitia principum amarent, quam olim virtutes verebantur. accessit Galbæ vox, pro Republica honesta, ipsi anceps, *legi a se militem, non emi*. Nec enim ad hanc formam cetera erant.

VI. Invalidum senem T. Vinus, et Cornelius Laco, alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitiorum oneratum, contemptu inertiae destruebant. Tardum Galbæ iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone, consule designato, et Petronio Turpiliano, consulari. ille, ut Nymphidii socius: hic, ut dux Neronis, inauditi atque indefensi, tamquam innocentes, perierant. Introitus in urbem, trucidatis tot millibus inermium militum, infaustus omine, atque ipsis etiam, qui occiderant, formidolosus. Inducta legione Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito. multi ad hoc numeri e Germania, ac Britannia, et Illyrico, quos idem Nero electos præmissosque ad claustra Capriarum, et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata.

VII. Forte congruerat, ut Clodii Macri et Fonteii Capitonis cædes nuntiarentur. Macrum, in Africa haud dubie turbantem, Trebonius Garucianus, procurator, iussu Galbæ; Capitonem in Germania, cum similia coeptaret, Cornelius Aquinus et Fabius Valens, legati legionum, interfecerant, antequam iuberentur. Fuere, qui crederent, Capitonem, ut avaritia et libidine foedum, ac maculosum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse; sed a legatis, bellum suadentibus, postquam impellere nequiverint, crimen ac dolum compositum ultro, et Galbam mobilitate ingenii, an, ne altius scrutaretur, quoquo modo acta, quia mutari non poterant, comprobasse. Ceterum utraque cædes sinistre accepta: et inviso semel principe, seu bene, seu male facta premunt.

Iam afferebant venalia cuncta præpotentes liberti: fervorum manus subitis avidæ, et tamquam apud senem, festinantes. eademque novæ aulæ mala, æque gravia, non æque excusata. Ipsa ætas Galbæ irrisui ac fastidio erat assuetis iuventæ Neronis, et imperatores forma ac decore corporis (ut est mos vulgi) comparantibus.

VIII. Et hic quidem Romæ, tamquam in tanta multitudine, habitus animorum fuit. E provinciis, Hispaniæ præerat Cluvius Rufus, vir facundus et pacis artibus, belli inexpertus. Galliæ, super memoriam Vindicis, obligatæ recenti dono Romanæ civitatis, et in posterum tributis levamento. Proximæ tamen Germanicis exercitibus Galliarum civitates, non eodem honore habitæ; quædam etiam, sinibus ademptis, pari dolore commoda aliena ac suas iniurias metiebantur. Germanici exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, solliciti et irati, superbia recentis victoriæ, et metu, tamquam alias partes fovissent, tarde a Nerone desciverant. nec statim pro Galba Verginius. an imperare voluisset, dubium: delatum ei a milite imperium conveniebat. Fonteium Capitonem occisum, etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur. Dux deerat, abducto Verginio, per simulationem amicitiae: quem non remitti, atque etiam reum esse, tamquam suum crimen accipiebat.

IX. Superior exercitus legatum, Hordeonium Flaccum, spernebat, senecta ac debilitate pedum invalidum, sine constantia, sine auctoritate. ne quieto quidem milite, regimen; adeo furentes infirmitate retinentis ultro accendebantur. Inferioris Germaniæ legiones diutius sine consulari fuere: donec, missu Galbæ, A. Vitellius aderat, censoris Vitellii ac ter consulis filius. id satis videbatur. In Britannico exercitu nihil irarum. Non sane aliæ legiones, per omnes civilium bellorum motus. innocentius egerunt: sen, quia procul et Oceano divisæ; seu crebris expeditionibus doctæ hostem potius odisse. Quies et Illyrico: quamquam excitæ a Nerone legiones, dum in Italia cunctantur, Verginium legationibus adissent. Sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis, nec viribus miscebantur.

X. Oriens adhuc immotus. Syriam et quatuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque iuxta famosus. Insignes amicitias juvenis ambitiose coluerat. mox, attritis opibus, lubrico statu, suspecta etiam Claudii iracundia, in secretum Asiæ repositus, tam prope ab exfule fuit, quam postea a principe. Luxuria, industria, comitate, arrogantia, malis bonisque artibus mixtus. nimiae voluptates, cum vacaret; quotiens expedierat, magnæ virtutes: palam laudes; secreta male audiebant. Sed apud subiectos, apud proximos, apud collegas, variis illecebris potens: et cui expeditius fuerit, tradere imperium, quam obtinere. Bellum Iudaicum Flavius Vespasianus (ducem eum Nero delegerat) tribus legionibus administrabat. Nec Vespasiano adversus Galbam votum aut avimus. Quippe Titum, filium, ad venerationem cultumque eius miserat, ut suo loco memorabimus. Occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium, post fortunam credidimus.

XI. Aegyptum copiasque, quibus coerceretur, iam inde a divo Augusto, equites Romani obtinent, loco regum. Ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonæ secundam, superstitione ac lascivia discordem et mobilem, insciam legum, ignaram magistratum, domi retinere. Regebat tum Tiberius Alexander, eiusdem nationis. Africa, ac legiones in ea, interfecto Clodio Macro, contenta qualicunque principe post experimentum domini minoris. Duæ Mauretaniæ, Rhætia, Noricum, Thracia, et quæ aliæ procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinæ, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. Inermes provinciæ, atque ipsa in primis Italia, cuicumque servitio exposita, in pretium belli cessuræ erant. Hic fuit rerum Romanarum status, cum Ser. Galba iterum, Titus Vinus, consules, inchoavere annum, sibi ultimum, Reipublicæ prope supremum.

XII. Paucis post Kalend. Ianuarias diebus, Pompeii Propinqui, procuratoris, e Belgica litteræ afferuntur: *superioris Germaniæ legiones, rupta sacramenti reverentia, imperatorem alium flagitare, et Senatui ac Pop. Rom. arbitrium eligendi permittere*, quo seditio mollius acciperetur. Maturavit ea res confi-

lium Galbæ, iam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. Non sane crebrior tota civitate sermo per illos menses fuerat: primum licentia ac libidine talia loquendi, dein fessâ iam ætate Galbæ. Paucis iudicium aut Reipublicæ amor: multi occulta spe, prout quis amicus, vel cliens, hunc vel illum ambitionis rumoribus destinabant; etiam in T. Vinii odium; qui in dies quanto potentior, eodem actu in-visor erat. Quippe hiantes, in magna fortuna, amicorum cupiditates ipsa Galbæ facilitas intendebat; cum apud infirmum et credulum, minore metu, et maiore præmio peccaretur.

XIII. Potentia principatus divisa in T. Vinium, consulem, et Cornelium Laconem, prætorii præfectum. Nec minor gratia Icelo. Galbæ liberto, quem annulis donatum, equestri nomine *Martianum* vocitabant. Hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinii pro M. Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant, quam alium. Neque erat Galbæ ignota Othonis ac T. Vinii amicitia; et rumoribus, nihil silentio transmittentium, (quia Vinio vidua filia, cælebs Otho) gener ac focer destinabantur. Credo et Reipublicæ curam subisse, frustra a Nerone translata, si apud Othonem relinqueretur. namque Otho pueritiam incuriose, adolescentiam petulanter egerat, gratus Neroni, æmulatione luxus. eoque iam Poppæam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum, deposuerat, donec Octaviam, uxorem, amoliretur: mox suspectum in eadem Poppæa in provinciam Lusitaniam, specie legationis, seposuit. Otho, comiter administrata provincia, primus in partes transgressus, nec segnis, et, donec bellum fuit, inter præsentis splendidissimus, spem adoptionis, statim conceptam, acrius in dies rapiebat; faventibus plerisque militum, prona in eum aula Neronis ut similem.

XIV. Sed Galba, post nuntios Germanicæ seditionis, quamquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius, quoniam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confusus, quod remedium unicum rebatur, comitia imperii transigit. adhibitoque, super Vi-

nium ac Laconem, Mario Celso, consule designato, ac Ducennio Gemino, praefecto urbis, pauca praefatus de sua senectute, *Pisonem Licinianum arcessi* iubet; seu propria electione, sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante, cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia, sed callide, ut ignotum, fovebat: et prospera de Pisone fama consilio eius fidem addiderat. Piso, M. Crasso et Scribonia genitus, nobilis utrimque, vultu habituque moris antiqui: et aestimatione recta severus, deterius interpretantibus tristior habebatur. ea pars morum eius, quo suspectior sollicitis, adoptanti placebat.

XV. Igitur Galba, apprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur, *si te privatus lege curiata apud Pontifices, ut moris est, adoptarem; et mihi egregium erat, Cnei Pompeii et M. Crassi subolem in penates meos adsciscere, et tibi insigne, Sulpiciae ac Lutatiae decora nobilitati tuae adiecisse.* Nunc me, deorum hominumque consensu ad imperium vocatum, praeclara indoles tua et amor patriae impulit, ut principatum, de quo maiores nostri armis certabant, bello adeptus, quiescenti offeram; exemplo divi Augusti, qui sororis filium, Marcellum, dein generum, Agrippam, mox nepotes suos, postremo Tiberium Neronem, privignum, in proximo sibi fastigio collocavit. Sed Augustus in domo successorem quaesivit: ego, in Republica, non, quia propinquos aut socios belli non habeam; sed neque ipse imperium ambitione accepi: et iudicii mei documentum sint, non meae tantum necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuae. Est tibi frater pari nobilitate, natu maior, dignus hac fortuna, nisi tu potior esses. Ea aetas tua, quae cupiditates adolescentiae iam effugerit: ea vita, in qua nihil praeteritum excusandum habeas: fortunam adhuc tantum adversam tulisti. Secundae res acrioribus stimulis animos explorant: quia miseriae tolerantur, felicitate corrumpimur. Fidem, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis. sed alii per obsequium imminuent: irrumpet adulatio, blanditiae, pessimum veri affectus venenum; sua cuique utilitas. Etiam ego, ac tu, simplicissime inter nos

hodie loquimur: ceteri libentius cum fortuna nostra, quam nobiscum. Nam suadere principi, quod oporteat, multi laboris: assentatio erga principem quemcumque sine affectu peragitur.

XVI. Si immensum imperii corpus stare ac librari sine rectore posset: dignus eram, a quo Respublica inciperet. Nunc eo necessitatis iam pridem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus populo Rom. possit, quam bonum successorem; nec tua plus iuventutis, quam bonum principem. Sub Tiberio et Caio et Claudio, unius familiae quasi hereditas fuimus: loco libertatis erit, quod eligi coepimus. Et finita Iuliorum Claudiorumque domo, optimum quemque adoptio inveniet. Nam generari et nasci a principibus, fortuitum, nec ultra aestimatur: adoptandi iudicium integrum; et, si velis eligere, consensu monstratur. Sit ante oculos Nero, quem, longa Caesarum serie tumentem, non Vindex cum inermi provincia, aut ego cum una legione, sed Rex sua immanitas, sua luxuria, cervicibus publicis depulere. neque erat adhuc damnati principis exemplum. Nos bello et ab aestimantibus adsciti, cum invidia, quamvis egregii, erimus. Ne tamen territis, si duae legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt. Ne ipse quidem ad securas res accessi: et, audita adoptione, desinam videri senex; quod nunc mihi unum obicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est, ne etiam a bonis desideretur. Monere diutius, neque temporis huius: et impletum est omne consilium, si te bene elegi. Utilissimusque idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus est, cogitare, quid aut volueris sub alio principe, aut nolueris. Neque enim hic, ut in ceteris gentibus, quae regnantur, certa dominorum domus, et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem. Et Galba quidem hæc ac talia, tamquam principem faceret; ceteri tamquam cum facto loquebantur.

XVII. Pisonem ferunt, statim intuentibus, et mox coniectis in eum omnium oculis, nullum turbati aut exultantis animi motum prodidisse. Sermo erga pa-

trem imperatoremque reverens, de se moderatus: nihil in vultu habituque mutatum; quasi imperare posset magis, quam vellet. Consultatum inde, *pro rostris, an in senatu, an in castris adoptio nuncuparetur. Iri in castra placuit. honorificum id militibus fore, quorum favorem, ut largitione et ambitu male acquiri, ita per bonas artes haud spernendum.* Circumsteterat interim palatium publica expectatio, magni secreti impatiens: et male coërcitam famam suppressantes augebant.

XVIII. Quartum Idus Ianuarias, foedum imbris diem tonitrua et fulgura et cælestes minæ ultra solitum turbaverant. Observatum id antiquitus comitiis dirimendis, non terruit Galbam, quo minus in castra pergeret, contemptorem talium, ut fortuitarum; seu, quæ fato manent, quamvis significata, non vitantur. Apud frequentem militum concionem, imperatoria brevitate, adoptari a se Pisonem, more divi Augusti et exemplo militari, quo vir virum legeret, pronunciat. Ac ne dissimulata seditio in maius crederetur, ultro asseverat, *quartam et duodevicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse; et brevi in officio fore.* Nec ullum orationi aut lenocinium addit aut pretium. Tribuni tamen centurionesque, et proximi militum, grata audito respondent: per ceteros mæstitia ac silentium, tamquam usurpatam etiam in pace donativi necessitatem bello perdidissent. Constat, potuisse conciliari animos quantulumcumque parci senis liberalitate. nocuit antiquus rigor et nimia severitas; cui iam pares non sumus.

XIX. Inde apud senatum non comptior Galbæ, non longior, quam apud militem sermo: Pisonis comis oratio. Et patrum favor aderat: multi voluntate effusius; qui noluerant, medie; ac plurimi obsequio, privatas spes agitantes, sine publica cura. Nec aliud sequenti quatrinduo (quod medium inter adoptionem et cædem fuit) dictum a Pifone in publico factumve. Crebrioribus in dies Germanicæ defectionis nuntiis, et facili civitate ad accipienda credendaque omnia nova, cum tristia sunt, censuerant patres, mittendos ad Germanicum exercitum legatos: agitatum secreto, num et Pifo proficiscere

tur, maiore prætextu, illi auctoritatem fenatus, hic dignationem Cæsaris laturus. Placebat et Laconem, prætorii præfectum, simul mitti. Is consilio intercessit. Legati quoque (nam fenatus electionem Galbæ permiserat) foeda inconstantia nominati, exculati, substituti, ambitu remanendi aut eundi, ut quemque metus vel spes impulerat.

XX. Proxima pecuniæ cura: et cuncta scrutantibus iustissimum vilum est, inde repeti, unde inopiæ causa erat. Bis et vicies millies festertium donationibus Nero effuderat. Appellari singulos iussit, decuma parte liberalitatis apud quemque eorum relicta. at illis vix decumæ super portiones erant, iisdem erga aliena sumptibus, quibus sua prodegerant; cum rapacissimo cuique ac perditissimo, non agri, aut foenus, sed sola instrumenta vitiutorum manerent. Exactioni XXX equites Romani præpositi: novum scilicet genus, et ambitu ac numero onerosum. quæque hasta et fector; et inquieta urbs auctionibus. Attamen grande gaudium, quod tam pauperes forent, quibus donasset Nero, quam quibus abstulisset. Exactorati per eos dies tribuni, e prætorio Antonius Taurus et Antonius Naso; ex urbanis cohortibus Aemilius Paecensis; et vigiliis Iulius Fronto. Nec remedium in ceteros fuit, sed metus initium: tamquam per artem et formidinem singuli pellerentur, omnibus suspectis.

XXI. Interea Otho nem, cui, compositis rebus, nulla spes, omne in turbido consilium, multa simul exstimulabant: luxuria, etiam principi onerosa; inopia. vix privato toleranda; in Galbam ira, in Pisonem invidia. fingeat et metum, quo magis concupisceret. Praegravem se Neroni fuisse. nec Lusitaniam rursus, et alterius exsilii honorem expectandum: suspectum semper invisumque dominantibus, qui proximus destineretur. nocuisse id sibi apud senem principem: magis nociturum apud iuvenem, ingenio trucem, et longo exilium esseratum. occidi Otho nem posse. Proinde agendum audendumque, dum Galbae auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. opportunos magnis conatibus transitus rerum: nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies, quam temeritas. mortem omnibus ex natura aequalem, oblivione apud posteros vel gloria distingui. Ac si

nocentem innocentemque idem exitus maneat, acris viri esse, merito perire.

XXII. Non erat Othonis mollis et corpori similis animus. Et intimi libertorum fervorumque corruptius, quam in privata domo, habiti, aulam Neronis, et luxus, adulteria, matrimonia, ceterasque regnorum libidines, avido talium, si auderet, ut sua ostentantes; quiescenti ut aliena exprobrabant: urgentibus etiam mathematicis, dum *novos motus, et clarum Othoni annum, observatione siderum*, affirmant. genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper, et retinebitur. Multos secreta Poppææ mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant: e quibus Ptolemæus, Othoni in Hispania comes, cum *superfuturum eum Neroni* promississet, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbæ et iuventam Othonis computantium, persuaserat, *fore, ut in imperium adfisceretur*. Sed Otho, tamquam peritia et monitū fatorum prædicta, accipiebat, cupidine ingenii humani, libentius obscura credendi, nec deerat Ptolemæus, iam et sceleris instigator; ad quod facillimè ab eiusmodi voto transitur.

XXIII. Sed sceleris cogitatio incertum an repens: studia militum iampridem, spe successione, aut paratu facinoris, affectaverat: in itinere, in agmine, in stationibus, vetustissimum quemque militum nomine vocans, ac, memoria Neroniani comitatus, *contubernales* appellando, alios agnoscere, quosdam requirere, et pecunia aut gratia iuvare: inferendo sæpius querelas, et ambiguos de Galba sermones, quæque alia turbamenta vulgi. Labores itinerum, inopia commeatuum, duritia imperii, atrocius accipiebantur; cum, Campaniæ lacus et Achaia urbes classibus adire soliti, Pirenæum et Alpes et immensa viarum spatia ægre sub armis enterentur.

XXIV. Flagrantibus iam militum animis velut faces addiderat Mevius Pudens, e proximis Tigellini. is mobilissimum quemque ingenio, aut pecuniæ indigum, et in novas cupiditates præcipitem alliciendo, eo paulatim progressus est, ut, per speciem convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agentī viritim centenos numos divideret.

quam velut publicam largitionem Otho secretioribus apud singulos præmiis intendebat: adeo animosus corruptor, ut Cocceio Proculo, speculatori, de parte finium cum vicino ambigenti, universum vicini agrum, sua pecunia emptum, dono dederit: per socordiam præfecti, quem nota pariter et occulta fallabant.

XXV. Sed tum e libertis Onomastum futuro sceleris præfecit, a quo Barbium Proculum, tesserarium speculatorum, et Veturium, optionem eorundem, perductos, postquam vario sermone callidos audacesque cognovit, pretio et promissis onerat, data pecunia, ad pertentandos plurium animos. Suscepere duo manipulares imperium Pop. Rom. transferendum; et transfulerunt. In conscientiam facinoris pauci adsciti suspensos ceterorum animos diversis artibus stimulant: primos militum, per beneficia Nymphidii ut suspectos: vulgus et ceteros, ira et desperatione dilati totiens donativi. erant, quos memoria Neronis ac desiderium prioris licentiæ accenderet. in commune omnes metu mutandæ militiæ exterrebantur.

XXVI. Infecit ea tabes legionum quoque et auxiliorum motas iam mentes, postquam vulgatum erat, labare Germanici exercitus fidem. adeoque parata apud malos seditio, etiam apud integros dissimulatio, fuit, ut postero Iduum dierum, redeuntem a coena Othonem rapturi fuerint, nisi incerta noctis, et tota urbe sparsa militum castra, nec facilem inter temulentos consensum, timuissent: non Reipublicæ cura, quam foedare principis sui sanguine sobrii parabant; sed ne per tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitus militibus oblati esset, ignorantibus plerisque, pro Othone destinaretur. Multa erumpentis seditionis indicia per conscios oppressa: quædam apud Galbæ aures præfectus Laco elusit, ignarus militarium animorum, consiliique quamvis egregii, quod non ipse asserret, inimicus; et adversus peritos pervicax.

XXVII. XVIII Kalend. Febr. sacrificanti pro æde Apollinis Galbæ haruspex Umbricius *tristitia exta, et instantes insidias, ac domesticum hostem* prædicit; audiente Othone (nam proximus adlitterat) idque, ut lætum e contrario, et suis cogitationibus prosperum, interpretante. Nec multo post libertus

Onomastus nuntiat, *expectari eum ab architecto et redemptoribus*: quæ significatio cœuentium iam militum et paratæ coniurationis convenerat. Otho, *causam digressus* requirentibus, cum, *emi sibi prædia vetustate suspecta*, eoque prius exploranda, finisset, innixus liberto, per Tiberianam domum, in Velabrum, inde ad Miliarium aureum, sub ædem Saturni, pergit. Ibi tres et viginti speculatores consalutatum *Imperatorem*, ac paucitate salutantium trepidum, et sellæ festinanter impositum, strictis mucronibus rapiunt. Totidem ferme milites in itinere aggregantur: alii conscientia; plerique miraculo, pars clamore et gaudio, pars silentio, animum ex eventu sumpturi.

XXVIII. Stationem in castris agebat Iulius Martialis tribunus. Is, magnitudine subiti sceleris, an corrupta latius castra, ac, si contra tenderet, exitium metuens, præbuit plerisque suspicionem conscientiæ. Anteposuisse ceteri quoque tribuni centurionesque præsentia dubiis et honestis. Isque habitus animorum fuit, ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

XXIX. Ignarus interim Galba et sacris intentus fatigabat alieni iam imperij deos: cum affertur rumor, *rapi in castra, incertum quem senatorem*: mox, *Othonem esse, qui raperetur*. simul ex tota urbe, ut quisque obuius fuerat, alii formidine augentes, quidam minora vero, ne tum quidem obliiti adulationis. Igitur consultantibus placuit, *praetentari animum cohortis, quæ in palatio stationem agebat; nec per ipsum Galbam, cuius integra auctoritas maioribus remediis servabatur*. Pilo pro gradibus domus vocatos in hunc modum allocutus est: *Sextus dies agitur, commilitones, ex quo, ignarus futuri, et sive optandum hoc nomen, sive timendum erat, Caesar adscitus sum. Quo domus nostræ, aut Reipublicæ satum, in vestra manu positum est; non, quia meo nomine tristiores casum paveam (ut qui adversas res expertus, cum maxime discam, ne secundas quidem minus discriminis habere); patris, et senatus, et ipsius imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodie necesse est, aut, quod æque apud bonos miserum est, occidere.*

Solatium proximi motus habebamus incruentam urbem, et res sine discordia translatas: provisum adoptione videbatur, ut ne post Galbam quidem bello locus esset.

XXX. Nihil arrogabo mihi nobilitatis aut modestiae. Neque enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus est. vitia, quibus solis gloria-
tur, evertere imperium, etiam cum amicum imperatoris ageret. habitune et incessu, an illo muliebri ornatu mereretur imperium? Falluntur, quibus luxuria speciem liberalitatis imponit. Perdere iste sciet, donare nesciet. Stupra nunc et comissiones et seminarum coetus volvit animo. haec principatus praemia putat, quorum libido ac voluptas penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnes. Nemo enim unquam imperium, flagitio quaesitum, bonis artibus exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba, consentientibus vobis, Caesarem dixit. Si Respublica et senatus et populus vacua nomina sunt: vestra, commilitones, interest, ne imperatorem pessimi faciant. Legionum seditio adversum duces suos audita est aliquando; vestra fides famaue illaesa ad hunc diem mansit. et Nero quoque vos destituit, non vos Neronem. Minus XXX transfugae et desertores, quos centurionem aut tribunum sibi eligentes nemo ferret, imperium assignabunt? Admittitis exemplum, et quiescendo commune crimen facitis? Transcendet haec licentia in provincias: et ad nos scelerum exitus, bellorum ad vos pertinebunt. Nec est plus, quod pro caede principis, quam quod innocentibus datur: sed perinde a nobis donativum ob fidem, quam ab aliis pro facinore accipietis.

XXXI. Dilapsis speculatoribus, cetera cohors, non aspernata concionantem, ut turbidis rebus evenit, in orbem agi, sed inconsulto adhuc consilio; pars agitans, quod postea creditum est, insidiis et simulatione. missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus, Vipsanii in porticu tendentes. praecipuum Amulio Sereno et Domitio Sabino, primipilaribus. ut Germanicos milites e Libertatis atrio arcescerent. Legioni classicae diffidebatur; infestae ob eadem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat

Galba. Pergunt etiam in castra praetorianorum tribuni, Cetrius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus; si incipiens adhuc, et necdum adulta seditio, melioribus consiliis flecteretur. Tribunorum Subrium et Cetrium milites adorti minis, Longinum manibus coërcent exarmantque; quia non ordine militiæ, sed e Galbæ amicis, fidus principi suo, et desciscensibus suspectior erat. Legio classica, nihil cunctata, praetorianis adiungitur. Illyrici exercitus electi Celsum infestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavere; invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quod eos, a Nerone Alexandriam præmissos, atque inde rursus longa navigatione ægros, impensiore cura Galba refovebat.

XXXII. Univerſa iam plebs palatium implebat, mixtis ſervitiis, et diſſono clamore, *caedem Othonis et coniuratorum exitium* poſcentium, ut ſi in circo ac theatro ludicrum aliquod poſtulerent. neque illis iudicium aut veritas. quippe eodem die diverſa pari certamine poſtulaturs; ſed tradito more, quemcumque principem adulandi, licentia acclamationum et ſtudiis inanibus. Interim Galbam duæ ſententiæ diſtinebant: T. Vinius, *manendum intra domum, opponenda ſervitia: firmandos aditus, non eundem ad iratos cenſebat: daret malorum poenitentiae, daret bonorum conſenſui ſpatium. ſcelera impetu, bona conſilia mora valeſcere.* Denique, eundi ultro ſi ratio ſit, eandem mox facultatem: regreſſus, ſi poeniteat, in aliena poteſtate.

XXXIII. Feſtinandum ceteris videbatur, antequam creſceret invalida adhuc coniuratio paucorum. Trepidaturum etiam Othonem, qui ſurtim digreſſus, ad ignaros illatus, cunctatione nunc et ſegnitia terentium tempus, imitari Principem diſcat. Non exſpectandum, ut, compoſitis caſtris, ſorum invadat, et proſpectante Galba, Capitolium adeat: dum egregius imperator, cum fortibus amicis, ianua ac limine tenus domum cludit, obſidionem nimium toleraturus. Et praeclarum in ſervis auxilium, ſi conſenſus tantæ multitudinis, et, quae plurimum valet, prima indignatio languſcat. Proinde intuta, quae indecora: vel, ſi cadere neceſſe ſit, occurrendum diſcrimini. Id Othoni invioſius,

diofius, et ipsis honestum. Repugnantem huic sententiae Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo; privati odii pertinacia, in publicum exitium.

XXXIV. Nec diutius Galba cunctatus speciosiora suadentibus accessit. Præmissus tamen in castra Piso, ut iuvenis magno nomine, recenti favore, et infensus T. Vinio, seu quia erat, seu quia irati ita volebant; et facilius de odio creditur. Vix dum egresso Pifone, *occisum in castris Othonem*, vagus primum et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, *interfuisse se* quidam et *vidisse* affirmabant, credula fama, inter gaudentes et incuriosos. Multi arbitrabantur, compositum auctumque rumorem, mixtis iam Othonianis, qui, ad evocandum Galbam, læta falso vulgaverint.

XXXV. Tum vero non populus tantum et imperita plebs in plausus et immodica studia, sed equitum plerique ac senatorum, posito metu incauti, refractis palatii foribus, ruere intus, ac se Galbae ostentare, *praereptam sibi ultionem* querentes. Ignavissimus quisque, et, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguae feroces: nemo scire, et omnes affirmare; donec inopia veri et consensu errantium victus, sumpto thorace, Galba, irruenti turbæ neque ætate neque corpore sistens, sella levaretur. Obvius in palatio Iulius Atticus, speculator, cruentum gladium ostentans, *occisum a se Othonem*, exclamavit: et Galba, *Commilito*, inquit, *quis iussit?* insigni animo ad coercendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversus blandientes incorruptus.

XXXVI. Haud dubiæ iam in castris omnium mentes: tantusque ardor, ut, non contenti agmine et corporibus, in suggestu, in quo paulo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. Nec tribunis aut centurionibus adeundi locus: gregarius miles *caveri* insuper *praepositos* iubebat. Strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutua, non tamquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus; sed, ut quemque affluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, collocare iuxta, præire sacramentum, modo imperatorem militibus, modo imperatori milites commendare. Nec deerat Otho: protendens

Tacitus T. II.

B

manus, adorare vulgum, iacere oscula, et omnia serviliter pro dominatione. Postquam universa classis legio sacramentum eius accepit; fidens viribus, et quos adhuc singulos exstimulaverat, accendendos in commune ratus, pro vallo castrorum ita coepit:

XXXVII. Quis ad vos procefferim, commilitones, dicere non possum: quia nec privatum me vocare sustineo, princeps a vobis nominatus; nec principem, alio imperante. Vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur, imperatorem populi Rom. in castris, an hostem habeatis. Auditisne, ut poena mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeo manifestum est, neque perire nos, neque salvos esse, nisi una, posse. Et, cuius lenitatis est Galba. iam fortasse promisit, ut qui, nullo expositente, tot millia innocentissimorum militum trucidaverit. Horror animum subit, quotiens recordor feralem introitum, et hanc solam Galbae victoriam, cum, in oculis urbis, decumani deditos iuberet, quos deprecantes in fidem acceperat. His auspiciis urbem ingressus, quam gloriam ad principatum attulit, nisi occisi Obultronii Sabini et Cornelii Marcelli in Hispania, Betui Chilonis in Gallia, Fontei Capitonis in Germania, Clodii Macri in Africa, Cingonii in via, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? Quae usquam provincia, quae castra sunt, nisi cruenta et maculata? aut, ut ipse praedicat, emendata et correcta? Nam quae alii scelera, hic remedia vocat: dum falsis nominibus, severitatem pro saevitia, parsimoniam pro avaritia, supplicia et contumelias vestras disciplinam appellat. Septem a Neronis sine menses sunt, et iam plus rapuit Icelus, quam quod Polycleti et Vatinii et Elia paraverunt. Minore avaritia ac licentia grassatus esset T. Vinus, si ipse imperasset: nunc et subiectos nos habuit, tamquam suos et viles, ut alienos. Una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam datur, et cotidie exprobratur.

XXXVIII. Ac ne qua saltem in successore Galbae spes esset, arcessit ab exsilio, quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat. Vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam deos infaustam

adoptionem adversantes. Idem senatus, idem populi Rom. animus est. Vestra virtus exspectatur, apud quos omne honestis consiliis robor, et sine quibus, quamvis egregia, invalida sunt. Non ad bellum vos, nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. Nec una cohors togata defendit nunc Galbam, sed detinet. Cum vos aspexerit, cum signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum imputet. Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari, nisi peractum. Aperire deinde armamentarium iussit. rapta statim arma, sine more et ordine militiæ, ut prætorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliariis, galeis scutisque. Nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator; et præcipuum pessimorum incitamentum, quod boni mærebant.

XXXIX. Iam exterritus Piso fremitu crebrescentis seditionis, et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum interim Galbam, et foro appropinquantem, assecutus erat: iam Marius Cellus haud læta retulerat: cum alii, *in palatium redire*, alii, *Capitolium petere*, plerique, *rostra occupanda*, censerent; plures tantum sententiis aliorum contradicerent; utque evenit in consiliis infelicibus, optima videntur, quorum tempus effugerat. Agitasse Laco, ignaro Galba, de occidendo T. Vinio dicitur, sive ut pœna eius animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum, vel odio. hæsitacionem attulit tempus ac locus, quia, initio cædis orto, difficilis modus: et turbavere consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis, qui primo alacres fidem atque animum ostentaverant.

XL. Agebatur huc illuc Galba, vario turbæ fluctuantis impulsu, completis undique basilicis ac templis; lugubri aspectu. neque populi, aut plebis ulla vox, sed attoniti vultus, et conversæ ad omnia aures. non tumultus, non quies: quale magni metus et magnæ iræ silentium est. Othoni tamen, *armari plebem*, nuntiabatur. *Ire præcipientes, et occupare pericula iubet.* Igitur milites Romani, quasi Vologesen aut Pacorum avito Arfacidarum solio depulsuri, ac non imperatorem suum, inermem et senem, tru-

cidare pergerent, disiecta plebe, proculcato senatu, truces armis, rapidis equis, forum irrumpunt. nec illos Capitolii aspectus, et imminentium templorum religio, et priores et futuri principes terruere, quo minus facerent scelus, cuius ultor est, quisquis successit.

XLI. Viso cominus armatorum agmine, vexillarius comitatæ Galbam cohortis (*Atilium Vergilionem fuisse tradunt*) dereptam Galbæ imaginem solo afflixit. Eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fuga populi forum, destituta adversus dubitantes tela. Iuxta Curtii lacum, trepidatione ferentium, Galba proiectus e sella ac provolutus est. Extremam eius vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, varie prodidere. Alii, suppliciter interrogasse, *quid mali meruisset? paucos dies exsolvendo donativo deprecatum*: plures, obtulisse ultro percussoribus iugulum, *agerent ac ferirent, si id e Republica videretur*. non interfuit occidentium, quid diceret. De percussore non satis constat. quidam *Terentium Evocatium*, alii *Lecanium*: crebrior fama tradidit *Camurium XV. legionis militem, impresso gladio, iugulum eius hausisse*. Ceteri crura brachiaque (nam pectus tegebatur) foede laniaverunt: pleraque vulnera, feritate et sævitia, trunco iam corpori adiecta.

XLII. Titum inde Vinium invasere. de quo et ipso ambigitur, consumpsertine vocem eius instans metus, an proclamaverit, *non esse ab Othone mandatum, ut occideretur*. Quod seu finxit formidine, seu conscientia coniurationis confessus est: huc potius eius vita famaue inclinat, ut conscius sceleris fuerit, cuius causa erat. Ante ædem divi Iulii iacuit primo ictu in poplitem, mox ab Iulio Caro, legionario milite, utrumque latus transverberatus.

XLIII. Insignem illa die virum Sempronium Dentum ætas nostra vidit. Centurio is prætoris cohortis, a Galba custodia Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis, et scelus exprobrans, ac modo manu, modo voce, vertendo in se percussores, quamquam vulnerato Pisoni effugium dedit. Piso in ædem Vestæ pervasit, exceptusque misericordia publici servi, et contubernio eius abditus, non religione, nec

cærimoniis, sed latebra, imminens exitium differebat: cum advenere, missu Othonis, nominatim in cædem eius ardentes, Sulpicius Florus, e Britannicis cohortibus, nuper a Galba civitate donatus, et Staius Murcus, speculator: a quibus protractus Piso, in foribus templi trucidatur.

XLIV. Nullam cædem Otho maiore lætitia excessisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrasse dicitur: seu tum primum levata omni solitudine mens vacare gaudio coeperat; seu recordatio maiestatis in Galba, amicitiae in T. Vinio, quamvis immitem animum imagine tristi confuderat: Pisonis, ut inimici et æmuli, cæde lætari, ius fasque credebatur. Præfixa contis capita gestabantur, inter signa cohortium, iuxta aquilam legionis: certatim ostentantibus cruentas manus, qui occiderant, qui interfuerant, qui vere, qui falso, ut pulchrum et memorabile facinus, iactabant. Plures quam CXX libellos præmia exposcentium, ob aliquam notabilem illa die operam, Vitellius postea invenit: *omnesque conqueri et interfici* iussit, non honore Galbæ, sed, tradito Principibus more, munimentum ad præfens, in posterum ultionem.

XLV. Alium crederes senatum, alium populum, ruere cuncti in castra, anteire proximos. certare cum præcurrentibus, increpare Galbam, laudare militum iudicium, exoculari Othonis manum: quantoque magis falsa erant, quæ fiebant, tanto plura facere. Nec aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce vultuque temperans. Marium Celsum, consulem designatum, et Galbæ usque in extremas res amicum fidumque, ad supplicium exposculabant, industriæ eius innocentiaeque, quasi malis artibus, insensu. Cædis et prædæ initium, et optimo cuique perniciem quæri, apparebat. sed Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus: iubere iam poterat. Ita, simulatione iræ, *vinciri* iussit, et *maiores poenas daturum* affirmans, præfenti exitio subtrahit.

XLVI. Omnia deinde arbitrio militum acta. Prætorii præfectos sibi ipsi legere: Plotium Firmum, e manipularibus quondam, tum vigilibus præpositum, et, incolumi adhuc Galba, partes Othonis secutum.

adiungitur Licinius Proculus, intima familiaritate Othonis, suspectus consilia eius fovisse. Urbi Flavium Sabinum præfecere, iudicium Neronis secuti, sub quo eandem curam obtinuerat: plerisque Vespasianum fratrem in eo respicientibus. *Flagitatum, ut vacationes, præstari centurionibus solitæ, remitterentur.* Namque gregarius miles, ut tributum annuum, pendebat *quartam*. Pars manipuli sparsa per commeatus, aut in ipsis castris vaga, dum mercedem centurioni exsolveret: neque modum oneris quisquam, neque genus quæstus pensi habebat: per latrocinia et raptus, aut servilibus ministeriis, militare otium redimebant. tum locupletissimus quisque miles labore ac sævitia fatigari, donec vacationem emeret; ubi sumptibus exhaustus, fœcordia insuper elanguerat, inops pro locuplete, et iners pro strenuo, in manipulum redibat: ac rursus alius atque alius eadem egestate ac licentia corrupti, ad seditiones et discordias, et ad extremum in bella civilia ruebant. Sed Otho, ne vulgi largitione centurionum animos averteret, *fiscum suum vacationes annuas exsoluturum*, promisit: rem haud dubie utilem, et a bonis postea principibus, perpetuitate disciplinæ firmatam. Laco præfectus, tamquam in insulam seponeretur, ab evocato, quem ad cædem eius Otho præmiserat, confosus: in Martianum Icelum, ut in libertinum, palam animadversum.

XLVII. Exacto per scelera die, novissimum malorum fuit lætitia. Vocat Senatum prætor urbanus: certant adulationibus ceteri magistratus: accurrunt patres: decernitur Othoni *tribunica potestas, et nomen Augusti, et omnes Principum honores*; annitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quæ promiscue iacta hæsisse animo eius, nemo sensit. omisisset offensas, an distulisset, brevitatem imperii in incerto fuit. Otho, cruento adhuc foro, per fragorem iacentium, in Capitolium, atque inde in Palatium vectus, concedi corpora sepulture, cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, T. Vinium Crispina filia composuere, quæstis redemptisque capitibus, quæ venalia interfectores servaverant.

XLVIII. Piso unum et tricesimum ætatis annum explebat, fama meliore, quam fortuna. Fratres eius,

Magnum Claudius, Craffum Nero interfecerant. Ipse diu exsul, quadriduo Cæsar, properata adoptione ad hoc tantum maiori fratri prælatus est, ut prior occideretur. T. Vinus LVII annos variis moribus egit. Pater illi e prætoria familia, maternus avus e proscriptis. Prima militia infamis. Legatum Calvisium Sabinum habuerat: cuius uxor, mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigiliis et cetera militiæ munia eadem lascivia tentasset, in ipsis principiis stuprum passa: et criminis huius reus T. Vinus arguebatur. Igitur iussu C. Cæsaris oneratus catenis: mox, mutatione temporum, dimissus, cursu honorum inoffenso, legioni post præturam præpositus probatusque: servili deinceps probro resperius est, tamquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus: et Claudius postera die soli omnium Vinio fictilibus ministrari iussit. Sed Vinus proconsulatu Galliam Narbonensem severe integreque rexit. mox Galbæ amicitia in abruptum tractus, audax, callidus, promptus, et, prout animum intendisset, pravus aut industrius, eadem vi. Testamentum T. Vinii, magnitudine opum, irritum, Pisonis supremam voluntatem paupertas firmavit.

XLIX. Galbæ corpus, diu neglectum et licentia tenebrarum plurimis ludibriis vexatum, dispensator Argius, e prioribus servis, humili sepultura, in privatis eius hortis, contextit. caput, per lixas calonesque suffixum laceratumque, ante Patrobii tumulum (libertus is Neronis punitus a Galba fuerat) postera demum die repertum, et cremato iam corpori admixtum est. Hunc exitum habuit Ser. Galba, tribus et septuaginta annis, quinque principes prospera fortuna emensus; et alieno imperio felicior, quam suo. Vetus in familia nobilitas, magnæ opes: ipsi medium ingenium, magis extra vitia, quam cum virtutibus. famæ nec incuriosus, nec venditor: pecuniæ alienæ non appetens, suæ parcus, publicæ avarus: amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens; si mali forent, usque ad culpam ignarus. sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur. Dum vigeat aetas, militari laude apud Germanias floruit; pro consule Africam moderate: iam senior.

citeriorem Hispaniam pari iustitia continuit. Maior privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.

L. Trepidam urbem, ac simul atrocitatem recentis sceleris, simul veteres Othonis mores paventem, novus insuper *de Vitellio* nuntius exterruit, ante eandem Galbæ suppressus, ut, tantum superioris Germaniæ exercitum descivisse, crederetur. Tum *duos, omnium mortalium impudicitia, ignavia, luxuria deterrimos, velut ad perdendum imperium fataliter electos*, non fenatus modo et eques, quis aliqua pars et cura Reipublicæ, sed vulgus quoque palam moerere. Nec iam recentia sævæ pacis exempla, sed repetita bellorum civilium memoria: *captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiae, direptiones provinciarum, Pharsaliam, Philippos, et Perusiam ac Mutinam*, nota publicarum cladum nomina, loquebantur. *Prope eversum orbem, etiam cum de principatu inter bonos certaretur. sed mansisse C. Iulio, mansisse Caesare, Augusto victore, imperium; mansuram fuisse, sub Pompeio Brutoque, Rempublicam.* Nunc pro Othone, an pro Vitellio, in templa ituros? utrasque impias preces, utraque detestanda vota: inter duos, quorum bello solum id scires, deteriorem fore, qui vicisset. Erant, qui Vespasianum, et arma Orientis augurarentur. et, ut potior utroque Vespasianus, ita bellum aliud, atque alias clades horrebant. Et ambigua de Vespasiano fama; solusque omnium ante se principum in melius mutatus est.

LI. Nunc initia causasque motus Vitelliani expeditionem. Cæso cum omnibus copiis Iulio Vindice, ferox præda gloriaque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem et facilia præmia quam stipendia malebat. Diu infructuosam et asperam militiam toleraverant, ingenio loci cælique, et severitate disciplinæ; quam, in pace inexorabilem, discordiæ civium resolvunt, paratis utrimque corruptoribus, et perfidia impunita. viri, arma, equi, ad usum et ad decus, supererant: sed ante bellum, centurias tantum suas turmasque noverrant; exercitus finibus provinciarum discernebantur. tum adversus Vindicem contractæ legiones, seque et

Gallias expertæ, quærere rursus arma, novasque discordias: nec *socios*, ut olim; sed *hostes*, et *viâos* vocabant. Nec deerat pars Galliarum, quæ Rhenum accolit, easdem partes secuta, ac tum acerrima instigatrix adversus *Galbianos*. hoc enim nomen, fastidito Vindice, indiderant. Igitur Sequanis Aeduisque, ac deinde, prout opulencia civitatibus erat, infensi, expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium hauserunt animo: super avaritiam, et arrogantiam, præcipua validiorum vitia, contumacia Gallorum irritati; qui, *remissam sibi a Galba quartam tributorum partem, et publice damnatos in ignominiam exercitus iactabant*. accessit callide vulgatum, temere creditum, *decumari legiones, et promptissimum quemque centurionum dimitti*. Undique atroces nuntii; sinistra ex urbe fama: infensa Lugdunensis colonia, et pertinaci pro Nerone fide, secunda rumoribus. sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsis castris, odio, metu, et, ubi vires suas respexerant, securitate.

LII. Sub ipsas superioris anni Kal. Decembres Aulus Vitellius, inferiorem Germaniam ingressus, hiberna legionum cum cura adierat. redditus plerisque ordines, remissa ignominia, allevatæ notæ: plura ambitione, quædam iudicio. in quibus sordem et avaritiam Fonteii Capitonis, adimendis assignandisque militiæ ordinibus, integre mutaverat. nec consularis legati mensura, sed in maius omnia accipiebantur. Et Vitellius apud severos humilis. id comitatem bonitatemque faventes vocabant, quod sine modo, sine iudicio donaret sua, largiretur aliena: simul aviditate imperandi. ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur multi in utroque exercitu, sicut modesti quietique, ita mali et strenui. Sed profusa cupidine et insigni temeritate, legati legionum, Alienus Cæcina et Fabius Valens: e quibus Valens, infensus Galbæ, tamquam detectam a se Verginii cunctationem, oppressa Capitonis consilia, ingrate tulisset, instigare Vitellium ardorem militum ostentans. *Ipsam celebri ubique fama: nullam in Flacco Hordeonio moram: affore Britanniam: secutura Germanorum auxilia: male fidas provincias: precarium senî imperium et brevi transiturum. panderet modo sinum, et venienti for-*

*tunae occurreret. Merito dubitasse Verginium, eque-
stri familia, ignoto patre: imparem, si recepisset
imperium; tutum, si recusasset. Vitellio tres patris
consulatus, censuram, collegium Caesaris, et im-
ponere iampridem imperatoris dignationem, et au-
ferre privati securitatem.*

LIII. Quatiebatur his segne ingenium, ut concu-
pisceret magis, quam ut speraret. At in superiore
Germania, Cæcina, decora iuventa, corpore ingens,
animi immodicus, scito sermone, erecto incessu, stu-
dia militum illexerat. Hunc iuvenem Galba, quæsto-
rem in Bætica, impigre in partes suas transgressum,
legioni præposuit: mox compertum, publicam pecu-
niam avertisse, ut peculatorem flagitari iussit. Cæ-
cina ægre passus, miscere cuncta, et privata vulnera
Reipublicæ malis operire statuit. Nec deerant in ex-
ercitu semina discordiæ: quod et bello adversus Vin-
dicem universus affluerat, nec, nisi occiso Nerone,
translatus in Galbam, atque in eo ipso sacramento
vexillis inferioris Germaniæ præventus erat. Et Tre-
veri ac Lingones, quasque alias civitates atrocibus
edictis aut damno finium Galba perculerat, hibernis
legionum propius miscentur. Unde seditiosa collo-
quia, et inter paganos corruptior miles, et in Ver-
ginium favor, cuicumque alii profuturus.

LIV. Miserat civitas Lingonum, vetere instituto,
dona legionibus, dextras, hospitii insigne. Legati
eorum, in squalorem mæstitiamque compositi, per
principia, per contubernia, modo *suas iniurias*, modo
civitatum vicinarum præmia, et, ubi pronis mili-
tum auribus accipiebantur, *ipsius exercitus pericula
et contumelias* conquerentes, accendebant animos. Nec
procul seditione aberant, cum Hordeonius Flaccus
abire legatos, utque occultior digressus esset, *nocte ca-
stris excedere iubet*. Inde atrox rumor, affirmantibus
plerisque, *interfectos; ac, nisi ipsi consulerent, fore,
ut acerrimi militum, et præsentia conquesti, per
tenebras et inscitiam ceterorum occiderentur*. Ob-
firinguntur inter se tacito foedere legiones. Adscis-
citur auxiliorum miles; primo suspectus, tamquam,
circumdatis cohortibus alisque, impetus in legiones
pararetur; mox eadem acrius volvens: faciliore in-

ter malos consensu ad bellum, quam in pace ad concordiam.

LV. Inferioris tamen Germaniæ legiones solemnī Kalend. Ianuariarum sacramento pro Galba adaectæ, multa cunctatione, et raris primorum ordinum vocibus; ceteri silentio proximi cuiusque audaciam expectantes: insita mortalibus natura, propere sequi, quæ piget inchoare. Sed ipsis legionibus inerat diversitas animorum. Primani, quintanique turbidi adeo, ut quidam saxa in Galbæ imagines iecerint: quintadecima ac sextadecima legiones, nihil ultra fremitum et minas ausæ, initium erumpendi circumspectabant. At in superiori, quarta ac duodevicesima legiones, iisdem hibernis tendentes, ipso Kalend. Ianuariarum die, dirumpunt imagines Galbæ: quarta legio promptius, duodevicesima cunctanter, mox consensu. Ac ne reverentiam imperii exuere viderentur, senatus populi que Romani oblitterata iam nomina sacramento advocabant: nullo legatorum tribunorumve pro Galba nitente; quibusdam, ut in tumultu, notabilis turbantibus. Non tamen quisquam in modum concionis, aut e suggestu locutus. neque enim erat adhuc, cui imputaretur.

LVI. Spectator flagitii Hordeonius Flaccus, consularis legatus, aderat, non compescere ruentes, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus; sed segnis, pavidus, et socordia innocens. Quatuor centuriones duodevicesimæ legionis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cum protegerent Galbæ imagines, impetu militum abrepti vinctique. Nec cuiquam ultra fides, aut memoria prioris sacramenti; sed, quod in seditionibus accidit, unde plures erant, omnes fuere. Nocte, quæ Kal. Ianuarias secuta est, in coloniam Agrippinensem aquilifer quartæ legionis epulanti Vitellio nuntiat, *quartam et duodevicesimam legiones, proiectis Galbæ imaginibus, in Senatus et Pop. Rom. verba iurasse.* Id sacramentum inane visum. *occupari nutantem fortunam, et offerri principem,* placuit. Missi a Vitellio ad legiones legatosque, qui descivisse a Galba superiorem exercitum, nuntiarent: *proinde aut bellandum adversus desciscentes, aut si concor-*

dia et pax placeat, faciendum imperatorem: et minore discrimine sumi principem, quam quaeri.

LVII. Proxima legionis primæ hiberna erant, et promptissimus e legatis Fabius Valens. Is die proximo coloniam Agrippinensem cum equitibus legionis auxiliariarumque ingressus, *Imperatorem* Vitellium con-
salutavit. Secutæ ingenti certamine eiusdem provin-
ciæ legiones: et superior exercitus, speciosis fenatus
populique Romani nominibus relictis, III. Non. Ianu-
arias Vitellio accessit. scires illum priore biduo non
penes Rempublicam fuisse. Ardorem exercituum
Agrippinenses, Treveri, Lingones æquabant, *auxi-
lia, equos, arma, pecunias* offerentes, ut quisque
corpore, opibus, ingenio validus. Nec principes modo
coloniarum aut castrorum, quibus præsentia ex affluent,
et parta victoria magnæ spes: sed manipuli quoque et
gregarius miles viatica sua, et balteos phalerasque,
insignia armorum argento decora, loco pecuniæ tra-
debant, instinctu et impetu et avaritia.

LVIII. Igitur, laudata militum alacritate, Vitel-
lius, ministeria principatus, per libertos agi solita,
in equites Romanos disponit: vacationes centurioni-
bus ex fisco numerat: sævitiam militum, plerosque
ad poenam exposcentium, sæpius approbat, partim
simulatione vinculorum frustratur. Pompeius Propin-
quus, procurator Belgicæ, statim interfectus. Iulium
Burdonem, Germanicæ classis præfectum, astu sub-
trahit. Exarserat in eum iracundia exercitus, tam-
quam crimen ac mox insidias Fonteio Capitonius stru-
xisset. Grata erat memoria Capitonis: et apud sæ-
vientes occidere palam, ignoscere non nisi fallendo,
licebat. Ita in custodia habitus: et post victoriam
demum, stratis iam militum odiis, dimissus est. In-
terim, ut piaculum, obiicitur centurio Crispinus, qui
se sanguine Capitonis cruentaverat: eoque et postu-
lantibus manifestior, et punienti vilior fuit.

LIX. Iulius deinde Civilis periculo exemptus,
præpotens inter Batavos, ne supplicio eius ferox gens
alienaretur. Et erant in civitate Lingonum octo Ba-
tavorum cohortes, quartædecimæ legionis auxilia,
tum discordia temporum a legione digressæ, prout
inclinassent, grande momentum sociæ aut adversæ.
Nonium, Donatium, Romilium, Calpurnium, centu-

riones, de quibus supra retulimus, occidi iussit, damnatos, fidei crimine, gravissimo inter desciscentes. Accessere partibus Valerius Asiaticus, Belgicæ provinciæ legatus, quem mox Vitellius generum ascivit: et Iunius Blæsus, Lugdunensis Galliæ rector, cum Italica legione et ala Taurina, Lugduni tendentibus. nec in Rhæticiis copiis mora, quo minus statim adiungerentur.

LX. Ne in Britannia quidem dubitatum. Præerat Trebellius Maximus, per avaritiam ac sordes contemptus exercitui invisusque. accendebat odium eius Roscius Cælius, legatus vicesimæ legionis, olim discors; sed occasione civilium armorum atrocius proruperat. Trebellius *seditionem, et confusum ordinem disciplinæ* Cælio; *spoliatas et inopes legiones* Cælius Trebellio obiecit: cum interim foedis legatorum certaminibus modestia exercitus corrupta; eoque discordiæ ventum, ut auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus, et aggregantibus se Cælio cohortibus alisque, desertus Trebellius ad Vitellium perfugerit. quies provinciæ, quamquam remoto consulari, mansit. rexere legati legionum; pares iure, Cælius audendo potentior.

LXI. Adiuncto Britannico exercitu, ingens viribus opibusque Vitellius, duos duces, duo itinera bello destinavit. Fabius Valens *allicere, vel si abnuerent, vastare Gallias, et Cottianis Alpibus Italiam irrumpere*; Cæcina *propiore transitu, Peninis iugis degredi* iussus, Valenti inferioris exercitus electi, cum aquila quintæ legionis, et cohortibus alisque, ad XL millia armatorum data: XXX millia Cæcina e superiore Germania ducebat, quorum robur, legio una, prima et vicesima, fuit. addita utrique Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque copias supplevit, tota mole belli secuturus.

LXII. Mira inter exercitum, imperatoremque diversitas. Instare miles, arma poscere, *dum Galliae trepident, dum Hispaniæ cunctentur. non obstare hiemem neque ignavæ pacis moras. invadendam Italiam, occupandam urbem. nihil in discordiis civilibus festinatione tutius; ubi factio magis, quam consulto opus esset.* Torpebat Vitellius, et fortunam principatus inerti luxu ac prodigiis epulis præsumere.

bat, medio diei temulentus, et sagina gravis: cum tamen ardor et vis militum ultro ducis munia implebat, ut si adesset imperator, et strenuis vel ignavis spem metumque adderet. Instruſti intentique *ſignum profectionis* expoſcunt. Nomen *Germanici* Vitellio ſtatim additum: *Caſarem* ſe appellari etiam victor prohibuit. Lætum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipſo profectionis die, aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viæ, prævolavit: longumque per ſpatium is gaudentium militum clamor, ea quies interritæ alitis fuit, ut haud dubium magnæ et proſperæ rei omen acciperetur.

LXIII. Et Treveros quidem, ut ſocios, ſecuri adie-re. Divoduri (Mediomatricorum id oppidum eſt) quamquam omni comitate exceptos ſubitus pavor exterruit, raptis repente armis ad cædem innoxie civitatis: non ob prædam, aut ſpoliandi cupidine, ſed furore et rabie, et cauſis incertis, eoque difficiliſſimis remediis; donec precibus ducis mitigati, ab excidio civitatis temperavere. cæſa tamen ad quatuor millia hominum. Iſque terror Gallias invaſit, ut venienti mox agmini univerſæ civitates cum magiſtratibus et precibus occurrerent, ſtratis per vias feminis puerisque; quæque alia placamenta hoſtilis iræ, non quidem in bello, ſed pro pace tendebantur.

LXIV. Nuntium de cæde Galbæ et imperio Othonis, Fabius Valens in civitate Leucorum accepit. Nec militum animus in gaudium aut formidinem permutus; bellumolvebat. Gallis cunctatio exempta, et in Othonem ac Vitellium odium par, ex Vitellio et metus. Proxima Lingonum civitas erat, fida partibus. benigne excepti, modèſtia certavere: ſed brevis lætitia fuit. cohortium intemperie, quas, a legione quartadecima, ut ſupra memoravimus, digreſſas, exercitui ſuo Fabius Valens adiunxerat. Iurgia primum: mox rixa inter Batavos et legionarios. Dum his aut illis ſtudia militum adgregantur, prope in prælium exarſere; ni Valens animadverſione paucorum oblitos iam Batavos imperii admonuiſſet. Fruſtra adverſus Aeduos quæſita belli cauſa, iuſſi *pecuniam atque arma deferre*, gratuitos inſuper commeatus præbueret: quod Aedui formidine, Lugdunenſes gaudio fe-

cere. Sed legio Italica et ala Taurina abductæ. Cohortem duodevicesimam Lugduni, solitis sibi hibernis, relinqui placuit. Manlius Valens, legatus Italicæ legionis, quamquam bene de partibus meritis, nullo apud Vitellium honore fuit. secretis eum criminationibus infamaverat Fabius, ignarum, et quo incautior deciperetur, palam laudatum.

LXV. Veterem inter Lugdunenses Viennensesque discordiam proximum bellum accenderat. multæ invicem clades, crebrius infestiusque, quam ut tantum propter Neronem Galbamque pugnaretur. Et Galba reditus Lugdunensium, occasione iræ, in fiscum verterat: multus contra in Viennenses honor. unde æmulatio, et invidia, et, uno anne discretis, connexus odium. Igitur Lugdunenses exstimulare singulos militum, et in everfionem Viennensium impellere, *obsessam ab illis coloniam suam, adiutos Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in praesidium Galbae referendo*; et ubi causas odiorum prætenderant, magnitudinem prædæ ostendebant. Nec iam secreta exhortatio, sed publicæ preces: *Irent ultores, excinderent sedem Gallici belli. cuncta illic externa et hostilia: se coloniam Romanam, et partem exercitus, et prosperarum adversarumque rerum socios. si fortuna contra daret, iratis ne relinquerentur.*

LXVI. His et pluribus in eundem modum perpuerant, ut ne legati quidem, ac duces partium, restringi posse iracundiam exercitus arbitrarentur: cum haud ignari discriminis sui Viennenses, velamenta et insulas præferentes, ubi agmen inceslerat, arma, genua, vestigia prensando, flexere militum animos. Addidit Valens trecentos singulis militibus sestertios, tum vetustas dignitasque coloniae valuit; et verba Fabii, salutem incolumitatemque Viennensium commendantis, æquis auribus accepta. publice tamen armis multati, privati et promiscuis copiis iuvare militem. Sed fama constans fuit, *ipsum Valentem magna pecunia emptum*. Is diu sordidus, repente dives, mutationem fortunæ male tegebat, accensis egestate longa cupidinibus immoderatus, et inopi iuventa, fenex prodigius. Lento deinde agmine, per fines Allobrogum et Vocontiorum ductus exercitus; ipsa itinerum spatia

et stativorum mutationes venditante duce, foedis pactio-
nibus adversus possessores agrorum et magistratus
civitatum, adeo minaciter, ut Luco (municipium id
Vocontiorum est) faces admoverit, donec pecunia mi-
tigaretur. quotiens pecuniæ materia deesset, stupris et
adulteriis exorabatur.

LXVII. Sic ad Alpes perventum. Plus prædæ ac
sanguinis Cæcina hausit. Irritaverant turbidum inge-
nium Helvetii, Gallica gens, olim armis virisque, mox
memoria nominis clara, de cæde Galbæ ignari, et
Vitellii imperium abnuentes. Initium bello fuit ava-
ritia ac festinatio unaetvicesimæ legionis. rapuerant
pecuniam, missam in stipendium castelli, quod olim
Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur. ægre
id passi Helvetii, interceptis epistolis, quæ nomine
Germanici exercitus ad Pannonicas legiones fereban-
tur, centurionem et quosdam militum in custodia
retinebant. Cæcina, belli avidus, proximam quam-
que culpam, antequam poeniteret, ultum ibat. mota
propere castra. vastati agri. direptus, longa pace in
modum municipii exstructus, locus, amoenus salubrium
aquarum usu frequens. missi ad Rhætica auxilia nun-
tii, ut versos in legionem Helvetios a tergo aggrede-
rentur.

LXVIII. Illi, ante discrimen feroces, in periculo
pavidi, quamquam primo tumultu Claudium Severum
ducem legerant, non arma noscere, non ordines se-
qui, non in unum consulere. exitiosum adversus ve-
teranos proelium: intuta obsidio, dilapsis vetustate
moenibus. hinc Cæcina cum valido exercitu; inde
Rhæticae alæ cohortesque, et ipsorum Rhætorum iu-
ventus, sueta armis, et more militiæ exercita; un-
dique populatio et cædes: ipsi in medio vagi, abiectis
armis, magna pars faucii, aut palantes, in montem
Vocetium perfugere. Ac statim, immissa cohorte
Thracum, depulsi, et, consectantibus Germanis Rhæ-
tisque, per silvas atque in ipsis latebris trucidati.
multa hominum millia cæsa, multa sub corona venum
data. Cumque, dirutis omnibus, Aventicum, gentis
caput, iusto agmine peteretur; missi, qui dederent
civitatem: et deditio accepta. In Iulium Alpinum, e
principibus, ut concitorem belli, Cæcina animadver-
tit: ceteros veniæ vel sævitæ Vitellii reliquit.

LXIX.

LXIX. Haud facile dictu est; legati Helvetiorum minus placabilem imperatorem, an militem invenerint. *civitatis excidium* poscunt, tela ac manus in ora legatorum intentant. Ne Vitellius quidem minis ac verbis temperabat: cum Claudius Cossus, unus ex legatis, notæ facundiæ, sed dicendi artem apta trepidatione occultans, atque eo validior, militis animum mitigavit. ut est mox vulgus mutabile subitis, et tam pronum in misericordiam, quam immodicum sævitia fuerat; effusis lacrimis, et meliora constantius postulando, impunitatem salutemque civitati impetravere.

LXX. Cæcina paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiæ Vitellii certior fieret, simul transitum Alpium parans, lætum ex Italia nuntium accipit, *alam Silianam circa Padum agentem, sacramento Vitellii accessisse*. Proconsulem Vitellium Siliiani in Africa habuerant; mox a Nerone, ut in Aegyptum præmitterentur, exciti, et ob bellum Vindicis revocati; ac tum in Italia manentes, instinctu decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti, robor adventantium legionum, et famam Germanici exercitus attollebant, transire in partes: et ut donum aliquod novo principi, firmissima Transpadanæ regionis municipia, Mediolanum ac Novariam, et Eporediam ac Vercellas, adiungere. id Cæcinæ per ipsos compertum. Et quia præsidio alæ unius latissima pars Italiæ defendi nequibat, præmissis Gallorum, Lusitanorum, Britannorumque cohortibus, et Germanorum vexillis, cum ala Petrina ipse paululum cunctatus, num Rhæticis iugis in Noricum flecteret, adversus Petronium, (urbi) procuratorem, qui concitis auxiliis, et interruptis fluminum pontibus, fidus Othoni putabatur. Sed metu, ne amitteret præmissas iam cohortes alasque, simul reputans, plus gloriæ retenta Italia, et ubicumque certatum foret, Noricos in cetera victoriæ præmia cessuros, Penino subfignanum militem itinere, et grave legionum agmen hibernis adhuc Alpibus traduxit.

LXXI. Otho interim, contra spem omnium, non deliciis, neque desidia torpescere. dilatæ voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem imperiî composita. eoque plus formidinis afferebant falsæ virtutes, et vitia reditura. Marium Celsum, consulem designatum, per speciem vinculorum sævitæ militum

Tacitus T. II.

C

subtractum, acciri in Capitolium iubet. clementiæ titulus e viro claro et partibus in viso petebatur. Celsus, constanter servatæ erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultro imputavit. nec Otho quasi ignosceret, sed, ne hostis metueretur, conciliationes adhiberet, statim inter intimos amicos habuit, et mox bello inter duces delegit. mansitque Celso, velut fataliter, etiam pro Othone fides integra et infelix. Læta primoribus civitatis, celebrata in vulgus Celsi salus, ne militibus quidem ingrata fuit, eandem virtutem admirantibus, cui irascebantur.

LXXII. Par inde exsultatio disparibus causis consecuta, impetrato Tigellini exitio. Sophonius Tigellinus, obscuris parentibus, foeda pueritia, impudica senectæ, præfecturam vigillum et prætorii, et alia præmia virtutum, quia velocius erat vitis adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam, et virilia scelera exercuit, corrupto ad omne facinus Nerone; quædam ignaro ausus, ac postremo eiusdem desertor ac proditor. Unde non alium pertinacius ad poenam flagitare, diverso affectu, quibus odium Neronis inerat, et quibus desiderium. Apud Galbam T. Vinii potentia defensus, prætexentis, *servatam ab eo filiam*, et haud dubie servaverat, non clementia, (quippe tot interfectis), sed esugium in futurum. quia pessimus quisque, diffidentia præsentium mutationem pavens, adversus publicum odium privatam gratiam præparat, unde nulla innocentie cura, sed vices impunitatis. Eo infensor populus, addita ad vetus Tigellini odium recenti T. Vinii invidia, concurrere e tota urbe in palatium ac fora; et, ubi plurima vulgi licentia, in circum ac theatra effusi, seditiosis vocibus obstrepere; donec Tigellinus, accepto apud Sinuessanas aquas supremæ necessitatis nuntio, inter supra concubinarum et oscula, et deformes moras, sectis novacula faucibus, infamem vitam foedavit etiam exitu sero et inhonesto.

LXXIII. Per idem tempus expostulata ad supplicium Calvia Crispinilla, variis frustrationibus, et adversa dissimulantis principis fama, periculo exempta est: magistra libidinum Neronis, transgressa in Africam ad instigandum in arma Clodium Macrum, famem

populo Rom. haud obscure molita, totius postea civitatis gratiam obtinuit, consulari matrimonio subnixâ, et apud Galbam, Othonem, Vitellium illaesa: mox potens pecunia, et orbitate, quæ bonis malisque temporibus iuxta valent.

LXXIV. Crebræ interim, et muliebribus blandimentis infectæ, ab Othone ad Vitellium epistolæ, offerebant *pecuniam et gratiam, et quemcunque quietis locum prodigæ vitæ legisset*. Paria Vitellius ostentabat; primo mollius, stulta utrimque et indecora simulatione; mox, quasi rixantes, *stupra et flagitia* invicem obiectavere; neuter falso. Otho, revocatis, quos Galba miserat, legatis, rursus alios ad utrumque Germanicum exercitum, et ad legionem Italicam, easque, quæ Lugduni agébant, copias, specie Senatus misit. Legati apud Vitellium remansere promptius, quam ut retenti viderentur: prætoriani, quos per simulationem officii legatis Otho adiunxerat, remissi, antequam legionibus miscerentur. addit epistolâs Fabius Valens, nomine Germanici exercitus, ad prætorias et urbanas cohortes, *de viribus partium* magnificas, et *concordiam* offerentes. increpabat ultro, *quod tanto ante traditum Vitellio imperium ad Othonem vertissent*. Ita promissis simul ac minis tentabantur, ut *bello impares, in pace nihil amissuri*. neque ideo prætorianorum fides mutata.

LXXV. Sed insidiatores ab Othone in Germaniam, a Vitellio in urbem missi. utrisque frustra fuit: Vitellianis impune, per tantam hominum multitudinem, mutua ignorantia fallentibus: Othoniani, novitate vultus, omnibus invicem ignaris, prodebantur. Vitellius litteras ad Titianum, fratrem Othonis, composuit, *exitium ipsi filioque eius* minitans, *ni incolumes sibi mater ac liberi servarentur*. Et stetit domus utraque: sub Othone, incertum an metu: Vitellius victor clementiæ gloriam tulit.

LXXVI. Primus Othoni fiduciam addidit ex Illyrico nuntius, *iurasse in eum Dalmatiae ac Pannoniae et Moesiae legiones*. Idem ex Hispania allatum: laudatusque per edictum Cluvius Rufus: et statim cognitum est, conversam ad Vitellium Hispaniam. Nec Aquitania quidem, quamquam a Iulio Cordo in verba

Othonis obstricta, diu mansit. nusquam fides aut amor: metu ac necessitate huc illuc mutabantur. Eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad proximos et validiores. Longinquæ provinciæ, et quidquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant: non partium studio; sed erat grande momentum in nomine urbis ac prætexto senatus, et occupaverat animos prior auditis. Iudaicum exercitum Vespasianus, Syriæ legiones Mucianus sacramento Othonis adegere. Simul Aegyptus omnesque versæ in Orientem provinciæ nomine eius tenebantur. Idem Africa obsequium, initio a Carthagine orto. Neque expectata Vipsiani Aproniani, proconsulis, auctoritate, Crescens, Neronis libertus (nam et hi malis temporibus partem se Reipublicæ faciunt), epulum plebi, ob lætitiā recentis imperii, obtulerat, et populus pleraque sine modo festinavit. Carthaginem ceteræ civitates secutæ. Sic distractis exercitibus ac provinciis, Vitellio quidem ad capeſſendam principatus fortunam bello opus erat.

LXXXVII. Otho, ut in multa pace, munia imperiū obibat quædam ex dignitate Reipublicæ, pleraque contra decus ex præſenti usu properando. Consul cum Titiano fratre in Kalend. Martias ipse: proximos menses Verginio destinat, ut aliquod exercitui Germanico delinimentum. Iungitur Verginio Poppæus Vopiscus, prætextu veteris amicitie; plerique, Viennensium honori datum, interpretabantur. Ceteri consularis ex destinatione Neronis aut Galbæ manſere, Cælio ac Flavio Sabinis in Iulias; Arrio Antonino et Mario Celso in Septembres; quorum honori ne Vitellius quidem victor interceſſit. Sed Otho pontificatus auguratusque honoratis iam senibus cumulum dignitatis addidit: et recens ab exſilio reſerſos nobiles adolescentulos avitis ac paternis ſacerdotiis, in ſolatium, recoluit. Redditus Cadio Rufo, Pedio Blaſo, Sevino Pomptino ſenatorius locus. repetundarum criminibus, ſub Claudio ac Nerone, ceciderant: placuit ignoſcentibus, verſo nomine, quod avaritia fuerat, videri maiestatem, cuius tum odio etiam bonæ leges peribant.

LXXXVIII. Eadem largitione civitatum quoque ac

provinciarum animos aggressus: Hispalensibus et Emeritenfibus familiarum adiectiones, Lingonibus universis civitatem Romanam, provinciæ Bæticiæ Maurorum civitates dono dedit. nova iura Cappadociæ, nova Africæ, ostenta magis, quam mansura. Inter quæ, necessitate præsentium rerum et instantibus curis excusata, ne tum quidem immemor amorum, statuas Poppææ per senatusconsultum reposuit. creditus est etiam de celebranda Neronis memoria agitavisse, spe vulgum alliciendi. et fuere, qui imagines Neronis proponerent. Atque etiam Othoni quibusdam diebus populus et miles, tamquam nobilitatem ac decus adstruerent, NERONI OTHONI acclamavit. ipse in suspensio tenuit, vetandi metu, vel agnoscendi pudore.

LXXIX. Conversis ad civile bellum animis, externa fine cura habebantur. Eo audentius Roxolani, Sarmatica gens, priore hieme cæsis duabus cohortibus, magna spe ad Moesiam irruerant: novem millia equitum, ferociora successu et prædæ magis quam pugnae intenta. Igitur vagos et incuriosos tertia legio, adiunctis auxiliis, repente invasit. apud Romanos omnia prælio apta: Sarmatæ, dispersi cupidine prædæ, aut graves onere sarcinarum, et lubrico itinere adempta equorum pernicitate, velut vincti cædebantur. Namque mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. Sed tum humido die, et soluto gelu, neque conti, neque gladii, quos prælongos utraque manu regunt, usui; lapsantibus equis, et cataphractarum pondere. id principibus et nobilissimo cuique tegmen, ferreis laminis, aut præduro corio consertum; ut adversus ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum. simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facili lorica et missili pilo aut lanceis assultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim defendi scuto mos est) cominus fodiebat: donec pauci, qui prælio superfuerant, paludibus abderentur. ibi sævitia hiemis et vi vulnere absumpti. Postquam id Romæ compertum, M. Apוניus, Moesiam obtinens, triumphali statua, Fulvius

Aurelius, et Iulianus Titius, ac Numisius Lupus, legati legionum, consularibus ornamentis donantur: læto Othone, et gloriam in se trahente, *tamquam et ipse felix bello, et suis ducibus suisque exerciti- bus rempublicam auxisset.*

LXXX. Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio prope urbi excidio fuit. Septimam decimam cohortem e colonia Ostiensi in urbem acciri Otho iusserat: armandæ eius cura Vario Crispino, tribuno e prætorianis, data. Is, quo magis vacuus, quietis castris, iussa exsequeretur, vehicula cohortis incipiente nocte onerari, aperto armamentario, iubet. tempus in suspicionem, causa in crimen, affectatio quietis in tumultum evaluit: et visa inter temulentos arma cupidinem sui movere. Fremit miles, et tribunos centurionesque *proditionis* arguit; *tamquam familie senatorum ad perniciem Othonis armarentur*: pars ignari et vino graves: pessimus quisque in occasionem prædarum: vulgus, ut mos est, cuiuscunque motus novi cupidum. et obsequia meliorum nox abstulerat. resistentem seditioni tribunum et severissimos centurionum obruncant. rapta arma, nudati gladii, insidentes equis urbem ac palatium petunt.

LXXXI. Erat Othoni celebre convivium, primoribus feminis virisque: qui trepidi, fortuitusne militum furor, an dolus imperatoris, manere ac deprehendi, an fugere et dispergi, periculosius foret, modo constantiam simulare, modo formidine detegi, simul Othonis vultum intueri. utque evenit, inclinatis ad suspicionem mentibus, cum timeret Otho, timebatur. Sed haud secus discrimine senatus, quam suo territus, et præfectos prætorii ad mitigandas militum iras statim miserat, et *abire propere omnes e convivio* iussit. Tum vero passim magistratus, proiectis insignibus, vitata comitum et servorum frequentia, fenes feminaeque, per tenebras, diversa urbis itinera, rari domos, plurimi amicorum tecta, et, ut cuique humillimus cliens, incertas latebras petivere.

LXXXII. Militum impetus ne foribus quidem palatii coercitus, quo minus convivium irrumpent, *ostendi sibi Othonem* expostulantes: vulnerato Iulio

Martiale, tribuno, et Vitellio Saturnino, praefecto legionis, dum ruentibus obsistunt. Undique arma et minae, modo in centuriones tribunosque, modo in senatum universum; lymphatis caeco pavore animis, et, quia neminem unum destinare irae poterant, licentiam in omnes poscentibus: donec Otho, contra decus imperii, thoro insistens, precibus et lacrymis aegre cohibuit: redieruntque in castra inviti, neque innocentibus. Postera die velut capta urbe, clausae domus; rarus per vias populus; moesta plebs; deiectionis in terram militum vultus, ac plus tristitiae, quam poenitentiae. Manipulatim allocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus, praefecti, ex suo quisque ingenio, mitius aut horridius. Finis sermonis in eo, ut quina millia numum singulis militibus numerarentur. Tum Otho ingredi castra ausus: atque illum tribuni centurionesque circumstant, abiectis militiae insignibus, otium et salutem flagitantes. Sensit invidiam miles, et compositus in obsequium, auctores seditionis ad supplicium ultro postulabat.

LXXXIII. Otho, quamquam turbidis rebus, et diversis militum animis, cum optimus quisque remedium praesentis licentiae posceret, vulgus et plures seditionibus et ambitioso imperio laeti per turbas et raptus facilius ad civile bellum impellerentur: simul reputans, non posse Principatum, scelere quaesitum, subita modestia et prisca gravitate retineri; sed crimine urbis et periculo senatus anxius; postremo ita disseruit; *Neque ut affectus vestros in amorem mei accenderem, commilitones, neque, ut animum ad virtutem cohortarer (utraque enim egregie supersunt); sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestrae fortitudinis, et erga me modum caritatis. Tumultus proximi initium, non cupiditate vel odio, quae multos exercitus in discordiam eger, ac ne detractione quidem, aut formidine periculorum, nimia pietas vestra acrius quam consideratius excitavit. Nam saepe honestas rerum causas, ni iudicium adhibeas, perniciosi exitus consequuntur. Imus ad bellum. num omnes nuntios palam audiri, omnia consilia cunctis praesentibus tractari, ratio rerum aut occasionum velocitas patitur? tam nescire quaedam milites, quam*

scire oportet. Ita se ducum auctoritas, sic rigor disciplinae habet, ut multa etiam centuriones tribunosque tantum iuberi expediat. Si, ubi iubeantur, quaerere singulis liceat; pereunte obsequio etiam imperium intercidit. An et illic nocte intempesta rapiuntur arma? unus alterve perditus ac temulentus (neque enim plures consternatione proxima insaniisse crediderim) centurionis ac tribuni sanguine manus imbuet? Imperatoris sui tentorium irrumpet?

LXXXIV. Vos quidem istud pro me, sed in cursu ac tenebris et rerum omnium confusione patefieri occasio etiam adversus me potest. Si Vitellio, et satellitibus eius, eligendi facultas detur, quem necis animum, quas mentes imprecentur? quid aliud, quam seditionem et discordiam, optabunt? ne miles centurioni, ne centurio tribuno obsequatur; hinc confusi, pedites equitesque, in exitium ruamus. Parendo potius, commilitones, quam imperia ducum sciscitando, res militares continentur: et fortissimus in ipso discrimine exercitus est, qui ante discrimen quietissimus. Vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis vestrae regimen relinquit. Paucorum culpa fuit, duorum poena erit: ceteri abolite memoriam foedissimae noctis. Nec illas adversus senatum voces ullus unquam exercitus audiat. caput imperii et decora omnium provinciarum, ad poenam vocare, non hercle illi, quos cum maxime Vitellius in nos ciet, Germani audeant. Ulli ne Italiae alumni, et Romana vere iuventus, ad sanguinem et caedem deposcerent ordinem, cuius splendore et gloria sordes et obscuritatem Vitellianarum partium perstringimus? Nationes aliquas occupavit Vitellius; imaginem quandam exercitus habet: Senatus nobiscum est. Sic fit, ut hinc Respublica, inde hostes Reipublicae constiterint. Quid? vos pulcherrimam hanc urbem domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? Muta ista et inanima intercidere ac reparari, promiscua sunt: aeternitas rerum, et pax gentium, et mea cum vestra salus, incolumitate Senatus firmatur. Hunc auspicio a parente et conditore urbis nostrae institutum, et a regibus usque ad principes continuum et immorta-

lem, sicut a maioribus accepimus, sic posteris tradamus. Nam ut ex vobis senatores, ita ex senatoribus principes nascuntur.

LXXXV. Ea oratio ad perfringendos mulcendosque militum animos et severitatis modus (neque enim in plures, quam in duos animadverti iusserat), grate accepta: compositique ad præsens, qui coerceri non poterant. Non tamen quies urbi redierat: strepitus telorum, et facies belli erat; militibus, ut nihil in commune turbantibus, ita sparsis per domos, occulto habitu, et maligna cura in omnes, quos nobilitas, aut opes, aut aliqua insignis claritudo rumoribus obiecerat. Vitellianos quoque milites venisse in urbem, ad studia partium noscenda, plerique credebant. Unde plena omnia suspicionum, et vix secreta domuum sine formidine. Sed plurimum trepidationis in publico. Ut quemque nuntium fama attulisset, animum vultumque conversi, ne dissidere dubiis, ac parum gaudere prosperis viderentur. Coacto vero in curiam senatu, arduus rerum omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta libertas: et privato Othoni nuper atque eadem dicenti nota adulatio. Igitur versare sententias, et huc atque illuc torquere, *hostem et parricidam* Vitellium vocantes: providentissimus quisque vulgaribus conviciis; quidam vera probra iacere, in clamore tamen, et ubi plurimæ voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstreperantes.

LXXXVI. Prodigia insuper terrebant, diversis auctoribus vulgata. *In vestibulo Capitolii omissas habenas bigæ, cui Victoria institerat: erupisse cella Iunonis maiorem humana speciem: statuam divi Iulii, in insula Tiberini amnis, sereno et immoto die, ab Occidente in Orientem conversam: prolocutum in Etruria bovem: insolitos animalium partus:* et plura alia, rudibus sæculis etiam in pace observata, quæ nunc tantum in metu audiuntur. Sed præcipuus et cum præsentis exitio etiam futuri pavor, subita inundatione Tiberis: qui immenso auctu, pro-ruto ponte sublicio, ac strage obstantis molis refusus, non modo iacentia et plana urbis loca, sed secura huiusmodi casuum implevit. rapti e publico plerique, plures in tabernis et cubilibus intercepti. fames in

vulgus, inopia quæstus, et penuria alimentorum. corrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta; dein, remeante flumine, dilapsa. Utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum, quod paranti expeditionem Othoni, campus Martius et via Flaminia, iter belli esset obstructum, a fortuitis vel naturalibus caussis, in prodigium et omen imminentium cladum vertebatur.

LXXXVII. Otho, lustrata urbe, et expensis belli consiliis, quando Peninæ Cottinæque Alpes, et ceteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam aggredi statuit, classe valida et partibus fida; quod reliquos cæsorum ad pontem Milvium, et sævitia Galbæ in custodiam habitos, in numeros legionis composuerat; facta et ceteris spe honoratoris in posterum militiæ. addidit classi urbanas cohortes et plerosque e prætorianis, vires et robur exercitus; atque ipsis ducibus consilium et custodes. Summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi, primipilaribus, Aemilio Pacensi, cui ademptum a Galba tribunatum reddiderat, permissa. Curam navium Oscus libertus retinebat, ad observandam honestiorum fidem comitatus. Peditum equitumque copiis Suetonius Paullinus, Marius Celsus, Annius Galus, rectores destinati. Sed plurima fides Licinio Proculo, prætorii præfecto, is urbanæ militiæ impiger, bellorum insolens, auctoritatem Paullini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, criminando, quod facillimum factum est, pravus et callidus, bonos et modestos anteibat.

LXXXVIII. Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem, neque arta custodia, neque obscura: nullum ob crimen, sed vetusto nomine, et propinquitate Galbæ monstratus. Multos e magistratibus, magnam consularium partem, Otho, non participes aut ministros bello, sed comitum specie, secum expedire iubet: in quis et L. Vitellium, eodem quo ceteros cultu, nec ut imperatoris fratrem, nec ut hostis. Igitur mota urbis cura: nullus ordo metu aut periculo vacuus. primores senatus ætate invalidi et longa pace desides, segnis et oblita bellorum nobilitas, ignarus militiæ eques, quanto magis occultare et abdere pavorem nitebantur, manifestius

pavidī. Nec deerant e contrario, qui ambitione stollida, conspicua arma, insignes equos, quidam luxuriosos apparatus conviviorum et irritamenta libidinum, ut instrumenta belli, mercarentur. Sapientibus quietis et Reipublicæ cura: levissimus quisque et futuri inprovidus, spe vana tumens: multi afflictæ fide in pace, ac turbatis rebus alacres, et per incertam tutissimi.

LXXXIX. Sed vulgus, et magnitudine nimia communium curarum expers populus, sentire paulatim belli mala, conversa in militum usum omni pecunia, intentis alimentorum pretiis: quæ, motu Vindicis, haud perinde plebem attriverant; secuta tum urbe, et provinciali bello, quod inter legiones Galliasque velut externum fuit. Nam ex quo divus Augustus res Cæsarem composuit, procul, et in unius sollicitudinem aut decus, populus Romanus bellaverat. Sub Tiberio et Caio, tantum pacis adversa republica pertinere. Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et coercita. Nero nuntiis magis et rumoribus, quam armis depulsus. Tum legiones classesque, et quod raro alias, prætorianus urbanusque miles, in aciem deducti: Oriens Occidensque, et quidquid utrimque virium est, a tergo: si ducibus aliis bellatum foret, longo bello materia. Fuere qui proficiscenti Othoni moras *religionemque nondum conditorum ancilium* afferrent. Aspernatus est omnem cunctationem, ut Neroni quoque exitiosam: et Cæcina, iam Alpes transgressus, exstimulabat.

XC. Pridie Idus Mart. commendata patribus Republica reliquias Neronianarum sectionum, nondum in fiscum conuersas, revocatis ab exilio concessit: iustissimum donum, et in speciem magnificum, sed festinata iam pridem exactione, usu sterile. Mox vocata concione, *maiestatem urbis et consensum populi ac senatus pro se* attollens, adversum Vitellianas partes modeste disseruit: *inscitiam potius legionum, quam audaciam* increpans, nulla Vitellii mentione: sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis, sibi metuens, contumeliis in Vitellium abstinuit; quando, ut in consiliis militiæ Suetonio Paullino et Mario Celso, ita in rebus urbanis Galerii Trachali ingenio et oratione uti credebatur. et erant, qui genus ipsum

orandi noscerent, crebro fori usu celebre, et ad implendas aures latum et sonans. Clamor vocesque vulgi, ex more adulandi, nimiae et falsae. quasi dictatorem Caesarem, aut imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis votisque certabant: nec metu aut amore; sed ex libidine servitii, ut in familiis: privata cuique stimulatio, et vile iam decus publicum. Profectus Otho, quietem urbis curasque imperii Salvo Titiano fratri permisit.

C. CORNELII TACITI
HISTORIARUM
LIBER SECUNDUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Titus Vespasianus Romam missus ad gratulandum Galbae, caede eius audita, substitit. 1. Paphiam Venerem adit, et de futuris eam consulit. Laeta omnia et magna accipit. Ad patrem redit. 2—4. qui belli consilia agit; sed bellum ipsum in occasione differt. 5—7. Falsus Nero detegitur, et capitur. 9. 10. Othonis copiae, et duces; et classis eius in Galliam Narbonensem irruptio. 11—15. In Corsica motus aliquis temeritate procuratoris. 16. Caecina Italiam intrat, Placentiam oppugnat, sed cum infamia et strage repulsus. 17—23. Insidias paulo post Othonianis locat, sed eae quoque in ipsum vertere. 24—25. Valens Ticinum venit. seditio ibi in eum militum. Qua composita, Caecinae rapido agmine iungitur. Otho eo nuntio accepto, de summa belli deliberat. trahi id melius, an fortunam experiri praestaret. Postremum pessimumque consilium praefert. 26—40. Ita haud procul Bedriaco pugnatum. visci Othoniani: non tamen fracti. Sed Otho aversus a consiliis belli, mortem elegit. quam tam fortiter exsequitur, quam noster facunde narrat. 41—50. Post mortem eius, seditio militum et impetus in Verginium, Senatorum etiam periculum, falso quodam nuntio. 51—56. Albinus in Africa victus, et eae provinciae Vitellio adiunctae. 57—59. Quid in Italia Vitellius egerit, et legiones cohortesque victas quomodo distraxerit: non sine acritumultu apud Ticinum. 60—73. At in Syria Vespasianus et Mucianus serio iam de bello de-

liberant. Huius egregia ad illum oratio: qua persuasus Vespasianus imperium suscipit. legiones in nomen eius iurant. praeterque Orientales, Moesici et Pannonii etiam transeunt in partes. 74 — 86. Vitellius interea magno et minaci agmine urbem intrat. Popularia multa usurpat. Consilia item eius paratusque de bello. 87 — 101. Gesta eodem anno, consulibus tamen aliis susceptis.

I. Struebat iam fortuna, in diversa parte terrarum, initia causasque imperio, quod varia sorte, laetum reipublicae aut atrox, ipsis principibus prosperum, aut exitio fuit. Titus Vespasianus e Iudaea, incolumi adhuc Galba, missus a patre, causam protectionis, officium erga principem, et maturam pendendis honoribus iuventam ferebat. Sed vulgus fingendi avidum, dispererat, accitum in adoptionem. materia sermonibus, senium et orbitas principis, et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. Augebat famam ipsius Titi, ingenium, quantaecumque fortunae capax, decor oris cum quadam maiestate, prosperae Vespasiani res, praeflaga responsa, et, inclinatis ad credendum animis, loco omnium etiam fortuita. Ubi Corinthi, Achaiae urbe, certos nuntios accepit de interitu Galbae, et aderant, qui arma Vitellii, bellumque affirmarent; anxius animo, paucis amicorum adhibitis, cuncta utrimque perlustrat. *Si pergeret in urbem; nullam officii gratiam, in alterius honorem suscepti: ac se Vitellio, sive Othoni, obsidem fore. Sin rediret, offensam haud dubiam victoris: sed incerta adhuc victoria, et concedente in partes patre, filium excusatum. Sin Vespasianus rempublicam susciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantis.*

II. His ac talibus inter spem metumque iactatum, spes vicit. Fuere, qui accensum desiderio Berenices reginae, vertisse iter crederent. Neque abhorrebat a Berenice iuvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum. laetam voluptatibus adolescentiam egit, suo quam patris imperio moderatior. Igitur oram Achaiae et Asiae, ac laeva maris praetervectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam

audentioribus spatiis petebat. Atque illum cupido incescit, adeundi visendique templum Paphiæ Veneris, inclytum per indigenas advenasque. Haud fuerit longum, initia religionis, templi situm, formam deæ (neque enim alibi sic habetur), paucis differere.

III. *Conditorem templi regem Arian*, vetus memoria, quidam *ipsius deæ nomen id* perhibent. *Fama recentior tradit, a Cinyra sacratum templum, deamque ipsam, conceptam mari, huc appulsam. Sed scientiam artemque haruspicum accitam; et Cilicem Tamiram intulisse, atque ita pactum, ut familiae utriusque posterì caerimoniis præsiderent.* Mox, ne honore nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa, quam intulerant, scientia hospites cessere: tantum Cinyrades sacerdos consulitur. Hostiæ, ut quisque vovit, sed mares deliguntur, certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offerre vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur; nec ullis imbribus, quamquam in aperto, madesunt. Simulacrum deæ non effigie humana: continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum, metæ modo, exsurgens. et ratio in obscuro.

IV. Titus spectata opulencia donisque regum, quæque alia lætum antiquitatibus Græcorum genus incertæ vetustati affingit, *de navigatione* primum consuluit. postquam *pandi viam, et mare prosperum* accepit, de se per ambages interrogat, cælis compluribus hostiis. Softratus (sacerdotis id nomen erat) ubi læta et congruentia exta, magnisque consultis annuere deam videt, pauca in præsens et solita respondens; petito secreto, futura aperit. Titus, aucto animo, ad patrem pervectus, suspensis provinciarum et exercituum mentibus, ingens rerum fiducia accessit. Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus; oppugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere, ob ingenium montis, et pervicaciam superstitionis, quam quo satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. Tres, ut supra memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitæ bello: quatuor Mucianus obtinebat in pace; sed æmulatio et proximi exercitus gloria repulerat segnitiam. quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies, sed inexpertis

belli labore. auxilia utrique cohortium alarumque, et classes regesque, ac nomen dispari fama celebre.

V. Vespasianus, acer militiæ, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac, si res posceret, manu hostibus obniti, cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans: prorsus, si avaritia abesset, antiquis ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes, et cuncta privatum modum supergressa, extollebant: aptior sermoni, dispositu provisuque civilium rerum peritus. egregium principatus temperamentum, si demptis utriusque vitiis, solæ virtutes miscerentur. Ceterum hic Syriæ, ille Iudææ præpositus, vicinis provinciarum administrationibus, invidia discordes, exitu demum Neronis, positis odiis, in medium consulvere, primum per amicos: dein, præcipua concordiae fides, Titus prava certamina communi utilitate aboleverat, natura atque arte compositus alliciendis etiam Muciani moribus. Tribuni centurionesque, et vulgus militum; industria, licentia, per virtutes, per voluptates, ut cuique ingenium, adsciscabantur.

VI. Antequam Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, præcipitibus, ut assolet, nuntiis, et tarda mole civilis belli; quod longa concordia quietus Oriens tunc primum parabat. Namque olim validissima inter se civium arma, in Italia Galliave, viribus Occidentis coepta. Et Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnes trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant: auditque sæpius in Syria Iudæaque Cæsares, quam inspecti. Nulla seditio legionum: tantum adversus Parthos minæ, vario eventu. Et proximo civili bello, turbatis aliis, inconcussa ibi pax: dein fides erga Galbam. Mox, ut *Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire*, vulgatum est, ne penes ceteros imperii præmia, penes ipsos tantum servitii necessitas esset, fremere miles, et vires suas circumspicere. Septem legiones statim, et cum ingentibus auxiliis Syria Iudæaque: inde continua Aegyptus, duæque legiones: hinc Cappadocia Pontusque, et quidquid castrorum Armeniis prætenditur. Asia et ceteræ provinciæ, nec virorum inopes, et pecuniæ opulentæ. quantum insularum mari cingitur,

gitur, et parando interim bello secundum, tutumque ipsum mare.

VII. Non fallebat duces impetus militum; sed bellantibus aliis, placuit *expectari belli exitum. vi-ctores victosque numquam solida fide coalescere. nec referre, Vitellium an Othonem superstitem fortuna faceret. rebus secundis etiam egregios duces insolescere: discordiam his, ignaviam, luxuriam. et suismet vitiis alterum bello, alterum victoria periturum.* Igitur arma in occasionem distulere, Vespasianus Mucianusque. iam perlætari miles in mixtis consiliis: optimus quisque amore reipublicæ: multos dulcedo prædarum stimulabat; alios ambigux domi res. ita boni malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

VIII. Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterritæ, velut Nero adventaret: vario super exitu eius rumore, eoque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. Ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus. Tunc servus e Ponto, sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharæ et cantus peritus (unde illi, super similitudinem oris, propior ad fallendum fides), adiunctis desertoribus, quos inopia vagos ingentibus promissis corruerat, mare ingreditur: ac vi tempestatum Cythnum insulam destrulus, et militum quosdam ex oriente commeantium adscivit, vel abnuentes interfici iussit; et spoliatis negotiatoribus, mancipiorum valentissimum quemque armavit. Centurionemque Sifennam, dextras, concordix insignia, Syriaci exercitus nomine ad prætorianos ferentem, variis artibus aggressus est: donec Sifenna, clam relicta insula, trepidus et vim metuens aufugeret. inde late terror, multis ad celebritatem nominis erectis, rerum novarum cupidine, et odio præsentium. Gliscentem in dies famam fors discussit.

IX. Galatiam ac Pamphyliam, provincias, Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat. datæ e classe Misenenſi duæ triremes ad prosequendum eum, quibus Cythnum insulam tenuit. nec defuere, qui trierarchos nomine Neronis accirent. Is in mæstitiam compositus, et, *fidem suorum quondam militum invocans, ut eum in Syria aut Aegypto sisterent, orabat.* Trierarchi, seu nutantes, seu dolo, *alloquen-*

Tacitus T. II.

D

*dos sibi milites, et paratis omnium animis rever-
furos, firmaverunt. sed Alprenati cuncta ex fide nun-
tiata: cuius cohortatione expugnata navis, et inter-
fectus, quisquis ille erat. Corpus, insigne oculis co-
maque et torvitate vultus, in Asiam, atque inde Ro-
mam pervectum est.*

X. In civitate discordi, et, ob crebras Principum mutationes, inter libertatem ac licentiam incerta, parvæ quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecunia, potentia, ingenio inter claros magis, quam inter bonos, Annium Faustum, equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat. Nam recens, Galbæ principatu, censuerant patres, *ut accusatorum causae noscerentur.* id senatusconsultum varie iactatum, et, prout potens vel inops reus inciderat, infirmum aut validum, retinebatur. Ad hocce terroris et propria vi Crispus incubuerat, delatorem fratris sui pervertere: traxeratque magnam senatus partem, *ut indefensum et inauditum dedi ad exitium postulerent.* Contra apud alios nihil æque reo proderat, quam nimia potentia accusatoris: *dari tempus, edi crimina, quamvis invisum ac nocentem, more tamen audiendum,* censebant. Et valere primo; dilataque in paucos dies cognitio: mox damnatus est Faustus; nequaquam eo assensu civitatis, quem pessimis moribus meruerat. quippe ipsum Crispum easdem accusationes cum præmio exercuisse meminerant: nec poena criminis, sed ultor displicebat.

XI. Læta interim Othoni principia belli, motis ad imperium eius e Dalmatia Pannoniaque exerciti-
bus. fuere quatuor legiones: e quibus bina millia præmissa; ipsæ modicis intervallis sequebantur, septima a Galba conscripta; veteranæ undecima, ac ter-
tiadecima; et præcipua fama quartadecumani, rebel-
lione Britanniae compressa. addiderat gloriam Nero, eligendo, ut potissimos: unde longa illis erga Nero-
nem fides, et erecta in Othonem studia; sed quo plus virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat. Agmen legionum alæ cohortesque præveniebant. Ex ipsa urbe haud spernenda manus, quinque prætoriae co-
hortes, et equitum vexilla cum legione prima: ac deforme insuper auxilium, duo millia gladiatorum;

sed per civilia arma etiam feveris ducibus usurpatum. his copiis rector additus Annius Gallus, cum Vestricio Spurrinna ad occupandas Padi ripas præmissus: quoniam prima consiliorum frustra ceciderant, transgresso iam Alpes Cæcina, quem fisti intra Gallias posse speraverat. Ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora, cum ceteris prætoriiis cohortibus, veterani e prætorio, classicorum ingens numerus. Nec illi segne aut corruptum luxu iter; sed lorica ferrea usus est, et ante signa pedester, horridus, incompertus, famæque dissimilis.

XII. Blandiebatur coeptis fortuna, possessa per mare et naves maiore Italiæ parte, penitus usque ad initium maritimarum Alpium. quibus tentandis, aggrediendæque provinciæ Narbonensi, Suedium Clementem, Antonium Novellum, Aemilium Pacensem duces dederat. Sed Pacensis per licentiam militum vinctus: Antonio Novello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso imperio regebat, ut adversus modestiam disciplinæ corruptus, ita proeliorum avidus. Non Italia adiri, nec loca sedesque patriæ videbantur: tamquam externa litora, et urbes hostium, urere, vastare, rapere; eo atrocius, quod nihil usquam provisum adversum metus. pleni agri, apertæ domus, occurrentes domini iuxta coniuges et liberos, securitate pacis, et belli malo circumveniebantur. Maritimas tum Alpes tenebat procurator Marius Maturus. Is concita gente (nec deest iuventus), arcere provinciæ finibus Othianos intendit. Sed primo impetu cæsi disiectique montani; ut quibus, temere collectis, non castra, non ducem noscantibus, neque in victoria decus esset, neque in fuga flagitium.

XIII. Irritatus eo prælio Othonis miles, vertit iras in municipium Albium Intemelium. quippe in acie nihil prædæ: inopes agrestes, et vilia arma: nec capi poterant, pernix genus, et gnari locorum. sed calamitatibus infontium expleta avaritia. Auxit invidiam præclaro exemplo femina Ligus, quæ filio abdito, cum simul pecuniam occultari milites credidissent, eoque per cruciatus interrogarent, *ubi filium occuleret*? uterum ostendens, *latere* respondit. Nec ullis deinde terroribus, aut morte, constantiam vocis egregiæ mutavit.

XIV. *Imminere provinciae Narbonensi, in verba Vitellii adactae, classem Othonis*, Fabio Valenti trepidi nuntii attulere. Aderant legati coloniarum, auxilium orantes. Duas Tungrorum cohortes, quatuor equitum turmas, universam Treverorum alam cum Iulio Classico, praefecto, misit. e quibus pars in colonia Foroiulienſi retenta, ne, omnibus copiis in terrestre iter versis, vacuo mari classis acceleraret: duodecim equitum turmae, et lecti e cohortibus, adversus hostem iere; quibus adiuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Alpini, qui nondum sub signis. Nec mora proelio. sed acie ita instructa, ut pars classicorum, mixtis paganis, in colles mari propinquos exurgeret: quantum inter colles ac litus aequi loci, praetorianus miles expleret; in ipso mari ut annexa classis et pugnae parata, conversa, et minaci fronte praetenderetur. Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis iugis, cohortes densis ordinibus post equitem locant. Treverorum turmae obtulere se hosti incaute; cum exciperet contra veteranus miles, simul a latere; saxis etiam urgeret apta ad iaciendum paganorum manus, qui sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoria idem audebant. additus percussis terror, inuenta in terga pugnantium classe. Ita undique clausi: deletaeque omnes copiae forent, ni victorem exercitum attinuisset obscurum noctis, obtentui fugientibus.

XV. Nec Vitelliani, quamquam victi, quievere. accitis auxiliis, securum hostem ac successu rerum focius agentem invadunt. caesi vigiles, perrupta castra, trepidatum apud naves; donec, fidente paulatim metu, occupato iuxta colle defensi mox irrumpere. atrox ibi caedes, et Tungrarum cohortium praefecti, sustentata diu acie, telis obruuntur. Ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum improvidae secutos conversi equites circumvenerunt. Ac velut pactis induciis, ne hinc classis, inde eques subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipolim, Narbonensis Galliae municipium; Othoniani Albiganum interioris Liguriae, revertere.

XVI. Corsicam ac Sardiniam, ceterasque proximis maris insulas, fama victricis classis in partibus Othonis

tenuit. Sed Corficam prope afflixit D. Pacarii, procuratoris, temeritas, tanta mole belli, nihil in summam profutura, ipsi exitiosa. Namque, Othonis odio, iuvare Vitellium Corforum viribus statuit; inani auxilio, etiam si provenisset. Vocatis principibus insulæ, consilium aperit: et contra dicere ausos, Claudium Phirricum, trierarchum Liburnicarum ibi navium, Quinctium Certum, equitem Romanum, interfici iubet. quorum morte exterriti, qui aderant, simul ignara et alieni metus focia imperitorum turba, in verba Vitellii iurare. Sed ubi delectum agere Pacarius, et inconditos homines fatigare militiæ muneribus occoept, laborem insolitum perosi, infirmitatem suam reputabant: *insulam esse, quam incoherent, et longe Germaniam viresque legionum: direptos vastatosque classe, etiam quos cohortes alaeque protegerent.* Et averſi repente animi, nec tamen aperta vi, aptum tempus insidiis legere. digressis, qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops, balneis interficitur: trucidati et comites. capita, ut hostium, ipsi interfectores ad Othonem tulere: neque eos aut Otho præmio affecit, aut punivit Vitellius, in multa colluvie rerum maioribus flagitiis permixtos.

XVII. Aperuerat iam Italiam, bellumque transmiserat, ut supra memoravimus, ala Siliana, nullo apud quemquam Othonis favore: nec quia Vitellium mallent; sed longa pax ad omne servitium fregerat, faciles occupantibus, et melioribus incuriosos. Florentissimum Italiæ latus, quantum inter Padum Alpesque camporum et urbium, armis Vitellii (namque et præmissæ a Cæcina cohortes advenerant) tenebatur. capta Pannoniorum cohors apud Cremonam. intercepti centum equites ac mille classici, inter Placentiam Ticinumque. quo successu, Vitellianus miles non iam flumine aut ripis arcebatur. Irritabat quin etiam Batavos Transrhenanosque Padus ipse: quem repente, contra Placentiam, transgressi, raptis quibusdam exploratoribus, ita ceteros terruere, ut, *adesse omnem Caecinae exercitum*, trepidi ac falsi nuntiarent.

XVIII. Certum erat Spurrinæ (is enim Placentiam obtinebat), nec dum venisse Cæcinam; et, si

propinquaret, coërcere intra munimenta militem, nec tres prætorias cohortes et mille vexillarios, cum paucis equitibus, veterano exercitui obiicere. Sed indomitus miles, et belli ignarus, correptis signis vexillisque, ruere, et retinenti duci tela intentare: spreto, centurionibus tribunisque providentiam ducis laudari, quidam *proditionem*, et *accitum Cæcinam*, clamitabant. Fit temeritatis alienæ comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus auctoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret.

XIX. Postquam in conspectu Padus, et nox appetebat, vallari castra placuit. Is labor, urbano militi insolitus, contudit animos. Tum vetustissimus quisque castigare *credulitatem suam, metum ac discrimen ostendere, si cum exercitu Cæcina, patentibus campis, tam paucas cohortes circumfudisset*. Iamque totis castris modesti sermones: et, inferentibus se centurionibus tribunisque, laudari *providentia ducis, quod coloniam, virium et opum validam, robur ac sedem bello legisset*. Ipse postremo Spurinna, non tam culpam exprobrans, quam ratione ostendens, relictis exploratoribus, ceteros Placentiam reduxit, minus turbidos et imperia accipientes. Solidati muri, propugnacula addita, auctæ turres, provisâ parataque non arma modo, sed obsequium et parendi amor; quod solum illis partibus defuit, cum virtutis haud poeniteret.

XX. At Cæcina, velut relicta post Alpes sævitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. Ornatum ipsius municipia et coloniae in superbiam trahabant: quod versicolore sagulo, braccas (tegmen barbarum) indutus, togatos alloqueretur. Uxorem quoque eius, Saloninam, quamquam in nullius iniuriam insigni equo ostroque veheretur, tamquam læsi gravabantur: inſita mortalibus natura, recentem aliorum felicitatem ægris oculis introspicere, modumque fortunæ a nullis magis exigere, quam quos in æquo videre. Cæcina, Padum transgressus, tentata Othonianorum fide per colloquium et promissa, iisdem petitus, postquam pax et concordia speciosis et irritis nominibus iactata sunt, consilia curasque in oppugnationem Placentiæ magno terrore vertit: gnarus, ut initia belli provenissent, famam in cetera fore.

XXI. Sed primus dies impetu magis, quam veterani exercitus artibus, transactus: aperti incautique muros subiere, cibo vinoque prægraves. In eo certamine pulcherrimum amphitheatri opus, situm extra muros, conflagravit; sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces et glandes ac missilem ignem in obsessos iaculantur; sive ab obsessis, dum retorta ingerunt. Municipale vulgus, pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam ex vicinis coloniis, invidia et æmulatione, quod nulla in Italia moles tam capax foret. quocunque casu accidit, dum atrociora metuebantur, in levi habitum: reddita securitate, tamquam nihil gravius pati potuissent, moerebant. Ceterum multo suorum cruore pulvis Cæcina: et nox parandis operibus assumpta. Vitelliani pluteos cratesque et vineas suffodiendis muris, protegendisque oppugnatoribus; Othoniani fudes et immensas lapidum ac plumbi ærisque moles, perfringendis obruendisque hostibus, expediunt. Utrumque pudor, utrumque gloria, et diversæ exhortationes, hinc *legionum et Germanici exercitus robur*, inde *urbanae militiae, et prætoriarum cohortum decus* attollentium. illi *ut segnem ac desidem, et circo ac theatris corruptum militem*; hi *peregrinum et externum* increpabant: simul Othonem ac Vitellium, celebrantes culpantesve, uberioribus inter se probris, quam laudibus stimulabantur.

XXII. Vixdum orto die, plena propugnatoribus moenia; fulgentes armis virisque campi. Densum legionum agmen, sparsa auxiliorum manus, altiora murorum sagittis aut saxis incessere; neglecta, aut ævo fluxa cominus aggredi. ingerunt desuper Othoniani pila, librato magis et certo ictu, adversus temere subeuntes cohortes Germanorum, cantu truci, et more patrio, nudis corporibus, super humeros scuta quatientium. Legionarius, pluteis et cratibus testus, subruit muros, instruit aggerem, molitur portas. Contra prætoriani dispositos ad id ipsum molares ingenti pondere ac fragore provolvunt. pars subeuntium obruti; pars confixi et exsangues, aut laceri, cum augeret stragem trepidatio, eoque acrius e moenibus vulnerarentur, rediere, infracta partium fama. Et Cæcina, fama et pudore coeptæ temere oppugna-

tionis, ne irrisus ac vanus iisdem castris assideret, traiecit rursus Pado, Cremonam petere intendit. Tradidere sese abeunti Turullius Cerialis, cum compluribus classicis; et Iulius Briganticus, cum paucis equitum: hic praefectus alæ, in Batavis genitus; ille primipilaris, et Cæcinæ haud alienus, quod ordines in Germania duxerat.

XXIII. Spurinna, comperto itinere hostium, defensam Placentiam, quæque acta, et quid Cæcina pararet, Annium Gallum per literas docet. Gallus legionem primam in auxilium Placentiæ ducebat, diffusus paucitate cohortium, ne longius obsidium et vim Germanici exercitus parum tolerarent: ubi pulsam Cæcinam pergere Cremonam accepit, ægre coercitam legionem, et pugnandi ardore usque ad seditionem progressam, Bedriaci sistit. Inter Veronam Cremonamque situs est vicus, duabus iam Romanis cladibus notus infaustusque. Iisdem diebus a Martio Macro haud procul Cremona prospere pugnatum. namque promptus animi Martius transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam repente effudit. Turbata ibi Vitellianorum auxilia, et ceteris Cremonam fugientibus, caesi, qui resisterant. sed repressus vincientium impetus, ne novis subsidiis firmati hostes, fortunam praelii mutarent. Suspectum id Othonianis fuit, omnia ducum facta prave aestimantibus. Certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore, Annium Gallum et Suetonium Paullinum et Marium Celsum (nam eos Otho quoque praefecerat) variis criminibus incessabant. Acerrima seditionum ac discordiæ incitamenta, interfectores Galbæ: scelere et metu vecordes, miscere cuncta, modo palam turbidis vocibus, modo occultis ad Othonem litteris; qui humillimo cuique credulus, bonos metuens, trepidabat, rebus prosperis incertus, et inter adversa melior. Igitur Titianum, fratrem, accitum, bello praeposuit. Interea Paullini et Celsi ductu res egregiæ gestæ.

XXIV. Angebant Cæcinam nequidquam omnia coepta, et senescens exercitus sui fama. pulsus Placentia, caesis nuper auxiliis, etiam per concursum exploratorum, crebra magis quam digna memoratu prœlia, inferior; propinquantem Fabio Valente, ne omne belli decus illuc concederet, recipere glo-

riam, avidius quam consultius, properabat. Ad duodecimum a Cremona, (locus Castorum vocatur) ferocissimos auxiliarium, imminentibus viæ lucis occultos, componit. equites *procedere longius iussit, et irritato proelio sponte refugere. festinationem sequentium elicere, donec insidiæ coirentur.* Proditum id Othonianis ducibus: et curam peditum Paullinus, equitum Celsus, sumere. Tertiædecimæ legionis vexillum, quatuor auxiliorum cohortes. et quingenti equites in sinistro locantur: aggerem viæ tres prætorix cohortes altis ordinibus obtinuerunt dextra: fronte prima legio incessit, cum duabus auxiliariis cohortibus et quingentis equitibus: super hos e prætorio auxiliisque mille equites, cumulus prosperis, aut subsidium laborantibus, ducebantur.

XXV. Antequam miscerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus, doli prudens, repressit suos. Vitelliani temere exsurgentes, cedente sensim Celso, longius secuti, ultro in insidias præcipitantur. nam a lateribus cohortes, legionum adversa fronte, et subito discursu terga cinxerant equites. Signum pugnx non statim a Suetonio Paullino pediti datum. cunctator natura, et cui cauta potius consilia cum ratione, quam prospera ex casu placerent, *compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem* inbebat; *fatiscito incipi victoriam, ubi provisum foret, ne vincerentur.* Ea cunctatione spatium Vitellianis datum, in vineas, nexu traducum impeditas, refugienti. et modica silva adhærebat: unde rursus ausi, promptissimos prætorianorum equitum interfecere. vulneratur rex Epiphanes, impigre pro Othone pugnam ciens.

XXVI. Tum Othonianus pedes erupit. protrita hostium acie, versi in fugam, etiam qui subveniebant. nam Cæcina non simul cohortes, sed singulas acciverat: quæ res in proelio trepidationem auxit, cum dispersos, nec usquam validos, pavor fugientium abriperet. Orta et in castris seditio, quod non universi ducerentur. vinctus præfectus castrorum, Iulius Gratus, *tamquam fratri, apud Othonem militanti, prodicionem ageret,* cum fratrem eius, Iulium Frontonem, tribunum, Othoniani, sub eodem crimine, vinxissent. Ceterum ea ubique formido fuit, apud su-

gientes, occurrentes, in acie, pro vallo, ut *deleri cum universo exercitu Caecinam potuisse, ni Suetonius Paullinus receptui cecinisset*, utrisque in partibus percrebuerit. *Timuisse se*, Paullinus ferebat, *tantum insuper laboris atque itineris, ne Vitellianus miles, recens e castris, fessos aggrediretur, et percussis nullum retro subsidium foret*. apud paucos ea ducis ratio probata, in vulgus adverso rumore fuit.

XXVII. Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit, quam ad modestiam composuit: nec solum apud Cæcinam, qui culpam *in militem* conferebat, *seditioni magis quam proelio paratum*; sed Fabii quoque Valentis copiae (iam enim Ticinum venerat) posito hostium contemptu, et recuperandi decoris cupidine, reverentius et æqualius duci parebant. Gravis alioquin seditio exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a Cæcina gestarum ordinem interrumpi oportuerat) repetam. Cohortes Batavorum, quas bello Neronis a Quartadecima legione digressas, cum Britanniam peterent, audito Vitellii motu, in civitate Lingonum Fabio Valenti adiunctas retulimus, superbe agebant; ut cuiusque legionis tentoria accessissent, *coërcitos a se Quartadecimanos, ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli fortunam in ipsorum manu sitam*, iactantes. Cunctumeliosum id militibus, acerbum duci: corrupta iurgiis aut rixis disciplina: ad postremum Valens e petulantia etiam perfidiam suspectabat.

XXVIII. Igitur nuntio allato, *pulsam Treverorum alam Tungrosque a classe Othonis, et Narbonensem Galliam circumiri*; simul cura socios tuendi, et militari astu, cohortes turbidas ac, si una forent, prævalidas, dispergendi, partem Batavorum *ire in subsidium* iubet. quod ubi auditum vulgatumque, mærare focii, fremere legiones: *orbari se fortissimorum virorum auxilio: veteres illos et tot bel-lorum victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie abduci: si provincia urbe et salute imperii potior sit, omnes illuc sequerentur: sin vi-ctoriae sanitas, sustentaculum, columen in Italia verteretur, non abruptendos, ut corpori, validifsimos artus*.

XXIX. Hæc ferociter iactando, postquam, im-

missis lictoribus, Valens coercere seditionem coep-
bat, ipsum invadunt, saxa iaciunt: fugientem se-
quuntur, *spolia Galliarum, et Viennensium aurum,*
et pretia laborum suorum occultare, clamitantes,
direptis farcinis, tabernacula ducis, ipsamque humum
pilis et lanceis rimabantur. nam Valens servili veste
apud decurionem equitum tegebatur. Tum Alphenus
Varus, praefectus castrorum, deflagrante paulatim se-
ditione, addit consilium, vetitis obire vigiliis centu-
rionibus, omisso tubæ sono, quo miles ad belli munia
cietur. Igitur torpere cuncti, circumspectare inter
se attoniti: et id ipsum, quod nemo regeret, paven-
tes, silentio, patientia, postremo precibus ac lacrimis
veniam quærebant. Ut vero deformis et flens, et præ-
ter spem incolumis Valens processit, gaudium, mise-
ratio, favor: versi in lætitiā, (ut est vulgus utroque
immodicum) laudantes gratantesque: circumdatum
aquilis signisque in tribunal ferunt. Ille utili mode-
ratione, non supplicium cuiusquam poposcit: ac ne
dissimulans suspectior foret, paucos incusavit: gnarus,
civilibus bellis plus militibus, quam ducibus, licere.

XXX. Munientibus castra apud Ticinum, de ad-
versa Cæcinæ pugna allatum: et prope renovata se-
ditio, *tamquam fraude et cunctationibus Valentis*
proelio defuissent. Nolle requiem, non expectare
ducem, anteire signa, urgere signiferos. rapido agmine
Cæcinæ iunguntur. Improspira Valentis fama apud
exercitum Cæcinæ erat: *expositos se tanto paucio-
res integris hostium viribus,* querebantur, simul in
suam excusationem, et adventantium *robur,* per
adulationem, attollentes, ne ut victi et ignavi despe-
ctarentur. Et quamquam plus virium, prope dupli-
catus legionum auxiliorumque numerus erat Valenti,
studia tamen militum in Cæcinam inclinabant. super
benignitatem animi, qua promptior habebatur, etiam
vigore ætatis, proceritate corporis, et quodam inani
favore. Hinc æmulatio ducibus: Cæcina *ut foedum*
et maculosum, ille *ut vanum ac tumidum,* irride-
bant. sed condito odio, eandem utilitatem fovere,
crebris epistolis, sine respectu veniæ, probra Otho-
ni obiectantes: cum duces partium Othonis, quan-
vis uberrima conviciorum in Vitellium materia, ab-
finerent.

XXXI. Sane ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, Vitellius flagitiosissimam, meruerit, minus Vitellii ignavæ voluptates, quam Othonis flagrantissimæ libidines timebantur. Addiderat huic terrorem atque odium cædes Galbæ; contra illi initium belli nemo imputabat. Vitellius ventre et gula sibi inhonestus; Otho luxu, sævitia, audacia, reipublicæ exitiosior ducebatur. Coniunctis Cæcinæ ac Valentis copiis, nulla ultra penes Vitellianos mora, quin totis viribus certarent. Otho consultavit, trahi bellum, an fortunam experiri placeret. Tum Suetonius Paullinus, dignum fama sua ratus, qua nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur, de toto genere belli censere, *festinationem hostibus, moram ipsis utilem* disseruit:

XXXII. *Exercitum Vitellii universum advenisse: nec multum virium a tergo; quoniam Galliae tumeant, et deserere Rheni ripam, irrupturis tam infestis nationibus, non conducat: Britannicum militem hoste et mari distineri: Hispanias armis non ita redundare: provinciam Narbonensem incursum classis et adverso proelio contremuisse: clausam Alpibus, et nullo maris subsidio, Transpadanam Italiam atque ipso transitu exercitus vastam: non frumentum usquam exercitui: nec exercitum sine copiis retineri posse. iam Germanos, quod genus militum apud hostes atrocissimum sit, tracto in aestatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli caelique haud toleraturos. multa bella impetu valida, per taedia et moras evanuisse. Contra ipsis omnia opulenta et fida: Pannoniam, Moesiam, Dalmatiam, Orientem, cum integris exercitibus; Italiam, et caput rerum urbem: Senatumque et populum, numquam obscura nomina, etiam si aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes, et immensam pecuniam, inter civiles discordias ferro validiorem: corpora militum aut Italiae sueta, aut aestibus: obiacere flumen Padum, tutas viris murisque urbes; e quibus nullam hosti cessuram, Placentiae defensione exploratum. Proinde duceret bellum. paucis diebus Quartamdecimam legionem, magna ipsam fama, cum Moesiæ copiiis affore: tum rursus deliberaturum, et, si proelium placuisset, auctis viribus certaturos.*

XXXIII. Accedebat sententiæ Paullini Marius Celsus: *idem placere Annio Gallo*, paucos ante dies lapsu equi afflicto, missi, qui consilium eius sciscitarentur, retulerant. Otho pronus ad decertandum: frater eius Titianus, et præfectus prætorii Proculus, imperitia properantes, *fortunam et deos et numen Othonis adesse consiliis, affore conatibus*, testabantur: neu quis obviam ire sententiæ auderet, in adulationem concesserant. Postquam pugnari placitum, *interesse pugnae imperatorem, an seponi melius foret*, dubitavere. Paullino et Celso iam non adversantibus, ne Principem obiectare periculis videretur; iidem illi deterioris consilii auctores perpulere, *ut Brixellum concederet, ac dubiis proeliorum exemptus, summae rerum et imperii se ipsum reservaret*. Is primus dies Othonianas partes afflixit. namque et cum ipso prætoriarum cohortium, et speculatorum equitumque valida manus discessit, et remanentium fractus animus; quando suspecti duces. et ut Othoni uni apud militem fides, dum et ipse non nisi militibus credit, imperia ducum in incerto reliquerat.

XXXIV. Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili bello, transfugiis: et exploratores, cura diversa sciscitandi, sua non occultabant. Quietique Cæcina ac Valens, quando hostis imprudentia rueret, quod loco sapientiæ est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato ponte transitum Padi simulant, adversus oppositam gladiatorum manum. Ac ne ipsorum miles segne otium tereret, naves, pari inter se spatio, validis utrimque trabibus connexæ, adversum in flumen dirigebantur iactis super ancoris, quæ firmitatem pontis continerent. Sed ancorarum funes non extenti fluitabant, ut, augescente flumine, inoffensus ordo navium attolleretur.

XXXV. Claudebat pontem imposita turris, et in extremam navemeducta: unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur. Othoniani in ripa turrim fruerant, saxaque et faces iaculabantur. Et erat insula ante medio, in quam gladiatores navibus molientes, Germani nando prælabebantur. Ac forte plures transgressos, completis Liburnicis, per promptissimos gladiatorum Macer aggreditur. Sed neque ea constantia gladiatoribus ad proelia, quæ militibus: nec periunde,

nutantes e navibus, quam stabili gradu e ripa, vulnera dirigeant. Et cum variis trepidantium inclinationibus, mixti remiges propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultro Germani, retentare puppes, scandere foros, aut cominus mergere, quæ cuncta, in oculis utriusque exercitus, quanto lætiora Vitellianis, tanto acrius Othoniani causam auctoremque cladis detestabantur.

XXXVI. Et prælium quidem, absumptis, quæ supererant, navibus, fuga direptum: Macer ad exitum poscebatur. Iamque vulneratum eminus lancea, strictis gladiis invaserant, cum intercurfu tribunorum centurionumque protegitur. Nec multo post, Vestricius Spurinna, iussu Othonis, relicto Placentiæ modico præsidio, cum cohortibus subvenit. Dein Flavium Sabinum, consulem designatum, Otho rectorem copiis misit, quibus Macer præfuerat; læto milite ad mutationem ducum, et ducibus ob crebras seditiones tam infestam militiam aspernantibus.

XXXVII. Invenio apud quosdam auctores, *pa-vore belli, seu fastidio utriusque principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies fama noscebantur, dubitasse exercitus, num, posito certamine, vel ipsi in medium consultarent, vel senatui permetterent legere imperatorem. Atque eo duces Othonianos spatium ac moras suasse, præcipua spe Paullini; quod vetustissimus consularium, et militia clarus, gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset. Ego ut concesserim, apud paucos tacito voto quietem pro discordia, bonum et innocentem principem pro pessimis ac flagitiosissimis expetitur: ita neque Paullinum, quæ prudentia fuit, sperasse corruptissimo sæculo tantam vulgi moderationem, reor, ut, qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent; neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut legatos ac duces, magna ex parte luxus, egestatis, scelerum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque meritis suis principem passuros.*

XXXVIII. Vetustas ac iam pridem insita mortalibus potentia cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque. Nam rebus modicis, æqualitas facile

habebatur: sed ubi, subacto orbe, et æmulis urbibus regibusque excisis, securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. modo turbulenti tribuni, modo consules prævaledi, et in urbe ac foro tentamenta civilium bellorum. Mox e plebe infima C. Marius, et nobilium sævissimus L. Sulla, victam armis libertatem in dominationem verterunt. Post quos Cn. Pompeius occultior, non melior. Et numquam postea, nisi de principatu, quaesitum. Non discessere ab armis in Pharfalia ac Philippis civium legiones: nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint. eadem illos deum ira, eadem hominum rabies, eadem scelerum causæ in discordiam egere. Quod singulis velut ictibus transacta sunt bella, ignavia principum factum est. Sed me veterum novorumque morum reputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

XXXIX. Profecto Brixellum Othone, honor imperii penes Titianum fratrem, vis ac potestas penes Proculum præfectum. Celsus et Paullinus, cum prudentia eorum nemo uteretur, inani nomine ducum, alienæ culpæ prætendebantur. tribuni centurionesque ambigui; quod, spretis melioribus, deterrimi valebant. miles alacer; qui tamen iussu ducum interpretari, quam exsequi mallet. Promoveri ad quantum a Bedriaco castra placuit; adeo imperite, ut, quamquam verno tempore anni, et tot circum annibus, penuria aquæ fatigarentur. Ibi de prælio dubitatum: Othone per litteras flagitante, ut maturarent; militibus, ut imperator pugnae adesset, poscentibus. plerique copias trans Padum agentes acciri postulabant. Nec perinde diiudicari potest, quid optimum factu fuerit, quam pessimum fuisse, quod factum est.

XL. Non ut ad pugnam, sed ad debellandum profecti, confluentes Padi et Adduæ fluminum, XVI inde millium spatio distantes, petebant. Cello et Paullino abnudentibus, *militem itinere fessum, sarcinis gravem, obicere hosti, non admissuro, quo minus expeditus, et vix quatuor millia passuum progressus; aut incompósitos in agmine, aut dispersos, et vallum molientes aggredederetur.* Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad ius imperii transibant. Aderat sane citus equo Numida, cum atrocibus manda-

tis, quibus Otho, increpita *ducum segnitia*, *rem in discrimen mitti* iubebat; æger mora, et spei impatiens.

XXI. Eadem die, ad Cæcinam, operi pontis intentum, duo prætoriarum cohortium tribuni, colloquium eius postulantes, venerunt. Audire conditiones ac reddere parabat, cum præcípites exploratores, adesse hostem, nuntiavere. Interruptus tribunorum fermo: eoque incertum fuit, insidias an proditionem, vel aliquod honestum consilium coeptaverint. Cæcina, dimissis tribunis, revectus in castra, datum iussu Fabii Valentis pugnae signum, et militem in armis invenit. Dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupere: et, mirum dictu, a paucioribus Othonianis quo minus in vallum impingerentur, Italicæ legionis virtute deterriti sunt. ea strictis mucronibus, redire pullos, et pugnam resumere coëgit. Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quamquam vicino hoste, aspectus armorum densis arbutis prohibebatur: apud Othonianos, pavidí duces, miles ducibus infensus, mixta vehicula et lixæ, et, præruptis utrimque fossis, via quieto quoque agmini angusta. Circumfissere alii signa sua, quærere alii, incertus undique clamor accurrentium, vocitantium: et, ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem prorumpabant, aut relabebantur.

XLII. Attonitas subito terrore mentes falsum gaudium in languorem vertit, repertis, qui *descivisse a Vitellio exercitum* eementirentur. Is rumor, ab exploratoribus Vitellii dispersus, an in ipsa Othonis parte, seu dolo, seu forte, surrexerit, parum compertum. Omisso pugnae ardore, Othoniani ultro salutavere: et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris, quæ causa salutandi, metum proditionis fecere, tum incubuit hostium acies, integris ordinibus, robore et numero præstantior: Othoniani, quamquam dispersi, pauciores, fessi, proelium tamen acriter sumpserunt. et per locos, arboribus ac vineis impeditos, non una pugnae facies. cominus eminusque, catervis et cuneis concurrebant: in aggere viæ collato gradu, corporibus et umbronibus niti, omisso pilorum iactu, gladiis et securibus galeas loricasque per-

perrumpere: noscentes inter se, ceteris conspicui, in eventum totius belli certabant.

XLIII. Forte inter Padum viamque, patenti campo, duæ legiones congressæ sunt: pro Vitellio Unævicefima, cui cognomen *Rapaci*, vetere gloria insignis: e parte Othonis, Prima Adiutrix, non ante in aciem deducta, sed ferox, et novi decoris avida. Primani, fratris Unævicefimanorum principiis, aquilam abstulere. quo dolore accensa legio, et impulit rursus Primanos, interfecto Orphidio Benigno legato, et plurima signa vexillaque ex hostibus rapuit. A parte alia, propulsa Quintanorum impetu Tertiadecima legio: circumventi plurium accursu Quartadecimani. Et ducibus Othonis iam pridem profugis, Cæcina ac Valens subsidiis suos firmabant. Accessit recens auxilium, Varus Alphenus cum Batavis, fusa gladiatorum manu, quam navibus transvectam, oppositæ cohortes in ipso flumine trucidaverant. ita victores latus hostium invecti.

XLIV. Et media acie perrupta, fugere passim Othoniani, Bedriacum petentes. Immentum id spatium: obstructæ frage corporum viæ; quo plus cædis fuit. neque enim, civilibus bellis, capti in prædam vertuntur. Suetonius Paullinus et Licinius Proculus diversis itineribus, castra vitavere. Vedium Aquilam, Tertiadecimæ legionis legatum, iræ militum inconsultus pavor obtulit. multo adhuc die vallum ingressus, clamore seditionum et fugacium circumstrepitur. non probris, non manibus abstinent: *desertorem proditoremque* increpant: nullo proprio crimine eius; sed more vulgi, suum quisque flagitium aliis obiectantes. Titianum et Celsum nox iuvit, dispositis iam excubiis, compressisque militibus, quos Annius Gallus precibus, consilio, auctoritate flexerat, *ne super cladem adversæ pugnae suismet ipsi caedibus saevirent. sive finis bello venisset, seu resumere arma mallent, unicum vicis in consensu levamentum.* Ceteris fractus animus. Prætorianus miles, non virtute se, sed proditione victum, fremebat. *ne Vitellianis quidem incruentam fuisse victoriam, pulso equite, rapta legionis aquila: superesse cum ipso Othone, militum quod trans Padum fuerit: venire Moesicas legiones: magnam*

Tacitus T. II.

E

exercitus partem Bedriaci remansisse: hos certe nondum victos, et, si ita ferret, honestius in acie perituros. His cogitationibus truces aut pavidī, extrema desperatione ad iram sæpius, quam in formidinem stimulabantur.

XLV. At Vitellianus exercitus, ad quintum a Bedriaco lapidem confedit, non ausis ducibus eadem die oppugnationem castrorum: simul voluntaria deditione sperabatur. Sed expeditis, et tantum ad prælium egressis, munimentum fuere arma et victoria. Postera die, haud ambigua Othoniani exercitus voluntate, et, qui ferociores fuerant, ad pœnitentiam inclinantibus, missa legatio: nec apud duces Vitellianos dubitatum, quo minus pacem concederent. Legati paulisper retenti, ea res hæsitacionem attulit ignavis adhuc, an impetrassent. Mox remissa legatione patuit vallum. Tum victi victoresque in lacrimas effusi, sortem civilium armorum misera lætitia detestantes. Iisdem tentoriis, alii fratrum, alii propinquorum vulnera fovebant. Spes et præmia in ambiguo: certa, funera et luctus: nec quisquam adeo mali expertus, ut non aliquam mortem mæreret. Requisitum Orphidii legati corpus, honore solito crematur: paucos necessarii ipsorum sepelivere: ceterum vulgus super humum relictum.

XLVI. Opperiebatur Otho nuntium pugnae, nequaquam trepidus, et consilii certus. mæsta primum fama, dein profugi e proelio perditas res patefaciunt. Non exspectavit: militum ardor vocem imperatoris. *bonum habere animum iuebant: superesse adhuc novas vires, et ipsos extrema passuros ausurosque.* neque erat adulatio. Iræ in aciem, excitare partium fortunam, furore quodam et instinctu flagrabant. qui procul adfiterant, tendere manus, et proximi præfata genua; promptissimo Plotio Firmo. Is prætorii præfectus, identidem orabat, *ne fidissimum exercitum, ne optime meritos milites desereret: maiore animo tolerari adversa, quam relinquī: sortes et strenuos etiam contra fortunam insistere spei; timidos et ignavos ad desperationem formidine properare.* Quas inter voces, ut flexerat vultum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. Nec prætoriani tantum, proprius Othonis miles, sed præmissi e Moe-

lia, eandem obstinationem adventantis exercitus, legiones Aquileiam ingressas, nuntiabant; ut nemo dubitet, potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus.

XLVII. Ipse averfus a consiliis belli, hunc, inquit, animum, hanc virtutem vestram ultra periculis obicere, nimis grande vitae meae pretium puto. Quanto plus spei ostenditis, si vivere placeret, tanto pulchrior mors erit. Experti invicem sumus, ego a fortuna, nec tempus computaveritis. difficilius est temperare felicitati, qua te non putes diu usurum. Civile bellum a Vitellio coepit, et, ut de principatu certaremus armis, initium illic fuit: ne plusquam semel certemus, penes me exemplum erit. hinc Othonem posteritas aestimet. Fruetur Vitellius fratre, coniuge, liberis: mihi non ultione, neque solatiis opus est. Alii diutius imperium tenuerint: nemo tam fortiter reliquerit. An ego tantum Romanae pubis, tot egregios exercitus, sterni rursus, et Reipublicae eripi patiar? Eat hic mecum animus; tamquam perituri pro me fueritis. sed este superstites. nec diu moremur, ego incolumitatem vestram, vos constantiam meam. Plura de extremis loqui, pars ignaviae est. praecipuum destinationis meae documentum habete, quod de nemine queror. nam incusare deos vel homines, eius est, qui vivere velit.

XLVIII. Talia locutus. ut cuique aetas aut dignitas, comiter appellatos, irent propere, neu remanendo iram victoris asperarent, iuvenes auctoritate, senes precibus movebat: placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrimas coërens. Dari naves ac vehicula abeuntibus iubet: libellos epistolasque, studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignes, abolet: pecunias distribuit, parce, nec ut periturus. Mox Salvium Cocceianum, fratris filium, prima iuventa, trepidum et mærentem, ultro solatus est, laudando pietatem eius, castigando formidinem: an Vitellium tam iniuriis animi fore, ut, pro incolumi tota domo, ne hanc quidem sibi gratiam redderet? mereri se festinato exitu clementiam victoris. Non enim ultima desperatione, sed poscente proelium exercitu, remisisse reipublicae novissimum

casum. Satis sibi nominis, satis posteris suis nobilitatis quaesitum, post Iulios, Claudios, Servios, se primum in familiam novam imperium intulisse. proinde erecto animo capefferet vitam, neu patrum sibi Othonem fuisse, aut oblivisceretur unquam, aut nimium meminisset.

XLIX. Post quæ, dimotis omnibus, paulum requievit. atque illum, supremas iam curas animo volutantem, repens tumultus avertit, nuntiata consternatione ac licentia militum. namque abeuntibus exitum minitabantur; atrocissima in Verginium vi, quem, clausa domo, obsidebant. increpitis seditionis auctoribus, regressus, vacavit abeuntium alloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. Vesperascente die, fitim haustu gelidæ aquæ fedavit. tum allatis pugionibus duobus, cum utrumque pertentasset, alterum capiti subdidit. et explorato, iam profectos amicos, noctem quietam, utque affirmatur, non insomnem egit. Luce prima, in ferrum pectore incubuit. ad gemitum morientis ingressi liberti servique, et Plotius Firmus, prætorii præfectus, unum vulnus invenerunt. Funus maturatum. ambitiosis id precibus petierat, *ne amputaretur caput, ludibrio futurum.* Tulere corpus prætoris cohortes, cum laudibus et lacrimis, vulnus manusque eius exosculantes. Quidam militum, iuxta rogum interfecere se; non nexu, neque ob metum, sed æmulatione decoris, et caritate principis. ac postea promiscuè Bedriaci, Placentiæ, aliisque in castris, celebratum id genus mortis. Othoni sepulcrum exstructum est modicum et mansurum.

L. Hunc vitæ finem habuit septimo et tricesimo ætatis anno. Origo illi e municipio Ferentio. pater consularis: avus prætorius: maternum genus impar, nec tamen indecorum: pueritia ac iuventa, qualem monstravimus. duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonæ famæ, quantum malæ. Ut conquirere fabulosa, et fictis oblectare legentium animos, procul gravitate coepti operis crediderim: ita vulgatis traditisque demere fidem non ausim. *Die, quo Bedriaci certabatur, avem invisitata specie, apud Regium Lepidum, celebri loco confedissee, incolæ memorant, nec*

deinde coetu hominum, aut circumvolitantium alitum, territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret: tum ablatam ex oculis. et tempora reputantibus, initium finemque miraculi, cum Othonis exitu competisse.

LI. In funere eius novata, luctu ac dolore militum, seditio: nec erat, qui coërceret. Ad Verginium versi, modo, ut reciperet imperium, nunc, ut legatione apud Caecinam ac Valentem fungeretur, minitantes orabant. Verginius, per aversam domus partem furtim degressus, irrumpentes frustratus est. Earum, quæ Brixelli egerant, cohortium preces Rubrius Gallus tulit. et venia statim impetrata concedentibus ad victorem, per Flavium Sabinum, iis copiis, quibus præfuerat.

LII. Posito ubique bello, magna pars Senatus extremum discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe, dein Mutinæ relicta. Illuc adverso de prælio allatum. sed milites, ut falsum rumorem aspernantes, quod infensum Othoni Senatum arbitrabantur, custodire sermones, vultum habitumque trahere in deterius: conviciis postremo ac probris causam et initium cædis quærebant: cum alius insuper metus senatoribus instaret, ne, prævalidis iam Vitellii partibus, cunctanter exceperisse victoriam crederentur. Ita trepidi et utrimque anxii coeunt: nemo privatim expedito consilio, inter multos societate culpæ tutior. One-rabat paventium curas ordo Mutinensis, arma et pecuniam offerendo, appellabatque *Patres Conscriptos*, intempestivo honore.

LIII. Notabile iurgium inde fuit, quo Licinius Cæcina Marcellum Eprium, ut *ambigua differentem*, invasit. nec ceteri sententias aperiebant: sed, invisum memoria delationum expositumque ad invidiam, Marcelli nomen irritaverat Cæcinam; ut novus adhuc, et in senatum nuper adscitus, magnis inimicitiiis claresceret. Moderatione meliorum dirempti. Et rediere omnes Bononiam, rursus consiliaturi: simul, medio temporis, plures nuntii sperabantur. Bononiæ, divisus per itinera, qui recentissimum quemque per-cunctarentur, interrogatus Othonis libertus *causam digressus, habere se suprema eius mandata respon-*

dit: *ipsum viventem quidem relictum; sed sola posteritatis cura, et abruptis vitae blandimentis.*

LIV. Hinc admiratio, et plura interrogandi pudor: atque omnium animi in Vitellium inclinavere. Intererat consiliis frater eius, L. Vitellius, seque iam adulantibus offerebat; cum repente Coenus, libertus Neronis, atroci mendacio universos perculit, affirmans, *superventu XIV legionis, iunctis a Brixello viribus, caesos victores, versam partium fortunam.* Causa fingendi fuit, ut diplomata Othonis, quæ negligebantur, lætiore nuntio revalerent. Et Coenus quidem rapide in urbem vectus, paucos post dies iussu Vitellii pœnas luit. Senatorum periculum auctum, credentibus Othonianis militibus, vera esse, quæ afferebantur. Intendebat formidinem, quod publici consilii facie discessum Mutina, desertæque partes forent. Nec ultra in commune congressi, sibi quisque consulere: donec missæ a Fabio Valente epistolæ demerent metum. Et mors Othonis, quo laudabilior, eo velocius audita.

LV. At Romæ nihil trepidationis: Cereales ludi ex more spectabantur. Ut *cessisse vita Othionem, et a Flavio Sabino, praefecto urbis, quod erat in urbe militum, sacramento Vitellii adactum,* certi auctores in theatrum attulerunt; *Vitellio* plausere. populus cum lauru ac floribus Galbae imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis, iuxta lacum Curtii, quem locum Galba moriens sanguine infecerat. In Senatu cuncta, longis aliorum principatibus composita, statim decernuntur. additæ *erga Germanicos exercitus laudes gratesque,* et missa legatio, quæ gaudio fungeretur. Recitatae Fabii Valentis epistolæ, ad consules scriptæ haud immoderate: gratior Caecinae modestia fuit, quod non scripisset.

LVI. Ceterum Italia gravius atque atrocius, quam bello, afflictabatur. dispersi per municipia et colonias Vitelliani, spoliare, rapere, vi et stupris polluere: in omne fas nefasque avidi, aut venales, non sacro, non profano abstinere. et fuere, qui inimicos suos, specie militum, interficerent: ipsique milites, regionum gnari, refertos agros, dites dominos, in prædam, aut, si repugnatum foret, ad excidium desti-

nabant; obnoxiiis ducibus, et prohibere non ausis. minus avaritiæ in Cæcina; plus ambitionis: Valens, ob lucra et quæstus infamis, eoque alienæ etiam culpæ dissimulatoꝝ. Iam pridem attritis Italiæ rebus, tantum peditum equitumque, vis, damnaque et iniuriæ, aegre tolerabantur.

LVII. Interim Vitellius, victoriæ suæ nescius, ut ad integrum bellum, reliquas Germanici exercitus vires trahebat. Pauci veterum militum in hibernis relictis, festinatis per Gallias delectibus, ut remanentium legionum nomina supplerentur: cura ripæ Hordeonio Flacco permittitur. Ipse e Britannico delectu octo millia sibi adiunxit: et paucorum dierum iter progressus, *prosperas apud Bedriacum res, ac morte Othonis concidisse bellum*, accepit. Vocata concione, virtutem militum laudibus cumulat: postulante exercitu, *ut libertum suum, Asiaticum, equestri dignitate donaret*; inhonestam adulationem compescit. dein, mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter secreta convivii largitur: honoravitque Asiaticum anulis, foedum mancipium, et malis artibus ambitiosum.

LVIII. Iisdem diebus, *accessisse partibus utramque Mauretaniam, interfecto procuratore Albino*, nuntii venere. Luceius Albinus, a Nerone Mauretaniam Cæsariensi præpositus, addita per Galbam Tingitanæ provinciæ administratione, haud spernendis viribus agebat. XIX cohortes, quinque alæ: ingens Maurorum numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello manus. cæso Galba, in Othonem prout; nec Africâ contentus, Hispaniæ, angusto freto diræptæ, imminebat. Inde Cluvio Rufo metus, et *decimam legionem propinquare litori*, ut transmissurus, iussit: præmissi centuriones, qui Madrorum animos Vitellio conciliarent. neque arduum fuit, magna per provincias Germanici exercitus fama. Spargebatur insuper, *spreto procuratoris vocabulo, Albini in insigne regis, et lubæ nomen usurpare*.

LIX. Ita mutatis animis, Alinius Pollio, alæ præfectus, e fidissimis Albino, et Festus ac Scipio, cohortium præfecti, opprimuntur. Ipse Albinus, dum e Tingitana provincia Cæsariensem Mauretaniam petit, applusus litori, trucidatur: uxor eius, cum se percursoribus obtulisset, simul interfecta est. Nihil

eorum, quæ fierent, Vitellio anquirente; brevi auditione quamvis magna transibant. Impar curis gravioribus, *exercitum itinere terrestri pergere* iubet: ipse Arare flumine devehitur, nullo principali paratu; sed vetere egestate conspicuus: donec Iunius Blaesus, Lugdunensis Galliæ rector, genere illustri, largus animo, et par opibus, circumdaret principi ministeria, comitaretur liberaliter; eo ipso ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis velaret. Praefecto fuere Lugduni victicium victarumque partium duces. Valentem et Cæcinam, pro concione laudatos, curuli suæ circumposuit. Mox *universum exercitum occurrere infanti filio* iubet: perlatumque; et paludamento opertum, sinu retinens, *Germanicum* appellavit, cinxitque cunctis fortunæ Principalis insignibus. nimius honos inter secunda, rebus adversis in solatium cessit.

LX. Tum interfecti centuriones promptissimi Othonianorum: unde præcipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus. Simul ceteræ legiones contactu, et adversus Germanicos milites invidia, bellum meditabantur. Suetonium Paullinum ac Licinium Proculum, tristi mora squalidos tenuit: donec auditi, necessariis magis defensionibus quam honestis uterentur. Proditionem ultro imputabant: *spatium longi ante proclium itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehiculis agmen, ac pleraque fortuita, fraudi suæ assignantes.* et Vitellius credidit de perfidia, et fidem absolvit. Salvius Titianus, Othonis frater, nullum discrimen adiit, pietate et ignavia excusatus. Mario Celfo consulatus servatur. sed creditum fama, obiectumque mox in Senatu Cæcilio Simplici, *quod eum honorem pecunia mercari, nec sine exitio Celsi voluisset.* restitit Vitellius; deditque postea consulatum Simplici innoxium et inemptum. Traehalum adversus criminantes Galeria, uxor Vitellii, protexit.

LXI. Inter magnorum virorum discrimina (puendum dictu) Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inferere sese fortunæ, et provocare arma Romana, simulatione numinum, ausus est. Iamque *assertor Galliarum, et Deus* (nomen id sibi indiderat) concitis octo millibus hominum, proximos Aeduorum

pagos trahebat; cum gravissima civitas, electa iuventute, adiectis a Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinem disiecit. Captus in eo proelio Mariccus, ac mox feris obiectus; quia non laniabatur, stolidum vulgus inviolabilem credebat, donec, spectante Vitellio, interfectus est.

LXII. Nec ultra in defectores, aut bona cuiusquam, sævitum. Rata fuere eorum, qui acie Othoniana ceciderant, testamenta, aut lex intestatis. prorsus, si luxuriæ temperaret, avaritiam non timeres. Epularum foeda et inexplibilis libido: ex urbe atque Italia irritamenta gulæ gestabantur, strepitibus ab utroque mari itineribus: exhausti conviviorum apparatibus principes civitatum: vastabantur ipsæ civitates: degenerabat a labore ac virtute miles, assuetudine voluptatum, et contemptu ducis. Præmisit in urbem edictum; quo vocabulum *Augusti* differret, *Caesaris* non reciperet, cum de potestate nihil detraheret. Pulsi Italia mathematici. Cautum severe, ne equites Rom. ludo et arena polluerentur. priores ad principes pecunia, et sæpius vi, perpulerant: ac pleraque municipia et coloniæ æmulabantur, corruptissimum quemque adolescentium pretio illicere.

LXIII. Sed Vitellius, adventu fratris, et irrepentibus dominationis magistris, superbior et atrocior, occidi Dolabellam iussit, quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone, retulimus. Dolabella, audita morte Othonis, urbem introierat. id ei Plancius Varus, prætura functus, ex intimis Dolabellæ amicis, apud Flavium Sabinum, præfectum urbis, obiecit, *tanquam rupta custodia, ducem se victis partibus ostentasset*: addidit, *tentatam cohortem, quæ Ostiæ ageret*; nec ullis tantorum criminum probationibus. in poenitentiam versus feram, veniam post scelus quærebat. Cunctantem super tanta re Flavium Sabinum, Triaria, L. Vitellii uxor, ultra feminam ferox, terruit, ne *periculo Principis famam clementiæ affectaret*. Sabinus, suoapte ingenio mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu, et in alieno discrimine sibi pavens, ne allevasse videretur; impulit ruentem.

LXIV. Igitur Vitellius, metu et odio, quod Petroniam, uxorem eius, mox Dolabella in matrimonium accepisset, vocatum per epistolas, *vitata Flaminiae*

viae celebritate, devertere Interamnium, atque ibi interfici iussit. Longum interfectori visum: in itinere ac taberna proiecsum humi iugulavit; magna cum invidia novi principatus, cuius hoc primum specimen noscebatur. Et Triariae licentiam, modestum e proximo exemplum onerabat, Galeria imperatoris uxor, non immixta tristibus: et pari probitate mater Vitelliorum, Sextilia, antiqui moris. Dixisse quin etiam, ad primas filii sui epistolas, ferebatur, non Germanicum a se, sed Vitellium genitum: nec ullis postea fortunæ illecebris, aut ambitu civitatis, in gaudium evicta, domus suæ tantum adversa sensit.

LXV. Degressum a Lugduno Vitellium, M. Cluvius Rufus assequitur, omiſsa Hispania; lætitiæ et gratulationem vultu ferens, animo anxius, et petitem se criminationibus gnarus. Hilarius, Cæsaris liber-tus, detulerat, tamquam audito Vitellii et Otho-nis principatu, propriam ipse potentiam, et pos-sessionem Hispaniarum tentasset: eoque diplomati-cus nullum Principem præscripsisset. interpretaba-tur quedam ex orationibus eius, contumeliosa in Vitellium, et pro se ipso popularia. Auctoritas Clu-vii prævaluit, ut puniri ulterius libertum suum Vitellius iuberet. Cluvius comitatu principis adiectus, non adempta Hispania; quam rexit absens, exemplo L. Arruntii. eum Tiberius Cæsar, ob metum; Vitellius Cluvium, nulla formidine, retinebat. Non idem Tre-bellio Maximo honos. profugerat Britannia, ob ira-cundiam militum: missus est in locum eius Vettius Bo-lanus e præsentibus.

LXVI. Angebat Vitellium victarum legionum haudquaquam fractus animus. sparsæ per Italiam, et victoribus permixtæ, hostilia loquebantur; præcipua Quartadecimanorum ferocia, qui se victor abnuebant: quippe Bedriacensi acie, vexillariis tantum pulsîs, vires legionis non affuisse. Remitti eos in Britan-niam, unde a Nerone exciti erant, placuit: atque interim Batavorum cohortes una tendere; ob veterem adversus Quartadecimanos discordiam. Nec diu, in tantis armatorum odiis, quies fuit. Augustæ Tauri-norum, dum opificem quendam Batavus ut fraudato-rem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones aggregati a conviciis ad cædem

transiere. et prœlium atrox exarsisset, ni duæ prætorix cohortes, causam Quartadecimanorum secutæ, his fiduciam, et metum Batavis fecissent. *quos Vitellius agmini suo iungi*, ut fidos; *legionem Graiis Alpis traductam*, eo flexu itineris ire iubet, *quo Viennam vitarent*. namque et Viennenses timebantur. Nocte, qua proficiscebatur legio, relictis passim ignibus, pars Taurinæ Colonix ambusta: quod damnum, ut pleraque belli mala, maioribus aliarum urbium cladibus obliteratum. Quartadecimani, postquam Alpis degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant. consensu meliorum compressi, et legio in Britanniam transvecta.

LXVII. Proximus Vitellio e prætoriiis cohortibus metus erat. separati primum, deinde, addito honestæ missionis lenimento, arma ad tribunos suos deferrebant: donec motum a Vespasiano bellum crebresceret. tum, resumpta militia, robur Flavianarum partium fuere. Prima classicorum legio in Hispaniam missa, ut pace et otio mitesceret: Undecima ac Septima suis hibernis reddita: Tertiadecimani *struere amphitheatra* iussi. nam Cæcina Cremonæ, Valens Bononiæ, spectaculum gladiatorum edere parabant: nunquam ita ad curas intento Vitellio, ut voluptatum oblivisceretur.

LXVIII. Et quidem partes modeste distraxerat, at apud victores orta seditio. ludicro initio, nisi numerus cæsorum invidiam bello auxisset. Discubuerat Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique, ex moribus imperatorum, severitatem æmulantur, vel tempestivis conviviis gaudent: perinde miles intentus, aut licenter agit. Apud Vitellium omnia indisposita, temulenta, pervigiliis ac Bacchanalibus, quam disciplinæ et castris propiora. Igitur duobus militibus, altero legionis Quintæ, altero e Gallis auxiliaribus, per lasciviam ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo, et iis, qui ad spectandum convenerant, in studia diductis; erupere legionarii in perniciem auxiliorum, ac duæ cohortes interfectæ. Remedium tumultus fuit alius tumultus. pulvis procul et arma aspiciebantur: conclamatum repente, *XIV legionem, verso itinere, ad prœlium venire*, sed erant agmi-

nis coactores: agniti dempsere sollicitudinem. Interim Verginii servus forte obviis, ut *percussor Vitellii* insimulatur. et ruebat ad convivium miles, *mortem Verginii* exposcens. Ne Vitellius quidem, quamquam ad omnes suspiciones pavidus, de innocentia eius dubitavit. ægre tamen cohibiti, qui exitium viri consularis, et quondam ducis sui, flagitabant. nec quemquam sæpius, quam Verginium, omnis seditio infestavit. manebat admiratio viri, et fama: sed oderant, ut fastiditi.

LXIX. Postero die, Vitellius, Senatus legatione, quam ibi opperiri iusserat, audita, transgressus in castra, ultro *pietatem militum* collaudavit: frementibus auxiliis, *tantum impunitatis atque arrogantiae legionariis accessisse*. Cohortes Batavorum, ne quid truculentius auderent, in Germaniam remisit; principium interno simul externoque bello parantibus factis. Reddita civitatibus Gallorum auxilia; ingens numerus, et prima statim defectione inter inania belli assumptus. Ceterum, ut largitionibus affectæ iam imperii opes sufficerent, *amputari legionum auxiliorumque numeros* iubet, vetitis supplementis: et promiscuæ missiones offerebantur. exitiabile id rei publicæ, ingratum militi, cui eadem munia inter paucos, periculaque ac labor crebrius redibant. et vires luxu corrumpebantur, contra veterem disciplinam, et instituta maiorum, apud quos virtute, quam pecunia, res Romana melius stetit.

LXX. Inde Vitellius Cremonam flexit, et spectato munere Cæcinæ, insistere Bedriacensibus campis, ac vestigia recentis victoriæ lustrare oculis concupivit. Foedum atque atrox spectaculum intra quadragessimum pugnæ diem; lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formæ, infecta tabo humus, protrititis arboribus ac frugibus dira vastitas. nec minus inhumana pars viæ, quam Cremonenses lauro rosisque constraverant, exstructis altaribus, cæsisque victimis, regium in morem; quæ læta in præfens, mox perniciem ipsis fecere. Aderant Valens et Cæcina, monstrabantque pugnæ locos: *hinc irrupisse legionum agmen, hinc equites coortos. inde circumfusas auxiliorum manus.* iam tribuni præfectique, sua quisque facta extollentes, falsa, vera, aut maiora

vero miscebant. vulgus quoque militum, clamore et gaudio defletere via, spatia certaminum recognoscere, aggerem armorum, frues corporum intueri, mirari. Et erant, quos varia fors rerum, lacrimæque et misericordia subiret. At non Vitellius flexit oculos, nec tot millia insepulcorum civium exhorruit. lætus ultro, et tam propinquæ fortis ignarus, instaurabat sacrum diis loci.

LXXI. Exin Bononiæ a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur, adveſto ex urbe cultu. Quantoque magis propinquabat, tanto corruptius iter, immixtis histrionibus et spadonum gregibus, et cetero Neronianæ aulæ ingenio. namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus; non necessitate, qua honestissimus quisque, sed luxu, et faginæ mancipatus emptusque. Ut Valenti et Cæcinæ vacuos honoris menses aperiret, coartati aliorum consulatus; dissimulatus Martii Macri, tamquam Othonianarum partium ducis: et Valerium Marinum, destinatum a Galba consulem, distulit, nulla offensa; sed mitem, et iniuriam segniter latitum. Pedanius Costa omittitur, ingratus principi, ut adversus Neronem ausus, et Verginii exstimulator: sed alias protulit causas. actæque insuper Vitellio gratiæ, consuetudine servitii.

LXXII. Non ultra paucos dies, quamquam acerbis initiis coeptum, mendacium valuit. Exstiterat quidam, *Scribonianum se Camerinum ferens, Neronianorum temporum metu in Istria occultatum, quod illic clientelæ et agri veterum Crassorum, ac nominis favor manebat.* Igitur deterrimo quoque in argumentum fabulæ assumpto, vulgus credulum, et quidam militum, errore veri, seu turbarum studio, certatim aggregabantur: cum pertractus ad Vitellium, interrogatusque, *quisnam mortalium esset*, postquam nulla dictis fides, et a domino noscebatur, conditione fugitivus, nomine *Geta*, sumptum de eo supplicium in servilem modum.

LXXII. Vix credibile memoratu est, quantum superbæ socordięque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syria Iudæaque, *adaſtum in verba eius Orientem*, nuntiavere. Nam etſi vagis adhuc et incertis auctoribus, erat tamen in ore famaue Vespa-

fianus, ac plerumque ad nomen eius Vitellius excitabatur. Tum ipse, exercitusque, ut nullo æmulo, sævitia, libidine, raptu, in externos mores proruperant.

LXXIV. At Vespasianus bellum armaque et procul vel iuxta sitas vires, circumspectabat. Miles ipsi adeo paratus, ut præeuntem sacramentum, et faulta Vitellio omnia precantem, per silentium audierint. Muciani animus nec Vespasiano alienus, et in Titum prœior. præfectus Aegypti, Alexander, consilia fociaverat. Tertiam legionem, quod e Syria in Moesiam transisset, suam numerabat. ceteræ Illyrici legiones secuturæ sperabantur. Namque omnes exercitus flammaverat arrogantia venientium a Vitellio militum; quod truces corpore, horridi sermone, ceteros, ut impares, irridebant. Sed in tanta mole belli plerumque cunctatio: et Vespasianus, modo in spem erectus, aliquando adversa reputabat: *Quis ille dies foret, quo LX ætatis annos, et duos filios iuvenes bello permetteret? Esse privatis cogitationibus progressum, et, prout velint, plus minusve sumi ex fortuna: imperium cupientibus nihil medium inter summa et præcipitia.*

LXXV. Versabatur ante oculos Germanici exercitus robur, notum viro militari: *Suas legiones civili bello inexpertas; Vitellii, victrices: et apud viros plus querimoniarum quam virium. Fluxam per discordias militum fidem, et periculum ex singulis. Quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque præsentis facinori paratum ex diverso præmium petat? sic Scribonianum sub Claudio interfectum: sic percussorem eius, Volaginium, e gregario ad summa militiae provectum. Facilius universos impelli, quam singulos vitari.*

LXXVI. His pavoribus nutantem, et alii legati amicique firmabant, et Mucianus, post multos secretosque sermones, iam et coram ita locutus: *Omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt, aestimare debent, an, quod inchoatur, Reipublicæ utile, ipsis gloriosum, aut promptum effectu, aut certe non arduum sit. Simul ipse, qui suadet, considerandus est, adiiciatne consilio periculum suum: et, si fortuna coeptis affuerit, cui summum decus*

acquiratur. Ego te, *Vespasiane*, ad imperium voco, tam salutare Reipublicae quam tibi magnificum: iuxta deos in tua manu positum est. Nec speciem adulantis expaveris. a contumelia, quam a laude propius fuerit, post *Vitellium* eligi. Non adversus divi *Augusti* acerrimam mentem, nec adversus cautissimam *Tiberii* senectutem, ne contra *Caui* quidem, aut *Claudii*, vel *Neronis*, fundatam longo imperio domum exsurgimus. cessasti etiam *Galbae* imaginibus. torpere ultra, et polluentiam perdendamque Rempublicam relinquere, sopor et ignavia videretur; etiam si tibi, quam inhonesta, tam tuta servitus esset. Abiit iam, et transvectum est tempus, quo posses videri concupisse, confugiendum est ad imperium. An excidit trucidatus *Corbulo*? splendor origine, quam nos sumus, fateor: sed et *Nero* nobilitate natalium *Vitellium* anteibat. Satis clarus est apud timentem, quisquis timetur. Et posse ab exercitu principem fieri, sibi ipse *Vitellius* documento; nullis stipendiis, nulla militari fama, *Galbae* odio proventus. Nec *Othonem* quidem ducis arte, aut exercitus vi, sed praepropera ipsius desperatione victum, iam desiderabilem et magnum principem fecit. Cum interim spargit legiones, exarmat cohortes, nova quotidie bello semina ministrat. si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et comissionibus, et principis imitatione, deteritur. Tibi e *Iudaea*, et *Syria*, et *Aegypto* novem legiones integrae, et *Syria*, et *Aegypto* novem legiones integrae, nulla acie exhaustae, non discordia corruptae; sed firmatus usu miles, et belli domitor externi: classium, alarum, cohortium roborata: et fidissimi reges: et tua ante omnes experientia.

LXXVII. Nobis nihil ultra arrogabo, quam ne post *Valentem* ac *Caecinam* numeremur. Ne tamen *Mucianum* socium spreveris; quia aemulum non experiris. me *Vitellio* antepono, te mihi. Tuae domui triumphale nomen: duo iuvenes, capax iam imperii alter, et primis militiae annis, apud *Germanicos* quoque exercitus clarus. Absurdum fuerit, non cedere imperio ei, cuius filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. Ceterum inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit. Nam

si vincimus, honorem, quem dederis, habebo: discrimen ac pericula, ex aequo partiemur. immo, ut melius est, tu hos exercitus rege; mihi bellum, et praeliorum incerta trade. Acriore hodie disciplina victi, quam victores agunt. hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit: illi, per fastidium et contumaciam, hebescent. Aperiet et recludet contexta et tumescentia victicium partium vulnera bellum ipsum. Nec mihi maior in tua vigilantia, parsimonia, sapientia, fiducia est, quam in Vitellii torpore, inscitia, saevitia. sed et meliorem in bello causam, quam in pace habemus: nam qui deliberant, desciverunt.

LXXVIII. Post Muciani orationem ceteri audentius circumfistere, hortari, *responsa vatum*, et *fiderum motus* referre. Nec erat intactus tali superstitione, ut qui mox, rerum dominus, Seleucum quendam, mathematicum, rectorem et praescium palam habuerit. Recursabant animo vetera omina. cupressus arbor in agris eius, conspicua altitudine, repente prociderat; ac postera die, eodem vestigio resurgens, procera et latior virebat. grande id prosperumque, consensu haruspicum: et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa. Sed primo triumphalia, et consulatus, et Iudaicae victoriae decus, impleste fidem ominis videbantur: ut haec adeptus est, portendi sibi imperium credebatur. Est Iudaeam inter Syriamque Carmelus. ita vocant montem deumque: nec simulacrum deo aut templum situm tradidere maiores; aram tantum et reverentiam. Illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides sacerdos, inspectis identidem extis, *Quidquid est*, inquit, *Vespasiane, quod paras, seu domum exstruere, seu prolatare agros, sive ampliare servitia; datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum*. Has ambages et statim exceperat fama, et tunc aperiebat. nec quidquam magis in ore vulgi: crebriores apud ipsum sermones, quanto sperantibus plura dicuntur.

LXXIX. Haud dubia destinatione discessere, Mucianus Antiochiam, Vespasianus Caesaream: illa Syriae, haec Iudaeae caput est. Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriae coeptum, festinante Tibe-

Tiberio Alexandro, qui Kal. Iul. sacramento eius legiones adegit. Isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Iudaicus exercitus V Non. Iul. apud ipsum iurasset, eo ardore, ut ne Titus quidem filius exspectaretur, Syria remeans, et consiliorum inter Mucianum ac patrem nuntius. cuncta impetu militum acta: non parata consensione, non coniunctis legionibus.

LXXX. Dum quaeritur tempus locusque, quodque in re tali difficillimum est, prima vox; dum animo spes, timor, ratio, casus obversantur: egressum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito assistentes ordine, ut legatum salutaturi, *Imperatorem* salutare. Tum ceteri accurrere, *Caesarem et Augustum*, et omnia principatus vocabula cumulare. Mens a metu ad fortunam transierat. in ipso nihil tumidum, arrogans, aut in rebus novis novum fuit. ut primum tantæ multitudinis offusam oculis caliginem disiecit, militariter locutus, læta omnia et affluentia excepit. namque id ipsum opperiens Mucianus, alacrem militem in verba Vespasiani adegit. Tum Antiochenis theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos alloquitur: satis decorus etiam græca facundia, omniumque, quæ diceret atque ageret, arte quadam ostentator. Nihil æque provinciam exercitumque accendit, quam quod asseverabat Mucianus, *statuisse Vitellium, ut Germanicas legiones in Syriam, ad militiam opulentam quietamque, transferret; contra Syriacis legionibus Germanica hiberna, coelo ac laboribus dura, mutarentur.* Quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant; plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti: et militibus vestustate stipendiorum nota et familiaria castra in modum penatium diligebantur.

LXXXI. Ante Idus Iul. Syria omnis in eodem sacramento fuit. Accessere cum regno Sohemus, haud spernendis viribus; Antiochus, vetustis opibus ingens, et intervientium regum ditissimus. Mox, per occultos suorum nuntios excitus ab urbe, Agrippa, ignaro adhuc Vitellio, celeri navigatione properaverat. nec minore animo regina Berenice partes iuvabat, florens ætate formaque, et seni quoque Vespasiano ma-

Tacitus T. II.

F

gnificentia munerum grata. Quidquid provinciarum alluitur mari, Asia atque Achaia tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios patescit, iuravere. sed inermes legati regebant, nondum additis Cappadociae legionibus. Consilium de summa rerum Beryti habitum. illuc Mucianus, cum legatis tribunisque, et splendidissimo quoque centurionum ac militum, venit: et e Iudaico exercitu lecta decora. Tantum simul peditum equitumque, et æmulantium inter se regum paratus, speciem fortunæ principalis effecerant.

LXXXII. Prima belli cura; agere delectus, revocare veteranos. destinantur validæ civitates exercendis armorum officinis: apud Antiochenfes aurum argentumque signatur: eaque cuncta per idoneos ministros, suis quæque locis, festinabantur. Ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnes exemplo, incitare sæpius, quam coërcere; vitia magis amicorum, quam virtutes dissimulans. Multos præfecturis et procurationibus; plerosque senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros, et mox summa adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Donativum militi neque Mucianus prima concione, nisi modice, ostenderat, ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit, quam alii in pace: egregie firmus adversus militarem largitionem; eoque exercitu meliore. Missi ad Parthum Armeniumque legati: provisumque, ne, versis ad civile bellum legionibus, terga nudarentur. Titum instare Iudææ, Vespasianum obtinere clausura Aegypti placuit. Sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum, et dux Mucianus, et Vespasiani nomen, ac nihil arduum fatis. Ad omnes exercitus legatosque scriptæ epistolæ, præceptumque, *ut prætorianos, Vitellio infensor, recipiendæ militiæ præmio invitarent.*

LXXXIII. Mucianus cum expedita manu, socium magis imperiû, quam ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat: gnarus, modicas vires sibi, et maiora credi de absentibus. Sed legio Sexta: et tredecim vexillariorum millia ingenti agmine sequebantur. Classem e Ponto Byzantium adigi iusserat: ambiguus consilii, num omissa Moesia,

Dyrrhachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare, clauderet, tuta pone tergum Achaia Asiaque: quas inermes exponi Vitellio, ni praesidiis firmarentur; atque ipsum Vitellium in incerto fore, quam partem Italiae protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque, et Lucaniae Calabriaeque litora infestis classibus peterentur.

LXXXIV. Igitur navium, militum, armorum, paratu strepere provinciae. Sed nihil aequae fatigabat, quam pecuniarum conquestio: *eorum esse belli civilis nervos*, dictitans Mucianus, non ius, aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. passim delationes, et locupletissimus quisque in praedam correpti. quae gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansere: ipso Vespasiano, inter initia imperii, ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante: donec indulgentia fortunae et pravis magistris didicit, aususque est. Propriis quoque opibus Mucianus bellum iuvit, largus privatim, quod avidius de Republica fumeret. ceteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti: rarissimus quisque eandem in recipiendo licentiam habuerunt.

LXXXV. Accelerata interim Vespasiani coepta, Illyrici exercitus studio, transgressi in partes. Tertia legio exemplum ceteris Moesiae legionibus praebuit. Octava erat ac Septima Claudiana, imbutae favore Othonis, quamvis proelio non interfuissent. Aquileiam progressae, proturbatis, qui de Othone nuntiabant, laceratisque vexillis, nomen *Vitellii* praeferebant, rapta postremo pecunia et inter se divisa, hostiliter egerant. Unde metus, et ex metu consilium: *posse imputari Vespasiano, quae apud Vitellium excusanda erant*. Ita tres Moesicae legiones per epistolas alliciebant Pannonicum exercitum, aut abnuntium vim parabant. In eo motu Aponius Saturninus, Moesiae rector, pessimum facinus audet, misso centurione ad interficiendum Tertium Iulianum, Septimae legionis legatum; ob similitates, quibus causam partium praetendebat. Iulianus, comperto discrimine, et gnavis locorum adscitis, per avia Moesiae, ultra montem Haemum profugit. nec deinde civili bello interfuit,

per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens, et ex nuntiis cunctabundus, aut properans.

LXXXVI. At in Pannonia XIII legio, ac VII Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes, haud cunctanter Vespasiano accedere, vi praecipua Primi Antonii. Is legibus nocens, et tempore Neronis falsi damnatus, inter alia belli mala, senatorium ordinem recipaverat. Praepositus a Galba Septimae legioni, scriptitasse Othoni credebatur, ducem se partibus offerens: a quo neglectus, in nullo Othoniani belli usu fuit. labantibus Vitellii rebus, Vespasianum secutus, grande momentum addidit; strenuus manu, sermone promptus, ferendae in alios invidiae artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus. Iuncti inde Moesici ac Pannonici exercitus, Dalmaticum militem traxere; quamquam consularibus legatis nihil turbantibus. Titus Ampius Flavianus Pannoniam, Poppaeus Silvanus Dalmatiam tenebant, divites senes. Sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vicens aetate, claris natalibus. prima iuventa, quaestus cupidine, senatorium ordinem exuerat. idem pro Galba dux coloniae suae, eaque opera procurationem adeptus, susceptis Vespasiani partibus, acerrimam bello faciem praetulit: non tam praemiis periculorum, quam ipsis periculis laetus; pro certis et olim partis, nova, ambigua, ancipitia malebat. Igitur movere et quatere, quidquid usquam aegrum foret, aggrediuntur. Scriptae in Britanniam ad Quartadecimanos, in Hispaniam ad Primanos epistolae; quod utraque legio pro Othone, adversa Vitellio fuerat. sparguntur per Gallias literae: momentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis exercitibus palam desciscientibus, ceteris fortunam secuturis.

LXXXVII. Dum haec per provincias a Vespasiano ducibusque partium geruntur; Vitellius contemptior in dies feigniorque, ad omnes municipiorum villarumque amoenitates resistens, gravi urbem agmine petebat. Sexaginta millia armatorum sequebantur, licentia corrupta: calorum numerus amplior, procacissimis etiam inter servos lixarum ingeniis: tot legatorum amicorumque comitatus, inhabilis ad parendum, etiam si summa modestia regeretur. Onerabant mul-

titudinem obvii ex urbe senatores equitesque: quidam metu, multi per adulationem; ceteri, ac paulatim omnes, ne, aliis proficiscentibus, ipsi remanerent. Aggregabantur e plebe, flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurræ, histriones, aurigæ, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mire gaudebat. Nec coloniarum modo, aut municipia, congestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque, maturis iam frugibus, ut hostile solum vastabantur.

LXXXVIII. Multæ et atroces inter se militum cædes, post seditionem Ticini coeptam, manente legionum auxiliorumque discordia; ubi adversus paganos certandum foret, consensu. Sed plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos, ut gladiatoriam sagineam, dividebat: et effusa plebes totis se castris miscuerat. Incuriosos milites, (vernacula utebantur urbanitate) quidam spoliare, absicis furtim balteis, *an accincti forent*, rogantes. Non tulit ludibrium insolens contumeliæ animus: inermem populum gladiis invasere. cæsus inter alios pater militis, cum filium comitaretur; deinde agnitus: et vulgata cæde, temperatum ab innoxiiis. In urbe tamen trepidatum, præcurrentibus passim militibus. Forum maxime petebant, cupidine visendi locum, in quo Galba iacisset. Nec minus sævum spectaculum erant ipsi, tergis ferarum, et ingentibus telis horrentes; cum turbam populi per incitiam parum vitarent, aut, ubi lubrico viæ, vel occurfu alicuius procidissent, ad iurgium, mox ad manus et ferrum transirent. Quin et tribuni præfectique cum terrore et armatorum catervis volitabant.

LXXXIX. Ipse Vitellius, a ponte Milvio, insigni equo, paludatus accinctusque, senatum et populum ante se agens, quo minus, ut captam, urbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumpta prætexta, et composito agmine, incessit. Quatuor legionum aquilæ per frontem, totidemque circa e legionibus aliis vexilla; mox XII alarum signa: et post peditum ordines, eques: dein quatuor et XXX cohortes, ut nomina gentium, aut species armorum forent, discretæ. Ante aquilam præfecti castrorum tribuni, et primi centurionum, candida veste:

ceteri iuxta suam quisque centuriam, armis donisque fulgentes. Et militum phaleræ torquesque splendebant. decora facies, et non Vitellio principe dignus exercitus. Sic Capitolium ingressus, atque ibi matrem complexus, Augustæ nomine honoravit.

XC. Postera die, tamquam apud alterius civitatis senatum populumque, magnificam orationem de semetipso prompsit, *industriam temperantiamque* suam laudibus attollens: consciis flagitiorum ipsis, qui aderant, omnique Italia, per quam somno et luxu pudendus incesserat. Vulgus tamen, vacuum curis, et sine falsi verique discrimine solitas adulationes edoctus, clamore et vocibus adstrepebat: abnuentique nomen *Augusti*, expressere, ut assumeret; tam frustra, quam recusaverat.

XCI. Apud civitatem, cuncta interpretantem, funesti ominis loco acceptum est, quod maximum Pontificatum adeptus Vitellius, de cæremoniis publicis XV Kal. Aug. edixisset, antiquitus infausto die Cremerensi Allienique cladibus. adeo omnis humani divinique iuris expers, pari libertorum amicorumque fœcordia, velut inter temulentos agebat. Sed comitia consulum cum candidatis civiliter celebrans, omnem infimæ plebis rumorem, in theatro ut spectator, in circo ut fautor, affectavit. quæ, grata sâne et popularia, si a virtutibus proficiscerentur, memoria vitæ prioris, indecora et vilia accipiebantur. Ventitabat in senatum; etiam cum parvis de rebus patres confulerentur. Ac forte Priscus Helvidius, prætor designatus, contra studium eius censuerat. Commotus primo Vitellius, non tamen ultra, quam *tribunos plebis in auxilium spectatæ potestatis* advocavit. Mox, mitigantibus amicis, qui altiore iracundiam eius verebantur, *nihil novi accidisse*, respondit, *quod duo senatores in Republica dissentirent: solitum se etiam Thraseæ contradicere*. Irrisere plerique impudentiam æmulationis: aliis id ipsum placebat, quod neminem ex præpotentibus, sed Thraseam ad exemplar veræ gloriæ legisset.

XCII. Præposuerat prætorianis P. Sabinum, a præfectura cohortis; Iulium Priscum, tum centurionem: Priscus Valentis, Sabinus Cæcinæ gratia pollebant. Inter discordes, Vitellio nihil auctoritatis, munia

imperii Cæcina ac Valens obibant: olim anxii odiis, quæ, bello et castris male dissimulata, pravitas amicorum, et secunda gignendis inimicitiis civitas auxerat; dum ambitu, comitatu, et immensis salutantium agminibus contendunt comparanturque, variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus. nec unquam satis fida potentia, ubi nimia est. Simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem, contemnebant metuebantque. nec eo seignius invadebant domos, hortos, opesque imperii: cum flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque patriæ Galba reddiderat, nulla principis misericordia iuvarentur. Gratum primoribus civitatis, etiam plebes approbavit, quod reversis ab exilio iura libertorum concessisset: quamquam id omni modo servilia ingenia corrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambitiosos sinus. et quidam in domum Cæsaris transgressi, atque ipsis dominis potentiores.

XCH. Sed miles, plenis castris, et redundante multitudine, in porticibus aut delubris, et urbe tota vagus, non principia noscere, non servare vigilias, neque labore firmari: per illecebras urbis et inhonesti dictu, corpus otio, animum libidinibus imminuebant: postremo, ne salutis quidem cura, infamibus Vaticanis locis magna pars tetendit: unde crebræ in vulgus mortes. Et, adiacente Tiberi Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas et æstus impatientia labefecit. Insuper confusus, pravitate vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim prætoriaræ, quatuor urbanæ cohortes scribebantur, quis singula millia inessent. Plus in eo delectu Valens audebat, tamquam ipsum Cæcinam periculo exemisset. sane adventu eius partes convaluerant, et sinistrum lenti itineris rumorem prospero proelio verterat: omnisque inferioris Germaniæ miles Valentem aestabatur. unde primum creditur Cæcinæ fides fluisse.

XCIV. Ceterum non ita ducibus indulsit Vitellius, ut non plus militi liceret. sibi quisque militiam sumpseret: quamvis indignus, si ita maluerat, urbanæ militiæ adscribebatur: rursus bonis, remanere inter legionarios aut alares volentibus, permisum: nec deerant, qui vellent, fessi morbis, et intemperiem

cæli incusantes. Robora tamen legionibus alisque subtracta, convulsam castrorum decus; XX millibus, e toto exercitu, permixtis magis quam electis. Concionante Vitellio, postulatur *ad supplicium Asiaticus, et Flavius, et Rufinus, duces Galliarum, quod pro Vindice bellassent.* Nec coërcebat eiusmodi voces Vitellius; super instam inerti animo ignaviam, conscius, sibi instare donativum, et deesse pecuniam, omnia alia militi largiebatur. Liberti Principum, *conferre pro numero mancipiorum*, ut tributum, iussi. Ipse, sola perdendi cura, stabula aurigis exstruere: circum gladiatorum ferarumque spectaculis oplere: tamquam in summa abundantia, pecuniæ illudere.

XCv. Quin et natalem Vitellii diem Cæcina ac Valens, editis tota urbe vicatim gladiatoribus, celebrare: ingenti paratu, et ante illum diem insolito. Lætum foedissimo cuique, apud bonos invidiæ fuit, quod exstructis in campo Martio aris, inferias Neroni fecisset. cæsa publice victimæ crematæque: facem Augustales subdidere; quod sacerdotium, ut Romulus Tatio regi, ita Cæsar Tiberius Iuliæ genti sacrauit. Nondum quartus a victoria mensis, et libertus Vitellii, Asiaticus, Polycletos, Patrobios, et vetera odiorum nomina æquabat. Nemo in illa aula probitate aut industria certavit: unum ad potentiam iter, prodigis epulis, et sumptu ganeaque satiari inexplébiles Vitellii libidines. Ipse abunde ratus, si præsentibus frueretur, nec in longius consultans, novies millies sefertium, paucissimis mensibus, intervertisse creditur. Magna et misera civitas, eodem anno Othonem Vitelliumque passa, inter Vinios, Fabios, Icelos, Asiaticos, varia et pudenda sorte agebat; donec successere Mucianus et Marcellus, et magis alii homines, quam alii mores.

XCvi. Prima Vitellio *Tertiæ legionis defectio* nuntiatur, missis ab Aponio Saturnino epistolis, antequam is quoque Vespasiani partibus aggregaretur. Sed neque Aponius cuncta, ut trepidans re subita, perscripserat, et amici adulantes mollius interpretabantur: *unius legionis eam seditionem; ceteris exercitibus constare fidem.* In hunc modum etiam Vitellius apud milites differuit, prætorianos nuper exauctoratos insectatus, a quibus falsos rumores di-

spergi, nec ullum civilis belli metum, asseverabat, oppresso Vespasiani nomine, et vagis per urbem militibus, qui sermones populi coercerent. Id præcipuum alimentum famæ erat.

XCVII. Auxilia tamen e Germania Britannique, et Hispaniis excivit, segniter, et necessitatem dissimulans. Perinde legati provinciæque cunctabantur: Hordeonius Flaccus, suspectis iam Batavis, anxius proprio bello; Vectius Bolanus, nunquam satis quietâ Britannia; et uterque ambigui. neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi consulari. trium legionum legati, pares iure, et, prosperis Vitellii rebus, certaturi ad obsequium, adversam eius fortunam ex æquo detrectabant. In Africa legio cohortesque, delectæ a Clodio Macro, mox a Galba dimissæ, rursus iussu Vitellii militiam cepere: simul cetera iuventutis dabat impigre nomina. quippe integrum illic ac favorem proconsulatum Vitellius, famosum invictumque Vespasianus egerat: perinde socii de imperio utriusque coniectabant; sed experimentum contra fuit.

XCVIII. Ac primo Valerius Festus, legatus, studia provincialium cum fide iuvit: mox nutabat, palam epistolis edictisque Vitellium, occultis nuntiis Vespasianum fovens, et hæc illave defensusus, prout invaluissent. Deprehensi cum literis edictisque Vespasiani, per Rhætiâ et Gallias, militum et centurionum quidam, ad Vitellium missi, necantur: plures fefellere, fide amicorum, aut suomet astu occultati. Ita Vitellii paratus noscebantur, Vespasiani consiliorum pleraque ignota: primum socordia Vitellii: deinde Pannonicæ Alpes, præsidii infestæ, nuntios retinebant. mare quoque etesiarum statu in Orientem navigantibus secundum, inde aversum erat.

XCIX. Tandem, irruptione hostium, atrocibus undique nuntiis exterritus, *Caecinam et Valentem expedire ad bellum* iubet. præmissus Cæcina: Valente, e gravi corporis morbo tum primum afluigentem, infirmitas tardabat. Longe alia proficiscens ex urbe Germanici exercitus species: non vigor corporibus, non ardor animis: lentum et rarum agmen, fluxa arma, segnes equi: impatiens solis, pulveris, tempestatum: quantumque hebes ad sustinen-

dum laborem miles, tanto ad discordias promptior. Accedebat huc Cæcinæ ambitio vetus, torpor recens, nimia fortunæ indulgentia soluti in luxum; seu perfidiam meditantis, infringere exercitus virtutem, inter artes erat. Credidere plerique, Flavii Sabini consiliis concussam Cæcinæ mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo, *rata apud Vespasianum fore pacta transitionis*. simul odiorum invidiæque erga Fabium Valentem admonebatur, *ut impar apud Vitellium, gratiam viresque apud novum principem pararet.*

C. Cæcina, complexu Vitellii multo cum honore digressus, partem equitum ad occupandam Cremonam præmisit. mox vexilla Quartæ, Decimæ, et Sextæ-decimæ legionum; dein Quinta, et Duoetvicesima secutæ: postremo agmine Unævicecima Rapax, et Prima Italica inceslere, cum vexillariis trium Britannicarum legionum, electis auxiliis. Profecto Cæcina, scripsit Fabius Valens exercitui, quem ipse ductaverat, *ut in itinere opperiretur; sic sibi cum Cæcina convenisse*. qui præsens, eoque validior, *immutatum id consilium* finxit, *ut ingruenti bello tota mole occurreretur*. Ita accelerare legiones Cremonam, pars *Hosiliam petere* iussæ: ipse Ravennam devertit, prætexto, classem alloquendi. Mox Patavii secretum componendæ proditiōis quæsitum. namque Lucilius Bassus, post præfecturam alæ, Ravennati simul ac Misennensi classibus a Vitellio præpositus, quod non statim præfecturam prætorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosa perfidia ulciscabatur. nec sciri potest, traxeritne Cæcinam, an (quod evenit inter malos, ut et similes sint) eadem illos pravitas impulerit.

Cl. Scriptores temporum, qui, potente rerum Flavia domo, monumenta belli huiusce composuerunt, *curam pacis et amorem Reipublicæ* corruptas in adulationem *causas*, tradidere. Nobis, super insitam levitatem, et, prodito Galba, mox vilem fidem, æmulatione etiam invidiaque, ne ab aliis apud Vitellium anteiretur, pervertisse ipsum videtur. Cæcina, legiones affectus, centurionum militumque animos, obstinatos pro Vitellio, variis artibus subruebat: Basso eadem molienti minor difficultas erat; lubrica ad mutandam fidem classe, ob memoriam recentis pro Othone militiæ.

C. CORNELII TACITI
HISTORIARUM
LIBER TERTIUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Vespasiani copiae in Italiam veniunt, duce et instigatore Antonio Primo. Sparsum quaedam gesta, et leves pugnae. Classis Ravennas ad Vespasianum deficit; et proditorem animum Caecina aperit. sed hic parum prospere, quia a milite victus captusque. 1—13. Proelium inde ad Bedriacum: quo victi Vitelliani. Iterum superventu novarum legionum proelium: idque noctu. sed et tunc pulsi Vitelliani. Castra ad Cremonam oppugnantur et tandem expugnantur. ubi magna strages, paulo post in ipsa urbe omne genus cladum. 14—35. Vitellius interea in luxu, nec sine saevitia. P. Sabinum vinciri iubet, Iunium Blaesum interfici. Fabius Valens contra Antonium venit: sed pugna illa magna cognita, cum paucis aufugit, et in mari oppressus est. 36—43. Britannia turbata, item Germania, et Dacia. Vespasiani duces Romanam petunt. 44—54. Vitellius insideri Apenninum iubet. sed belli mox pertaesius, paciscitur cum Sabino Vespasiani fratre. 55—68. Quod pactum Germanici milites rupere. Sabinum in Capitolium compulerunt, obsederunt, expugnaverunt, incenderunt. 69—75. Quedam a L. Vitellio, fratre Principis, in Campania gesta. 76. Tandem Vespasiani omnes copiae Romam venire: per vim et varia proelia ingressae sunt, omniaque libidine et caede foedarunt. Mors ipsius Vitellii. 78—86. Gesta uno eodemque anno.

I. **M**eliore fato fideque Flavianarum partium duces consilia belli tractabant. Petovionem in hiberna Tertiædecimæ legionis convenerant. Illic agi-

tavere, placeretne obstrui Pannoniae Alpes, donec a tergo vires universae confurgerent; an ire cominus, et certare pro Italia constantius foret. Quibus opperiri auxilia, et trahere bellum videbatur, Germanicarum legionum vim famamque extollebant, et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitus robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum; et quamquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. Sed infessis interim Alpibus, venturum cum copiis Orientis Mucianum. Superesse Vespasiano mare, classes, studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret. Ita salubri mora novas vires affore, et praesentibus nihil periturum.

II. Ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitator) festinationem ipsis utilem, Vitellio exitiosam disseruit. Plus socordiae, quam fiduciae, accessisse victoribus. neque enim in procinctu et castris habitos: per omnia Italiae municipia desides, tantum hospitibus metuendos, quanto ferocius ante se egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse, circo quoque ac theatris et amoenitate urbis emollitos, aut valetudinibus fessos: sed addito spatium, rediturum et his robur meditatione belli. nec procul Germaniam, unde vires: Britanniam freto dirimi, iuxta Gallias Hispaniasque; utrimque viros, equos, tributa: ipsamque Italiam, et oper urbis: ac, si inferre arma ultro velint, duas classes, vacuumque Illyricum mare. Quid tum claustra montium profutura? quid tractum in aestatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? Quin potius eq ipso uterentur, quod Pannonicae legiones, deceptae magis, quam victae, resurgere in ultionem properent; Moesici exercitus integras vires attulerint. Si numerus militum potius, quam legionum putetur; plus hinc roboris, nihil libidinum: et profuisse disciplinae ipsum pudorem. Equites vero ne tum quidem victos; sed quamquam rebus adversis, disiectam Vitellii aciem. Duae tunc Pannonicae ac Moesicae alae perrupere hostem: nunc XVI alarum coniuncta signa, pulsu sonituque, et nube ipsa operient ac superfundent oblitos proeliorum equites equosque. Nisi quis retinet, idem sua

for auctorque consilii ero. Vos, quibus fortuna in integro est, legiones continete: mihi expeditae cohortes sufficient. Iam reseatam Italiam, impulsas Vitellii res audietis. iuvabit sequi, et vestigiis vincens insistere.

III. Haec atque talia, flagrans oculis, truci voce, quo latius audiretur, (etenim se centuriones et quidam militum consilio miscuerant) ita effudit, ut cautos quoque ac providos permoveret; vulgus et ceteri, *unum virum ducemque, spreta aliorum segnitia*, laudibus ferrent. Hanc sui famam ea statim concione commoverat, qua, recitatis Vespasiani epistolis, non, ut plerique, incerta disseruit, huc illuc tracturus interpretatione, prout conduxisset; aperte descendisse in causam videbatur: auctorque gravior militibus erat, culpa vel gloriae socius.

IV. Proxima Cornelii Fusci procuratoris auctoritas. is quoque inclementer in Vitellium invehi solitus, nihil spei sibi inter adversa reliquerat. Titus Ampius Flavianus, natura ac senecta cunctator, suspiciones militum irritabat, tamquam affinitatis cum Vitellio meminisset: idemque, quod, coeptante legionum motu, profugus, dein sponte remeaverat, perfidiae locum quaesivisse credebatur. Nam Flavianum, omissa Pannonia, ingressum Italiam, et discrimini exemptum, rerum novarum cupido legati nomen resumere, et misceri civilibus armis impulerat: suadente Cornelio Fusco; non quia industria Flaviani egebat, sed ut consulare nomen surgentibus cum maxime partibus honesta specie praetenderetur.

V. Ceterum, ut transmittere in Italiam, impune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, *cum exercitu Moesico celeraret*. Ac ne inermes provinciae barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum lazygum, penes quos civitatis regimen, in commilitium asciti. *plebem quoque, et vim equitum*, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur, aut, maiore ex diverso mercede, ius fasque exuerent. Trahuntur in partes Sido atque Italicus, reges Suevorum, quibus vetus obsequium erga Romanos; et gens, fidei commissio-
ne, patientior. imposita in latus auxilia, infesta Rhæ-
tia, cui Portius Septiminus procurator erat, incor-

ruptæ erga Vitellium fidei. Igitur Sextilius Felix, cum ala Auriana, et VIII cohortibus, ac Noricorum iuventute, ad occupandam ripam Aeni fluminis, quod Rhætos Noricosque interfluit, missus. nec, his aut illis proelium tentantibus, fortuna partium alibi transacta.

VI. Antonio, vexillarios e cohortibus, et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti, comes fuit Arrius Varus, strenuus bello, cui gloriam et dux Corbulo, et prosperæ in Armenia res addiderant. Idem, *secretis apud Neronem sermonibus*, ferebatur, *Corbilonis virtutes criminatus*, unde, infamî gratia primum pilum adepto, læta ad præsens male parta, mox in perniciem vertere. Sed Primus ac Varus, occupantes Aquileiæ proxima quæque, et Opi-tergii et Altini lætis animis accipiuntur. relictum Altini præsidium adversus classem Ravennatem, nondum defectione eius audita. inde Patavium et Ateste partibus adiungere. illic cognitum, *tres Vitellianas cohortes, et alam, cui Sebonianæ nomen, ad Forum Allieni, ponte iuncto, confedissee*. placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur, luce prima inermes plerosque oppræssere. Prædictum, *ut, paucis interfecit, ceteros pavore ad mutandam fidem cogerent*. et fuere, qui se statim dederent: plures, abrupto ponte, instanti hosti viam abstulerunt.

VII. Vulgata victoria, post principia belli secundum Flavianos, duæ legiones, Septima Galbiana, Tertiadecima Gemina, cum Vedio Aquila, legato, Patavium alacres veniunt. ibi pauci dies ad requiem sumpti: et Minucius Iustus, præfectus castrorum legionis Septimæ, quia adductius, quam civili bello, imperitabat, subtractus militum iræ, ad Vespasianum missus est. Desiderata diu res, interpretatione gloriæ, in maius accipitur, postquam *Galbæ imagines, discordia temporum subversas, in omnibus municipiis recoli* iussit Antonius: decorum pro caula ratus, si placere Galbæ principatus, et partes revirescere crederentur.

VIII. Quæsitum inde, *quæ sedes bello legeretur: Verona potior visâ, patentibus circum campis ad pugnam equestrem*, quæ prævalebant: simul *coloniam copiis validam auferre Vitellio*, in rem famamque

videbatur. Possessa ipso transitu Vicetia: quod per se parum (etenim modicæ municipio vires,) magni momenti locum obtinuit, reputantibus, *illic Caecinam genitum, et patriam hostium duci ereptam*. In Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partes iuvare. Et interiectus exercitus Rhetiam, Iuliasque Alpes, ne pervium illa Germanicis exercitibus foret, oblepserat. quæ ignara Vespasiano, aut vetita: quippe *Aquileiæ sisti bellum, expectarique Mucianum* iubebat, adiciebatque imperio consilium, *quando Aegyptus, claustra annonae, vectigalia opulentissimarum provinciarum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem subigi*. Eadem Mucianus crebris epistolis monebat, *incruentam et sine luctu victoriam*, et alia huiusce-modi prætexendo: sed gloriæ avidus, atque omne belli decus sibi retinens. Ceterum ex distantibus terrarum spatiis, consilia post res afferebantur.

IX. Igitur repentino incurſu Antonius stationes hostium inrumpit: tentatisque levi proelio animis, ex æquo discessum. Mox Cæcina inter Hostilium, vicum Veronensium, et paludes Tartari fluminis, castra per-muniit; tutus loco, cum terga flumine, latera obiectu paludis tegerentur. quodsi assuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duæ legiones, nondum coniuncto Moesico exercitu, potuere, aut retro actæ, deserta Italia turpem fugam conscivissent. Sed Cæcina, per varias moras, prima hostibus prodidit tempora belli, dum, quos armis pellere promptum erat, epistolis increpat, donec per nuntios pacta perfidiæ firmaret. Interim Aponius Saturninus cum legione Septima Claudiana advenit. legioni tribunus Vipstianus Messalla, præerat, claris maioribus, egregius ipse, et qui solus ad id bellum artes bonas attulisset. Has ad copias, nequaquam Vitellianis pares (quippe tres adhuc legiones erant), misit epistolas Cæcina, *temeritatem victa arma tractantium* incutans: simul *virtus Germanici exercitus* laudibus attollebatur: *Vitellii* modica, et vulgari mentione, nulla in *Vespasianum* contumelia: nihil prorsus, quod aut corrumpere hostem, aut terreret. Flavianarum partium duces, omiſſa prioris fortunæ defensione, *pro Vespasiano* magnifice, *pro causa* fidenter, *de*

exercitu securi, in Vitellium ut inimici præsumpseret: facta tribunis centurionibusque retinendi, quae Vitellius indulisset, spe. atque ipsum Caecinam non obsecrare ad transiitionem hortabantur. Recitatae pro concione epistolae addidere fiduciam: quod submisit Caecina, velut offendere Vespasianum timens; ipsorum duces contemptim, tamquam insultantes Vitellio, scripissent.

X. Adventu deinde duarum legionum, e quibus Tertiam Dillius Aponianus, Octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires, et militari vallo Veronam circumdare placuit. Forte Galbianae legioni in adversa fronte valli opus cesserat; et visi procul sociorum equites, vanam formidinem, ut hostes, fecere. rapiuntur arma, et, ut proditiōis, ira militum in T. Ampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento, sed iam pridem invisus, turbine quodam ad exitum poscebatur: *propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem donativi* clamitabant. Nec defensionis locus, quamquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus, lacera veste, pectus atque ora singultu quatiens. id ipsum apud infensos incitamentum erat, tamquam nimis pavor conscientiam argueret. Obturbabatur militum vocibus Aponius, cum loqui coeptaret: fremitu et clamore ceteros aspernantur. Uni Antonio apertae militum aures, namque et facundia aderat, mulcendique vulgum artes et auctoritas. Ubi crudescere seditio, et a conviciis et probris ad tela et manus transibant, *iniici catenas Flaviano* iubet. Sensit ludibrium miles: disiectisque, qui tribunal tuebantur, extrema vis parabatur. Opposuit finem Antonius, stricto ferro, *aut militum se manibus, aut suis moriturum* obtestans: ut quemque notum, et aliquo militari decore insignem adipererat, ad ferendam opem nomine ciens. mox conversus ad signa, et bellorum deos, *hostium potius exercitibus illum furorem, illam discordiam iniicerent*, orabat: donec fatisceret seditio, et, extremo iam die, sua quisque in tentoria dilaberentur. Profectus eadem nocte Flavianus, obviis Vespasiani litteris, discrimini exemptus est.

XI. Legiones, veluti tabe infectae, Aponium Saturninum, Moesici exercitus legatum, eo atrocius ag-

græ-

grediuntur, quod non, ut prius, labore et opere fessæ, sed medio diei exarserant; vulgatis epistolis, quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. Ut olim virtutis modestiæque, tunc procacitatis et petulantiae certamen erat, ne minus violenter Aponium, quam Flavianum, ad supplicium deposcerent. Quippe Mœsiciæ legiones, *adiutam a se Pannonicorum ultionem*, referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam gaudebant. In hortos, in quibus divertebatur Saturninus, pergunt. nec tam Primus, et Aponianus, et Messala, (quamquam omni modo nisi) eripuerunt Saturninum, quam obscuritas latebrarum, quibus occultebatur. vacantium forte balnearum fornacibus abditus. mox, omisis lictoribus, Patavium concessit. Digressu consularium uni Antonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit, cedentibus collegis, et obversis militum studiis. nec deerant, qui crederent, utramque seditionem fraude Antonii coeptam, ut solus bello frueretur.

XII. Ne in Vitellii quidem partibus quietæ mentes; exitiosiore discordia, non suspicionibus vulgi, sed perfidia ducum, turbabantur. Lucilius Bassus, classis Ravennatis præfectus, ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ Pannonique erant, quæ provinciæ Vespasiano tenebantur, partibus eius aggregaverat. Nox proditioni electa, ut ceteris ignaris, soli in principia defectores coirent. Bassus pudore, seu metu, quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. Trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt: et paucis resistentium obruncatis, ceterum vulgus, rerum novarum studio, in Vespasianum inclinabat. Tum progressus Lucilius, auctorem se palam præbet. At classis Cornelium Fuscum præfectum sibi destinat, qui propere adcurrit. Bassus honorata custodia, Liburnicis navibus, Hadriam pervectus. a præfecto alæ Mennio Rufino, præsidium illic agitante, vincitur: sed exsoluta statim vincula, interventu Hormi, Cæsaris liberti. Is quoque inter duces habebatur.

XIII. At Cæcina, defectione classis vulgata, primores centurionum, et paucos militum, ceteris per militiæ munera dispersis, secretiora castrorum affectans, in principia vocat. Ibi *Vespasiani virtutem*,
 Tacitus T. II.

viresque partium extollit: transfugisse classem: in arcto commeatum: adversas Gallias Hispaniasque: nihil in urbe fidum: atque omnia de Vitellio in deterius. Mox incipientibus, qui conscii aderant, ceteros, re nova attonitos, in verba Vespasiani adigit. simul Vitellii imagines dereptæ, et missi, qui Antonio nuntiarent. Sed ubi totis castris in fama proditio, recurrens in principia miles, præscriptum Vespasiani nomen, projectas Vitellii effigies adspexit; vastum primo silentium: mox cuncta simul erumpunt: Huc cecidisse Germanici exercitus gloriam, ut sine proelio, sine vulnere, victas manus, et capta traderent arma? (quas enim ex diverso legiones? nempe victas; et abesse unicum Othoniani exercitus robur, Primanos Quartadecimanosque, quos tamen iisdem illis campis, fuderint straverintque) ut armatorum millia, velut grex venalium, exsuli Antonio donum darentur. octo nimirum legiones unius classis accessionem fore. Id Basso, id Caecinae visum: postquam domos, hortos, opes, principi abstulerint, etiam principi auferri militem. integros incurrentesque, Flaviani quoque partibus viles, militibus quid dicturos, reposcentibus aut prospera, aut adversa?

XIV. Hæc singuli, hæc universi, ut quemque dolor impulerat, vociferantes, initio a quinta legione orto, repositis Vitellii imaginibus, vincla Cæcinæ iniiciunt: Fabium Fabullum, quintæ legionis legatum, et Cassium Longum, præfectum castrorum, duces deligunt: forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros et infontes, trucidant: relictis castris, abrupto ponte, Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus, Primæ Italicæ, et Unietvicesimæ Rapaci iungerentur, quas Cæcina, ad obtinendam Cremonam, cum parte equitum præmiserat.

XV. Ubi hæc comperta Antonio, discordes animis, discretos viribus, hostium exercitus aggredi statuit, antequam ducibus auctoritas, militi obsequium, et iunctis legionibus fiducia rediret. namque Fabium Valentem, profectum ab urbe, acceleraturumque, cognita Cæcinæ proditio, coniectabat. Et fidus Vitellio Fabius, nec militiæ ignarus. simul ingens Germanorum vis per Rhætiam timebatur. et Britannia,

Galliaque, et Hispania, auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem, ni Antonius, id ipsum metuens, festinato proelio victoriam præcepisset. Univerſo cum exercitu, ſecundis a Verona caſtris, Bedriacum venit. poſtero die, legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonenſem agrum miſſæ, ut, ſpecie parandarum copiarum, civili præda miles, imbueretur. Ipſe, cum quatuor millibus equitum, ad octavum a Bedriaco progreſſus, quo licentius popula- rentur. exploratores (ut mos eſt) longius curabant.

XVI. Quinta ferme hora diei erat, cum citus eques, *adventare hoſtes, prægredi paucos, motum fremitumque late audiri*, nuntiavit. Dum Antonius, *quidnam agendum*, conſultat; aviditate navandæ operæ Arrius Varus cum promptiſſimis equitum prorupit. impulitque Vitellianos, modica cæde: nam pluriſimum accuſſu, verſa fortuna, et acerrimus quisque ſequentium, fugæ ultimus erat. nec ſponte Antonii properatum; et fore, quæ acciderant, rebatur. Hortatus ſuos, *ut magno animo capeſſerent pugnam*, diductis in latera turmis, vacuum medio relinquit iter, quo Varum equitesque eius reciperet: iuſſæ armari legiones: datum per agros ſignum, ut, qua cuique proximum, omiſſa præda, proelio occurrerent. Pavidus interim Varus, turbæ ſuorum miſcetur, intulitque formidinem. pulſi cum ſauciis integri, ſuometipſi metu, et anguſtiis viarum conſlictabantur.

XVII. Nullum, in illa trepidatione, Antonius conſtantis ducis, aut fortiſſimi militis, officium omiſit. occuſſare paventibus; retinere cedentes: ubi pluriſimus labor, unde aliqua ſpes; conſilio, manu, voce inſignis hoſti, conſpicuus ſuis: eo poſtremo ardoris provectus eſt, ut vexillarium fugientem haſta tranſverberaret. mox raptum vexillum in hoſtem vertit: quo pudore haud plures, quam centum equites, reſtitere. iuvit locus, arctiore illic via, et fracto interſluentis rivi ponte, qui incerto alveo, et præcipitibus ripis, fugam impediabat. ea neceſſitas, ſeu fortuna, lapſas iam partes reſtituit. firmati inter ſe, denſis ordinibus excipiunt Vitellianos temere effuſos. Atque illi conſternantur. Antonius inſtare percuſſis, ſternere obvios. ſimul ceteri, ut cuique ingenium, ſpoliare, capere, arma equosque abripere. et exciti

prospero clamore, qui modo per agros fuga palabantur, victoriæ se miscebant.

XVIII. Ad quartum a Cremona lapidem fulsere legionum signa, Rapacis atque Italicæ, læto inter initia equitum suorum prælio, illuc usque provecta. Sed ubi fortuna contra fuit, non laxare ordines, non recipere turbatos, non obviam ire, ultroque aggredi hostem, tantum per spatium cursu et pugnando festum. Forte victi, haud perinde rebus prosperis ducem desideraverant, atque in adversis deesse intelligebant. nutantem aciem victor equitatus incurSAT: et Vipstani Messalla, tribunus, cum Moesicis auxiliariis affequitur, quos militibus legionariis, quamquam raptim ductos, æquabant. Ita mixtus pedes equesque, rupere legionum agmen. et propinqua Cræmonensium moenia, quanto plus spei ad effugium, tanto minorem ad resistendum animum dabant.

XIX. Nec Antonius ultra institit, memor laboris ac vulnerum, quibus tam anceps prælii fortuna, quamvis prospero sine, equites equosque afflictaverat. Inumbrante vespera, universum Flaviani exercitus robur advenit. Utque cumulos super et recentia cæde vestigia incessere, quasi debellatum foret, *pergere Cremonam, et victos in deditiōem accipere, aut expugnare* deposcunt. Hæc in medio, pulchra dictu; illa sibi quisque, *Posse coloniam in plano sitam impetu capi. idem audaciæ per tenebras irrumpentibus, et maiorem rapiendi licentiam.* Quod si lucem opperiantur, *iam pacem, iam preces, et pro labore ac vulneribus, clementiam et gloriam, inania, laturos: sed opes Cræmonensium in sinu præfectorum legatorumque fore. Expugnatae urbis prædam ad militem; deditæ ad duces pertinere.* Spernuntur centuriones tribunique, ac ne vox cuiusquam audiat, quatiunt arma, rupturi imperium, ni ducantur.

XX. Tum Antonius, inferens se manipulis, ubi aspectu et auctoritate silentium fecerat: *Non se decus, neque pretium eripere tam bene meritis, affirmabat; sed divisa inter exercitum ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi convenire; duces providendo, consultando, cunctatione sæpius, quam temeritate prodesse. Ut pro virili portione, armis*

ac manu, victoriam iuverit; ratione et consilio, propriis ducis artibus, profuturum. Neque enim ambigua esse, quae occurrant, noctem, et ignotae situm urbis, intus hostes, et cuncta insidiis opportuna. non, si pateant portae, nisi explorato, nisi die, intrandum. An oppugnationem inchoaturos, adempto omni prospectu, quis aequus locus, quanta altitudo moenium? tormentisne et telis, an operibus et vineis aggredienda urbs foret? Mox conversus ad singulos, num secures, dolabrasque, et cetera expugnandis urbibus, secum attulissent? rogabat. Et cum abnuerent, gladiisne, inquit, et pilis, perfringere ac subruere muros ullae manus possunt? Si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut vulgus improvidum, irriti stabimus, altitudinem turrium, et aliena munimenta mirantes? Quin potius mora noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim victoriamque nobiscum ferimus? Simul lixas calonesque, cum recentissimis equitum, Bedriacum mittit, copias ceteraque usui allaturos.

XXI. Id vero ægre tolerante milite, prope seditionem ventum, cum progressi equites sub ipsa moenia, vagos ex Cremonensibus corripunt. quorum indicio noscitur: sex Vitellianas legiones, omnemque exercitum, qui Hostiliae egerat, eo ipso die triginta millia passuum emensum, comperta suorum clade, in proelium accingi; ac iam affore. Is terror obstructas mentes consiliis ducis aperuit. Sistere Tertiam decimam legionem in ipso viæ Postumiae aggere, iubet: cui iuncta a lævo Septima Galbiana patenti campo stetit: dein Septima Claudiana, agresti fossa (ita locus erat) præmunita: dextro, Octava per apertum limitem; mox Tertia, densis arbutis intersepta. hic aquilarum signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors tulerat: prætorianum vexillum proximum Tertianis; cohortes auxiliorum in cornibus; latera ac terga equite circumdata: Sido atque Italicus, Suevi, cum delectis popularium, primori in acie versabantur.

XXII. At Vitellianus exercitus, cui acquiescere Cremonæ, et recipere cibo somnoque viribus, confectum algore atque inedia hostem, postera die pro-

fligare ac prouere ratio fuit, indigus rectoris, inops consilii, tertia ferme noctis hora, paratis iam dispositisque Flavianis impingitur. Ordinem agminis, disiecti per iram ac tenebras, asseverare non ausim: quamquam alii tradiderint, *quartam Macedonicam dextro suorum cornu: Quintam, et Quintamdecimam, cum vexillis Nonae, Secundaeque, et Viceimae, Britannicarum legionum, mediam aciem; Sextadecimanos, Duodevicesimanosque, et Primanos laevum cornu complexisse*. Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant: eques auxiliaque sibi ipsi locum legere. Proelium tota nocte varium, anceps, atrox; his, rursus illis, exitiabile. Nihil animus, aut manus, ne oculi quidem provisu iuvabant: eadem utraque acie arma: crebris interrogationibus notum pugnae signum: permixta vexilla, ut quisque globus capta ex hostibus huc vel illuc raptabat. Urgebatur maxime Septima legio, nuper a Galba conscripta. occisi sex primorum ordinum centuriones: abrepta quaedam signa: ipsam aquilam Atilius Verus, primipili centurio, multa cum hostium strage, et ad extremum moriens, servaverat.

XXIII. Sustinuit labantem aciem Antonius, accitis praetorianis. qui ubi excepere pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur. Namque Vitelliani tormenta in aggerem viæ contulerant, ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primo, et arbusis, sine hostium noxa, illisa. magnitudine eximia Quintadecimae legionis balista, ingentibus saxis hostilem aciem proruebat. lateque cladem intulissent; ni duo milites, praecclarum facinus ausi, arreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libramenta tormentorum abscedissent. statim confossi sunt, eoque intercidere nomina: de facto haud ambigitur. Neutro inclinaverat fortuna, donec adulta nocte, luna surgens ostenderet acies, falleretque. sed Flavianis æquior a tergo: hinc maiores equorum virorumque umbræ, et falso, ut in corpora, ictu, tela hostium citra cadebant: Vitelliani adverso lumine collucentes, velut ex occulto iaculantibus, incauti offerebantur.

XXIV. Igitur Antonius, ubi noscere suos, nosci-que poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, *cur rur-*

sum sumpſissent arma? Pannonicas legiones interrogabat: illos esse campos, in quibus abolere labem prioris ignominiae, ubi recipere gloriam possent. Tum ad Moesicos conversus, principes auctoresque belli ciebat: frustra minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerent. Hæc, ut quosque acceſſerat: plura ad Tertianos; veterum recentiumque admonens, ut sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent. Mox infensius prætorianis: Vos, inquit, nisi vincitis, pagani, quis alius imperator, quæ castra alia excipient? Illic signa armaque vestra sunt, et mors victis. nam ignominiam consumpsistis.

XXV. Undique clamor: et orientem solem (ita in Syria mos est) Tertiani salutavere. vagus inde, an consilio ducis subditus rumor, advenisse Mucianum; exercitus invicem salutasse. gradum inferunt, quasi recentibus auxiliis aucti; rariore iam Vitellianorum acie, ut quos, nullo rectore, suus quemque impetus vel pavor contraheret diduceretve. Postquam impulsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat. laxati ordines abrumpuntur: nec restitui quivere, impediens vehiculis tormentisque. Per limitem viæ sparguntur, confectandi festinatione, victores. Eo notabilior cædes fuit, quia filius patrem interfecit. rem nominaque, auctore Vipſtano Meſſalla, tradam. Iulius Mansuetus, ex Hispania, Rapaci legionii additus, impubem filium domi liquerat. is mox adultus, inter Septimanos a Galba conscriptus, oblatum forte patrem, et vulnere stratum, dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque, et ex sanguinem amplexus, voce flebili precabatur *piatos patris manes, neve se ut parricidam averſarentur: publicum id facinus; et unum militem quotam civilium armorum partem?* simul attollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. Advertere proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum, et questus, et fœvissimi belli execratio. nec eo segnius propinquos, affines, fratres trucidant, spoliant: factum esse scelus loquuntur, faciuntque.

XXVI. Ut Cremonam venere, novum immensumque opus occurrit. Othoniano bello, Germanicus miles moenibus Cremonensium castra sua, castris vallum

circumiecerat. eaque munimenta rursus auxerat: quorum aspectu hædere victores; incertis ducibus, quid iuberent. incipere oppugnationem fessos (per diem noctemque exercitum), arduum, et nullo iuxta subsidio, anceps: sin Bedriacum redirent: intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad irritum revolvebatur: munire castra, id quoque, propinquis hostibus, formidolosum, ne dispersos, et opus molientes subita eruptione turbarent. quæ super cuncta, terrebatur ipsorum miles, periculi quam moræ patientior. quippe ingrata, quæ tuta; ex temeritate spes: omnisque cædes, et vulnera, et sanguis, aviditate prædæ pensabantur.

XXVII. Huc inclinavit Antonius, *cingique vallum corona* iussit. primo sagittis faxisque eminens certabant, maiore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper librabantur. mox vallum portasque legionibus attribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret, atque ipsa contentione decoris accenderentur. Proxima Bedriacensi viæ Tertiani Septimani que summere: dexteriora valli Octava ac Septima Claudiana: Tertiadecimanos ad Brixianam portam impetus tulit. Paulum inde moræ, dum e proximis agris ligones, dolabras, et alii falces, scalasque convectant. tum, elatis super capita scutis, densa testudine succedunt. Romanæ utrimque artes: pondera faxorum Vitelliani provolvunt; disiectam fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur: donec, soluta compage scutorum, exsanguis aut laceros prosternerent, multa cum strage.

XXVIII. Incesserat cunctatio, ni duces fesso militi, et velut irritas exhortationes abnuenti, Cremonam monstraissent. *Hormine ad ingenium*, ut Messalla tradit, an potior auctor sit C. Plinius, qui *Antonium* inculcat, haud facile discreverim: nisi, quod neque Antonius, neque Hormus, a fama vitæ suæ, quamvis pessimo flagitio, degenerare. Non iam sanguis, neque vulnera morabantur, quin subruerent vallum, quaterentque portas; innixi humeris, et super iteratam testudinem scandentes, prentarent hostium tela brachiaque. integri cum faucibus, semineces cum expirantibus volvuntur, varia pereuntium forma, et omni imagine mortium.

XXIX. Acerrimum Septimæ Tertiaeque legionum certamen: et dux Antonius, cum delectis auxiliariis, eodem incubuerat. Obstinatos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent, et superiecta tela testudine laberentur; ipsam postremo balistam in subeuntes propulere. quæ ut ad præsens disiecit obruitque, quos inciderat: ita pinnas ac summa valli ruina sua traxit. simul iuncta turris ictibus saxorum cecidit. qua Septimani dum nituntur cuneis, Tertianus securibus gladiisque portam perfregit. Primum irrupisse C. Volusium, Tertiae legionis militem, inter omnes auctores constat. is in vallum egressus, deturbatis qui resisterant, conspicuus manu ac voce, *capta castra* conclamavit. ceteri, trepidis iam Vitellianis, seque e vallo præcipitantibus, perripere. completur cæde, quantum inter castra murosque vacui fuit.

XXX. At rursus nova laborum facies: ardua urbis moenia, saxæ turres, ferrati portarum obices, vibrans tela miles, frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis populus, magna pars Italiae stato in eosdem dies mercatu congregata: quod defensoribus auxilium ob multitudinem, oppugnantibus incitamentum ob prædam erat. *Rapi ignes* Antonius, *inferrique amoenissimis extra urbem aedificiis* iubet; si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur. propinqua muris tecta, et altitudinem moenium egressa, fortissimo quoque militum complet: illi trabibus, tegulisque et facibus propugnatores deturbant.

XXXI. Iam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cum languescere paulatim Vitellianorum animi. ut quis ordine antebat, cedere fortunæ: ne, Cremona quoque excisa, nulla ultra venia, omnisque ira victoris, non in vulgus inops, sed in tribunos centurionesque, ubi pretium cædis erat, reverteretur. Gregarius miles, futuri forcors, et ignobilitate tutior, perstabat: vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant, cum bellum posuissent. Primores castrorum nomen atque imagines Vitellii amoliuntur. catenas Cæcinæ (nam etiam tum victus erat) exsolvunt, orantque, *ut causæ suæ deprecator assistat*. aspernantem tummentemque, lacrimis fatigant, (extremum malorum)

tot fortissimi viri, proditoris opem invocantes. mox velamenta et infulas pro muris ostentant. Cum Antonius *inhiberi tela* iussisset, signa aquilasque extulere: moestum inermium agmen, deiectis in terram oculis, sequebatur. Circumfiterant victores, et primo ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut præberi ora contumeliis, et, posita omni ferocia, cuncta victi patiebantur, subit recordatio, illos esse, qui nuper Bedriaci victoriæ temperassent. Sed ubi Cæcina, prætexta lictoribusque insignis, dimota turba, consul incescit, exarsere victores: *superbiam saevitiamque* (adeo invisa scelera sunt), etiam *perfidiam*, obiectabant. obstitit Antonius, datisque defensoribus, ad Vespasianum dimisit.

XXXII. Plebs interim Cremonensium inter armatos conflictabatur. nec procul cæde aberant, cum precibus ducum mitigatus est miles. Et vocatos ad concionem Antonius alloquitur, magnifice victores, victos clementer: de Cremona in neutrum. Exercitus præter insitam prædandi cupidinem, vetere odio, ad excidium Cremonensium incubuit. iuvisse partes Vitellianas, Orthonis quoque bello, credebantur: mox Ter-tiadicimanos, ad extruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanae plebis ingenia, petulantibus iurgiis illuserant. auxit invidiam editum illic a Cæcina gladiatorum spectaculum: eademque rursus belli sedes: et præbiti in acie Vitellianis cibi: cæse quædam feminae, studio partium ad prælium progressæ. tempus quoque mercatus ditum alioquin coloniam maiorum opum specie complebat. Ceteri duces in obscuro: Antonium fortuna famaue omnium oculis exposuerat. Is balneas, abluendo cruori, propere petit. excepta vox est, cum teporem incularet, *statim futurum, ut incalerescent*. Vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tamquam signum *incendendæ Cremonæ* dedisset; quæ iam flagrabat.

XXXIII. Quadraginta armatorum millia irrupere, calorum lixarumque amplior numerus, et in libidinem ac saevitiam corruptior. Non dignitas, non ætas protegebat, quo minus stupra cædibus, cædes stupris miscerentur. grandævos senes, exacta ætate feminas, viles ad prædam, in ludibrium trahebant. ubi adulta virgo, aut quis forma conspicuus incidisset, vi

manibusque rapientium divulsus, ipsos postremo di-
reptores in mutuam perniciem agebat. dum pecuniam,
vel gravia auro templorum dona, sibi quisque trahunt,
maiore aliorum vi truncabantur. quidam obvia asper-
nati, verberibus tormentisque dominorum, abdita
scrutari, defossa eruere. faces in manibus: quas, ubi
prædam egefferant, in vacuas domos, et inania tem-
pla, per lasciviam iaculabantur: utque exercitu, va-
rio linguis, moribus, cui cives, focii, externi inter-
essent; diversæ cupidines, et aliud cuique fas, nec
quidquam illicitum. Per quatrimum Cremona suffe-
cit. Cum omnia sacra profanaque in igne confiderent,
solum Mephitis templum stetit ante moenia, loco,
seu numine defensum.

XXXIV. Hic exitus Cremonæ, anno CCLXXXVI
a primordio sui. Condita erat Ti. Sempronio, et P.
Cornelio consulibus, ingruente in Italiam Hannibale,
propugnaculum adversus Gallos, trans Padum agen-
tes, et si qua alia vis per Alpès rueret. Igitur nu-
mero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri,
annexu connubiisque gentium, adolevit; floruitque,
bellis externis intacta, civilibus infelix. Antonius,
pudore flagitii, crebrescente invidia, edixit, *ne quis
Cremonenses captivos detineret*. Irritamque prædam
militibus effecerat consensus Italiæ, emptionem ta-
lium mancipiorum aspernantis. Occidi coepere: quod
ubi enotuit, a propinquis affinibusque occulte re-
deemptabantur. mox rediit Cremonam reliquus popu-
lus. reposita fora, templaque, munificentia munici-
pum: et Vespasianus hortabatur.

XXXV. Ceterum assidere sepultæ urbis ruinis,
noxia tabo humus haud diu permisit. ad tertium la-
pidem progressi, vagos paventesque Vitellianos, sua
quemque apud signa, componunt. Et victæ legiones,
ne, manente adhuc civili bello, ambigue agerent,
per Illyricum dispersæ. In Britanniam inde, et Hi-
spanias, nuntios famamque: in Galliam Iulium Cale-
num, tribunum: in Germaniam Alpinum Montanum,
præfectum cohortis, quod hic Trevir, Calenus Ae-
duus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui misere. Si-
mul transitus Alpium prædiis occupati: suspecta Ger-
mania, tamquam in auxilium Vitellii accingeretur.

XXXVI. At Vitellius, profecto Cæcina, cum Fa-

bium Valentem, paucis post diebus, ad bellum impulsisset, curis luxum obtendebat: non parare arma, non alloquio exercitioque militem firmare, non in ore vulgi agere: sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum fuggeras, iacent torpentque, præterita, instantia, futura, pari oblivione dimiserat. Atque illum, in nemore Aricino desidem et marcentem proditio Lucilii Bassi, ac defectio classis Ravennatis perculit. Nec multo post de Cæcina avertitur mixtus gaudio dolor: et descivisse, et ab exercitu victum, plus apud socordem animum lætitia, quam cura valuit. multa cum exultatione in urbem reductus, frequenti concione, *pietatem militum* laudibus cumulat. *P. Sabinum, prætorii præfectum, ob amicitiam Cæcinæ, vinciri iubet*, substituto in locum eius Alphenio Varo.

XXXVII. Mox Senatum, composita in magnificentiam oratione, allocutus, exquisitis patrum adulationibus attollitur. Initium atrocis in Cæcinam sententiæ a L. Vitellio factum. dein ceteri, composita indignatione, *quod consul Rempublicam, dux Imperatorem, tantis opibus, tot honoribus cumulatus, amicum prodidisset*, velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant. Nulla in oratione cuiusquam erga Flavianos duces obtrectatio. *errorem imprudentiamque exercituum* culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant. Nec defuit, qui unum consulatus diem (is enim in locum Cæcinæ supererat) magno cum irrisu tradentisque accipientisque, eblandiretur. pridie Kal. Novembris Rosius Regulus iniit, eiuravitque. Adnotabant periti, *numquam antea, non abrogato magistratu, neque lege lata, alium suffectum*. nam consul uno die et ante fuerat Caninius Rebilus, C. Cæsare dictatore, cum belli civilis præmia festinarentur.

XXXVIII. Nota per eos dies Iunii Blæsi mors, et famosa fuit: de qua sic accepimus. Gravi corporis morbo æger Vitellius, Servilianis hortis, turrim vicino sitam collucere per noctem crebris luminibus animadvertit. Sciscitanti causam, *apud Cæcinam Tuscum epulari multos, præcipuum honore Iunium Blæsum*, nuntiatur. cetera in maius, de *apparatu, et solutis in lasciviam animis*. nec defuere, qui

ipsum Tuscum, et alios, sed criminosius Blæsum incusarent, *quod, aegro principe, laetos dies ageret.* Ubi asperatum Vitellium, et posse Blæsum perverti, fatis patuit iis, qui principum offensas acriter speculantur, datæ L. Vitellio delationis partes. Ille, infensus Blæso æmulatione prava, quod eum, omni dedecore maculosum, egregia fama anteibat, cubiculum imperatoris referat: filium eius sinu complexus, et genibus accidens. causam confusionis quærenti, *non se proprio metu, nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris, preces lacrimasque attulisse. Frustra Vespasianum timeri, quem tot Germanicæ legiones, tot provinciae virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris immensis spatiis arceat. In urbe ac sinu cavendum hostem, lunios Antoniosque avos iactantem, qui se stirpe imperatoria, comem ac magnificum militibus ostendet. Versas illic omnium mentes, dum Vitellius, amicorum inimicorumque negligens, soveret æmulum, Principis labores e convivio prospectantem. Reddendam pro intempestiva lætitia moestam et funebrem noctem, qua sciat et sentiat, vivere Vitellium, et imperare, et si quid fato accidat, filium habere.*

XXXIX. Trepidanti inter scelus metumque, ne dilata Blæsi mors maturam perniciem, palam iussa atrocem invidiam ferret, placuit veneno grassari. addidit facinori fidem notabili gaudio, Blæsum visendo: quin et audita est sævissima Vitellii vox, qua se (ipsa enim verba referam) *pavisse oculos, spectata inimici morte,* iactavit. Blæso, super claritatem natalium, et elegantiam morum, fidei obstinatio fuit. integris quoque rebus, a Cæcina, et primoribus partium, iam Vitellium aspernantibus, ambitus, abnuere perseveravit: sanctus, inturbidus, nullius repentini honoris, adeo non principatus appetens, parum effugerat, ne dignus crederetur.

XL. Fabius interim Valens, multo ac molli concubinarum spadonumque agmine, segnius quam ad bellum incedens, *proditam a Lucilio Basso Ravenatam classem,* pernicibus nuntiis accepit. Et, si coeptum iter properasset, nutantem Cæcinam prævenire, aut, ante discrimen pugnae, assequi legiones potuisset. Nec deerant, qui monerent, *ut cum fidis*

simis, per occultos tramites, vitata Ravenna, Hostilium Cremonamve pergeret. Aliis placebat, *accitis ex urbe praetoriis cohortibus, valida manu perumpere.* Ipse, inutili cunctatione, agendi tempora consultando consumpsit. mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est fatis, nec providit.

XLII. Missis ad Vitellium litteris, auxilium postulat. Venere tres cohortes, cum ala Britannica: neque ad fallendum aptus numerus, neque ad penetrandum. Sed Valens ne in tanto quidem penine infamia caruit, quo minus rapere illicitas voluptates, adulteriisque ac stupris polluere hospitum domus crederetur. aderant vis, et pecunia, et ruentis fortunæ novissima libido. Adventu demum peditum equitumque pravitas consilii patuit; quia nec vadere per hostes tam parva manu poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem attulerant. Pudor tamen, et praesentis ducis reverentia morabatur, haud diuturna vincula apud avidos periculorum, et dedecoris securos. Eo metu, et paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus, cohortes Ariminum praemittit, *alam tueri terga* iubet: ipse flexit in Umbriam, atque inde Etruriam: ubi cognito pugnae Cremonensis eventu, non ignavum, et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut, arreptis navibus, in quamcunque partem Narbonensis provinciae egressus, Gallias, et exercitus, et Germaniae gentes, novumque bellum cieret.

XLIII. Digresso Valente, trepidos, qui Ariminum tenebant, Cornelius Fuscus, admoto exercitu, et missis per proxima litorum liburnicis, terra marique circumvenit. Occupantur plana Umbrinae, et qua Pice-nus ager Adria alluitur. omnisque Italia, inter Vespasianum ac Vitellium, Apennini iugis dividebatur. Fabius Valens, e sinu Pisano, segnitia maris, aut adversante vento, Portum Herculis Monoeci depellitur. Haud procul inde agebat Marius Maturus, Alpium maritimarum procurator, fidus Vitellio; cuius sacramentum, cunctis circa hostilibus, nondum exuerat. is Valentem comiter exceptum, *ne Galliam Narbonensem temere ingrederetur*, monendo terruit: simul ceterorum fides metu infraeta. Namque circumiectas

civitates procurator Valerius Paullinus, strenuus militiæ, et Vespasiano ante fortunam amicus, in verba eius adegerat.

XLIII. Concitisque omnibus, qui exauctorati a Vitellio bellum sponte sumebant, Foroiuliensem coloniam, claustra maris, præsidio tuebatur: eo gravior auctor, quod Paullino patria Forum Iulii, et honos apud prætorianos, quorum quondam tribunus fuerat. Ipsique pagani, favore municipali, et futuræ potentia ipse, iuvare partes annitebantur. quæ ubi paratū firma, et aucta rumore, apud varios Vitellianorum animos increbuere; Fabius Valens cum quatuor speculatoribus, et tribus amicis, totidem centurionibus, ad naves regreditur: Maturo, ceterisque remanere, et in verba Vespasiani adigi, volentibus fuit. Ceterum ut mare tutius Valenti, quam litora, aut urbēs; ita futuri ambiguus, et magis, quid vitaret, quam cui fideret, certus, adversa tempestate Stoechadas, Massiliensium insulas affertur. ibi eum missæ a Paullino liburnicæ oppressere.

XLIV. Capto Valente, cuncta ad victoris opes conversa, initio per Hispaniam a prima Adiutrice legione orto, quæ memoria Othonis infensa Vitellio, Decimam quoque ac Sextam traxit. Nec Galliæ cunctabantur. Et Britanniam inclitus erga Vespasianum favor, quod illic Secundæ legioni a Claudio præpositus et bello clarus egerat, non sine motu adiunxit ceterarum, in quibus plerique centuriones ac milites, a Vitellio provecti, expertum iam principem anxii mutabant.

XLV. Ea discordia, et crebris belli civilis rumoribus, Britanni sustulere animos, auctore Venutio: qui super insitam ferociam, et Romani nominis odium, propriis in Cartismanduam reginam stimulis accendebatur. Cartismandua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate: et auxerat potentiam, postquam, capto per dolum rege Caractaco, infruxisse triumphum Claudii Cæsaris videbatur. Inde opes, et rerum secundarum luxus. spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum eius, Vellocatum, in matrimonium regnumque accepit. Concussa statim flagitio domus, pro marito studia civitatis: pro adultero libido reginæ, et sævitia. Igitur Venutius accitis auxiliis, simul ipso-

rum Brigantium defectione, in extremum discrimen Cartismanduam adduxit. tum petita a Romanis perfidia: et cohortes atque nostræ, variis præliis, eximere tamen periculo reginam. regnum Venutio, bellum nobis relictum.

XLVI. Turbata per eosdem dies Germania, et focordia ducum, et seditione legionum. externa vi, perfidia sociali, prope afflicta Romana res. id bellum cum causis et eventibus (etenim longius provectum est) mox memorabimus. Mota et Dacorum gens, numquam fida, tunc sine metu, abducto e Moesia exercitu: sed prima rerum quieti speculabantur. ubi flagrare Italiam bello, cuncta invicem hostilia, accipere; expugnatis cohortium alarumque hibernis, utraque Danubii ripa potiebantur, iamque castra legionum excindere parabant, ni Mucianus Sextam legionem opposuisset, Cremonensis victoriæ gnarus, ac ne externa moles utrimque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi irrupissent. Adfuit, ut sæpe alias, fortuna populi Romani, quæ Mucianum viresque Orientis illuc tulit: et quod Cremonæ interim transigimus. Fontei Agrippa ex Asia (proconsule eam provinciam annuo imperio tenuerat) Moesiæ præpositus est: aditis copiis e Vitelliano exercitu; quem spargi per provincias, et externo bello illigari, pars consilii, pacisque erat.

XLVII. Nec ceteræ nationes filebant. Subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiæ quondam classis præfectus, moverat. is fuit Anicetus, Polemonis libertus, præpotens olim, et, postquam regnum in formam provinciæ verterat, mutationis impatiens. Igitur Vitellii nomine, adscitis gentibus, quæ Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temendæ manus ductor, Trapezuntem, vetusta fama civitatem, a Græcis, in extremo Ponticæ oræ conditam, subitus irrupit. Cæsa ibi cohors: regium auxilium olim; mox donati civitate Romana, signa armaque in nostrum modum, desidiâ licentiamque Græcorum retinebant. Classi quoque faces intulit, vacuo mari illudens, quia lectissimas liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Quin et barbari contemptim vagabantur, fabricatis repente navibus, (camaras

vq-

vocant) arctis lateribus, lata alvo, sine vinculo aeris aut ferri connexa: et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. Sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora, et mutabili remigio, quando hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est.

XLVIII. Advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus, ducemque Viridium Geminum, spectatae militiae, deligeret. Ille incompositum, et praedae cupidine vagum hostem adortus, coegit in naves: effectisque raptim liburnicis, assequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. Ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditoris aut bellum ostendebatur; fluxa, ut est barbaris, fide, pactus Aniceti exitum, perfugas tradidit: belloque servili finis impositus. Laetum ea victoria Vespasianum, cunctis super vota fluentibus, *Cremonensis proelii* nuntius in Aegypto assequitur. Eo properantius Alexandriam pergit, ut, fracto Vitellii exercitu, urbem quoque externae opis indigam, fame urgeret. namque et Africam, eodem latere sitam, terra marique invadere parabat, clausis annonae subsidiis, inopiam ac discordiam hosti facturus.

XLIX. Dum hac totius orbis mutatione fortuna imperii transit, Primus Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat. satisfactum bello ratus, et cetera ex facili; seu felicitas in tali ingenio avaritiam, superbiam, ceteraque occulta mala patefecit: ut captam, Italiam perfructare; ut suas, legiones colere; omnibus dictis factisque viam sibi ad potentiam fruuere. utque licentia militem imbueret, intersectorum centurionum ordines legionibus offerebat. eo suffragio turbidissimus quisque delecti: nec miles in arbitrio ducum, sed duces militari violentia trahebantur. quae seditiosa, et corrumpendae disciplinae, mox in praedam vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus; quod exitiosius erat, quam Vespasianum sprevisse.

L. Ceterum propinqua hieme, et humentibus Pado campis, expeditum agmen incedere. Signa aquilaeque victricium legionum, milites vulneribus aut aetate

Tacitus T. II.

H

graves, plerique etiam integri, Veronæ relictî. Sufficere cohortes alæque, et e legionibus lecti, profligato iam bello, videbantur. Undecima legio sese adiunxerat, initio cunctata; sed, prosperis rebus, anxia, quod defuisset: sex millia Dalmatarum, recens delectus comitabantur. Ducebat Poppæus Silvanus, consularis: vis consiliorum penes Annium Bassum, legionis legatum. is Silvanum, socordem bello, et dies rerum verbis terentem, specie obsequii regebat, ad omniaque, quæ agenda forent, quietâ cum industria aderat. Ad has copias, e classicis Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, optimus quisque adfecti: classem Dalmatæ supplere. Exercitus ducesque ad Fanum Fortunæ iter sistunt, de summa rerum cunctantes, quod, *motas ex urbe praetorias cohortes*, audierant, et teneri praesidiis Apenninum rebantur. et ipsos, in regione bello attrita, inopia et seditiosæ militum voces terrebant, *clavarium*. (donativi nomen est) flagitantium. nec pecuniam aut frumentum providerant: et festinatio atque aviditas praepediebant, dum, quæ accipi poterant, rapiuntur.

LI. Celeberrimos auctores habeo, tantam victoriis adversus fas nefasque irreverentiam fuisse, ut gregarius eques, occisum a se proxima acie fratrem professus, præmium a ducibus petierit. Nec illis aut honorare eam cædem, ius hominum; aut ulcisci, ratio belli permittebat. Distulerant, tamquam maiora meritis, quam quæ statim exsolverentur: nec quidquam ultra traditur. Ceterum et prioribus civium bellis par scelus inciderat: nam prælio, quo apud Ianiculum adversus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein, cognito facinore, se ipse interfecit, ut Sisenna memorat. tanto acrior apud maiores, sicut virtutibus gloria, ita flagitiis poenitentia fuit. Sed hæc aliaque, ex veteri memoria petita, quotiens res locusque exempla recti, aut solatia mali poscet, haud absurde memorabimus.

LII. Antonio, ducibusque partium, *praemitti equites, omnemque Umbriam explorari placuit, si qua Apennini iuga clementius adirentur: acciri aquilas signaque, et quidquid Veronæ militum foret: Padumque et mare commeatibus compleri.* Erant inter duces, qui nescerent moras. quippe ni-

mius iam Antonius, et certiora ex Muciano sperabantur. Namque Mucianus, tam celeri victoria anxius, et, ni praesens urbe potiretur, expertem se belli gloriaeque ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat, *instandum coeptis*, aut rursus *cunctandi utilitates* edisserens; atque ita compositus, ut ex eventu rerum adversa abnueret, vel prospera agnosceret. Plotium Griphum, nuper ab Vespasiano in senatorium ordinem additum, ac legioni praepositum, ceterosque sibi fidos, apertius monuit. lique omnes, de festinatione Primi ac Vari sinistre, et Mucianovolentia rescripsere. Quibus epistolis Vespasiano missis, esseceerat, ut non pro spe Antonii, consilia factaque eius aestimarentur.

LIII. Aegre id pati Antonius, et culpam in Mucianum conferre, cuius criminationibus eviluissent pericula sua. nec sermonibus temperabat, immodicus lingua, et obsequii insolens. literas ad Vespasianum composuit, iactantius quam ad principem, nec sine occulta in Mucianam infectione: *se Pannonicas legiones in arma egisse: suis stimulis excitos Moesiae duces: sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhaetorumque auxilia. Quod discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procella, mox peditum vi, per diem noctemque, fudisset, id pulcherrimum, et sui operis. Casum Cremonae bello imputandum. maiore damno, plurium urbium excidiis, veteres civium discordias reipublicae stetisse. Non se nuntiis, neque epistolis, sed manu et armis Imperatori suo militare: neque officere gloriae eorum, qui Asiam interim composuerint. illis Moesiae pacem, sibi salutem securitatemque Italiae, cordi fuisse. suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum partem, ad Vespasianum converfas. sed cecidisse in irritum labores, si praemia periculorum soli assequantur, qui periculis non affuerint. Nec fessellere ea Mucianum. inde graves simultates: quas Antonius simplicius, Mucianus callide, eoque implacabilius nutriebat.*

LIV. At Vitellius, fractis apud Cremonam rebus, nuntios cladis occultans, stulta dissimulatione, reme-

dia potius malorum, quam mala, differebat. quippe confitenti consultantique supererant spes viresque: cum e contrario læta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium: prohibiti per civitatem sermones: eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi: quia vetabantur, atrociora vulgaverant. Nec duces hostium augendæ famæ deerrant, captos Vitellii exploratores, circumductosque, ut robora victoris exercitus noscerent, remittendo: quos omnes Vitellius, secreto percunctatus, interficere iussit. Notabili constantia centurio, Iulius Agrestis, post multos sermones, quibus Vitellium ad virtutem frustra accendebat, perpulit, ut ad vires hostium spectandas, quæque apud Cremonam acta forent, ipse mitteretur. Nec exploratione occulta fallere Antonium tentavit, sed *mandata Imperatoris suumque animum professus, ut cuncta viseret*, postulat. missi, qui locum prælii, Cremonæ vestigia, captas legiones ostenderent. Agrestis ad Vitellium remeavit, abnuentique, *vera esse, quæ adferret*, atque ultro corruptum arguenti; *quandoquidem*, inquit, *magna documento opus est, nec alius iam tibi aut vitæ, aut mortis meæ usus; dabo, cui credas.* atque ita digressus, voluntaria morte dicta firmavit. quidam *iussu Vitellii interfectum; de fide constantiaque eadem tradidere.*

LV. Vitellius, ut e somno excitus, *Iulium Priscum et Alphenum Varum cum XIV prætorii cohortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum* iubet: secuta e classicis legio. Tot millia armatorum, lecta equis virisque, si dux alius foret, inferendo quoque bello satis pollebant. ceteræ cohortes ad tuendam urbem L. Vitellio fratri datæ. Ipse, nihil e solito luxu remittens, et dissidentia properus, festinare comitia, quibus consules in multos annos destinabat: fœdera sociis, Latium externis dilargiri: his tributa dimittere, alios immunitatibus iuvare: denique, nulla in posterum cura, lacerare imperium. Sed vulgus ad magnitudinem beneficiorum hiabat: stultissimus quisque pecuniis mercabatur: apud sapientes casta habebantur, quæ neque dari, neque accipi, salva republica, poterant. Tandem flagitante exercitu, qui Mevaniam infederat, magno fenato-

rum agmine, quorum multos ambitione, plures formidine trahebat, in castra venit, incertus animi, et infidis consiliis obnoxius.

LVI. Concionanti (prodigiosum dictu) tantum fœdarum volucrum supervolitavit, ut nube atra diem obtenderent. accessit dirum omen, profugus altaribus taurus, disiecto sacrificii apparatu, longe, nec abi feriri hostias mos est, confossus. Sed præcipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiæ, improvidus consilii, *quis ordo agminis, quæ cura explorandi, quantus urgendo trahendove bello modus*, alios rogitans, et ad omnes nuntios, vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus. Postremo tædio castrorum, et audita defectione Misensis classis, Romam revertit, recentissimum quodque vulnus pavens, summi discriminis incuriosus. Nam cum transgredi Apenninum, integro exercitus sui robore, et fessos hieme atque inopia hostes aggredi, in aperto foret; dum dispergit vires, acerrimum militem, et usque in extrema obstinatum, trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis centurionum dissentientibus, et, si consulerentur, vera dicturis. Arcuere eos intimi amicorum Vitellii; ita formati principis auribus, ut asperere, quæ utilia, nec quidquam, nisi iucundum et læsurum, acciperet.

LVII. Sed classem Misensem (tantum civilibus discordiis etiam singulorum audacia valet) Claudius Faventinus, centurio, per ignominiam a Galba dimissus, ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistolis pretium proditoris ostentans. Præerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans, neque strenuus in perfidia: et Apinius Tiro, prætura functus, ac tum forte Minturnis agens, ducem se defectoribus obtulit. a quibus municipia coloniæque impulsæ, præcipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida, municipalem æmulationem bellis civilibus miscebant. Vitellius Claudium Iulianum (is nuper classem Misensem molli imperio rexerat) permulcendis militum animis delegit. data in auxilium urbana cohors, et gladiatores, quibus Iulianus præerat. Ut collata utrimque castra; haud magna cunctatione Iuliano in partes Vespasiani transgresso, Tar-

racinam occupavere, moenibus situque magis, quam ipsorum ingenio tutam.

LVIII. Quæ ubi Vitellio cognita, parte copiarum Narniæ cum præfectis prætorii relicta, L. Vitellium fratrem, cum sex cohortibus et quingentis equitibus, ingruenti per Campaniam bello opposuit. Ipse æger animi, studiis militum et clamoribus populi, arma poscentis, refovebatur: dum vulgus ignavum, et nihil ultra verba aufurum, falsa specie *exercitum et legiones* appellat. Hortantibus libertis (nam amicorum eius quanto quis clarius, minus fidus) *vocari tribus* iubet. dantes nomina sacramento adigit: superfluyente multitudine, curam delectus in consules partitur. Servorum numerum et pondus argenti senatoribus indicit. equites Romani obtulere operam pecuniasque; etiam libertinis idem munus ultro flagitantibus. Ea simulatio officii, a metu profecta, verterat in favorem. et plerique haud perinde Vitellium, quam casum locumque principatus miserabantur. Nec deerat ipse, vultu, voce, lacrimis, misericordiam elicere; largus promissis, et, quæ natura trepidantium est, immodicus. quin et *Caesarem* se dici voluit, aspernatus antea: sed tunc, superstitione nominis, et quia in metu consilia prudentium et vulgi rumor iuxta audiuntur. Ceterum, ut omnia inconsulti impetus coerta, initiis valida, spatio languescunt, dilabi paulatim senatores equitesque, primo cunctanter, et ubi ipse non aderat; mox contemptim, et sine discrimine: donec Vitellius pudore irriti conatus, quæ non dabantur, remisit.

LIX. Ut terrorem Italiæ possessa Mevania, ac velut renatum ex integro bellum, intulerat: ita haud dubium erga Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. Erectus Samnis Pelignusque, et Marsti, æmulatione, quod Campania prævenisset, ut in novo obsequio, ad cuncta belli munia acres erant. Sed foeda hieme, per transitum Apenini, conflictatus exercitus: et vix quieto agmine nives eluctantibus, patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset. quæ Flavianis ducibus non minus sæpe, quam ratio, affuit. Obvium illic Petilium Cerialem habuere, agresti cultu, et notitia locorum custodias Vitellii elapsam. propin-

qua affinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiæ: eoque inter duces assumptus est. Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse esugium, multi tradidere. et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artes penetrabant, locum ac præsidium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciæ valetudinem causabatur: Domitiano aderat animus; sed custodes a Vitellio additi, quamquam se socios fugæ promitterent, tamquam insidiantes timebantur. Atque ipse Vitellius, respectu suarum necessitudinum, nihil in Domitianum atrox parabat.

LX. Duces partium ut Carfulas venere, paucos ad requiem dies sumunt: donec aquilæ signaque legionum assequerentur. et locus ipse castrorum placebat, late prospectans, tuto copiarum aggestu, florentissimis pone tergum municipiis. simul colloquia cum Vitellianis, decem millium spatio distantibus, et proditio sperabatur. Aegre id pati miles, et victoriam malle, quam pacem. ne suas quidem legiones opperiebantur, ut prædæ, quam periculorum socias. Vocatos ad concionem Antonius docuit: *esse adhuc Vitellio vires, ambiguas, si deliberarent; acres, si desperassent. Initia bellorum civilium fortunæ permit tenda, victoriæ consiliis et ratione perfici. Iam Misensem classem, et pulcherrimam Campaniae oram descivisse: nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio, quam quod inter Tarracinam Narniamque iaceat. satis gloriæ proelio Cremonensi partum, et exitio Cremonæ nimium invidiæ. Ne concupiscerent Romam capere potius, quam servare. maiora illis præmia, et multo maximum decus, si incolumitatem Senatui populoque Rom. sine sanguine quaessissent.*

LXI. His et talibus mitigati animi. nec multo post legiones venere. Et terrore famaque aucti exercitus Vitellianæ cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias turmasque tradere, donum victori, et sibi in posterum gratiam, certabant. Per eos cognitum est. *Interamnam proximis campis præsidio quadringentorum equitum teneri. Missus extemplo Varus, cum expedita manu, paucos repugnantium interfecit: plures, abiectis armis, veniam petivere: quidam*

in castra refugii, cuncta formidine implebant; augendo rumoribus virtutem copiasque hostium; quo amissi praesidii dedecus lenirent. Nec ulla apud Vitellianos flagitii poena: et praemiis defectorum versa fides: ac reliquum perfidia certamen. crebra transfugia tribunorum centurionumque. nam gregarius miles induerat pro Vitellio: donec Priscus et Alphenus, defertis castris, ad Vitellium regressi, pudore proditiōnis cunctos exsolverent.

LXII. Iisdem diebus Fabius Valens Urbini in custodia interficitur. Caput eius Vitellianis cohortibus ostentatum, ne quam ultra spem foverent. nam, *peruasisse in Germanias Valentem, et veteres illic novosque exercitus ciere*, credebant. Vifa caede, in desperationem versi. et Flavianus exercitus, immane quantum, animo exitium Valentis, ut finem belli, accepit. Natus erat Valens Anagninae, equestri familia: procax moribus, neque absurdus ingenio, famam urbanitatis per lasciviam petere. Ludicro Iuvenalium sub Nerone, velut ex necessitate, mox sponte, mimos attitavit, scite magis quam probe. Legatus legionis et fovit Verginium, et infamavit. Fonteium Capitonem corruptum, seu quia corrumpere nequiverat, interfecit. Galbae proditor, Vitellio fidus, et aliorum perfidia illustratus.

LXIII. Abrupta undique spe, Vitellianus miles, transiturus in partes: id quoque non sine decore; sed sub signis vexillisque in subiectos Narniae campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad praelium, intentus ornatusque, densis circa viam ordinibus, adstiterat. Accepti in medium Vitelliani. et circumdatos Primus Antonius clementer alloquitur. *pars Narniae, pars Interamniae subsistere iussi. relictæ simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves, et adversus contumaciam validæ. Non omisere per eos dies Primus ac Varus, crebris nuntiis salutem, et pecuniam, et secreta Campaniae offerre Vitellio, si, positis armis, seque ac liberos suos Vespasiano permisisset.* In eundem modum et Mucianus composuit epistolas: quibus plerumque fidere Vitellius, ac de numero servorum, electione litorum loqui. Tanta torpedit invaserat animum, ut, si Prius

ipem eum fuisse ceteri non meminissent, ipse obli-
visceretur.

LXIV. At primores civitatis Flavium Sabinum, praefectum urbis, secretis sermonibus incitabant, *Victoriae famaеque partem capefferet. esse illi proprium militem cohortium urbanarum: nec defuturas vigillum cohortes, servitia ipsorum, fortunam partium, et omnia prona victoribus. ne Antonio Varoque de gloria concederet. Paucas Vitellio cohortes, et maestis undique nuntiis trepidas: populi mobilem animum: et, si se ducem prae buisset, easdem illas adulationes pro Vespasiano fore. Ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem: adeo ruentibus debilitatum. Gratiam patrati belli penes eum, qui urbem occupasset. Id Sabino convenire, ut imperium fratri reservaret: id Vespasiano, ut ceteri post Sabinum haberentur.*

LXV. Haudquaquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus senecta. Erant, qui occultis suspicionibus incescerent, tamquam *invidia et aemulatione fortunam fratris moraretur.* Namque Flavius Sabinus, ætate prior, privatis utriusque rebus, auctoritate pecuniaque Vespasianum anteibat. Et credebatur affectam eius fidem parum iuvisse, domo agrisque pignori acceptis. Unde, quamquam manente in speciem concordia, offensarum operata metuebantur. Melior interpretatio: *mitem virum abhorрere a sanguine et caedibus: eoque crebris cum Vitellio sermonibus de pace, ponendisque per conditionem armis, agitare.* Sæpe domi congressi; postremo in æde Apollinis, ut fama fuit, pepigere. Verba vocesque duos testes habebant, Cluvium Rufum, et Silium Italicum. Vultus procul visentibus notabantur: Vitellii proiectus et degener, Sabinus non insultans, et miseranti propior.

LXVI. Quod si tam facile suorum mentes flexisset Vitellius, quam ipse cesserat; incruentam urbem Vespasiani exercitus intrasset. Ceterum, ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et condiciones abnucebant, *discrimen ac dedecus ostentantes, et fidem in libidine victoris.* Nec tantam Vespasiano superbiam, ut privatum Vitellium pateretur: *ne victos quidem laturor. Ita periculum ex misericordia. Ipsum sane senem, et*

prosperis adversisque satiatum. Sed quod nomen, quem statum filio eius, Germanico, fore? Nunc pecuniam, et familiam, et beatos Campaniae sinus promitti: sed ubi imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis eius, non denique exercitibus securitatem, nisi extincto aemulatore, redituram. Fabium illis Valentem, captivum et casibus dubiis reservatum, praegravem fuisse: nedum Primus ac Fuscus, et specimen partium Mucianus, ullam in Vitellium, nisi occidendi, licentiam habeant. Non a Caesare Pompeium, non ab Augusto Antonium, incolumes relictos: nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat, Vitellii cliens, cum Vitellius collega Claudio foret. Quin, ut censuram patris, ut tres consulatus, ut tot egregiae domus honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur. perstare militem, superesse studia populi. Denique nihil atrocius eventurum, quam in quod sponte ruant. moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem.

LXVII. Surdae ad fortia consilia Vitellio aures. obruebatur animus miseratione caraque, ne, pertinacibus armis, minus placabilem victorem relinqueret coniugi ac liberis. Erat illi et fessa aetate parens: quae tamen, paucis ante diebus opportuna morte excidium domus praeventit: nihil principatu filii assecuta, nisi luctum et bonam famam. XV Kal. Ianuar. audita defectione legionis cohortiumque, quae se Narniae dediderant, pullo amictu palatio degreditur, mœstra circum familia. Simul ferebatur lecticula parvulus filius, velut in funebrem pompam. Voces populi blandae et intempestivae: miles minaci silentio.

LXVIII. Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor, quem non commoveret illa facies: Romanum principem, et generis humani paulo ante dominum, relicta fortunae suae fede, per populum, per urbem, exire de imperio. nihil tale viderant, nihil audierant. Repentina vis dictatorem Caesarem oppresserat; occultae Caium insidiae: nox et ignotum rus fugam Neronis absconderant: Piso et Galba tamquam in acie ceciderant. In sua concione Vitellius, inter suos milites, prospectantibus etiam feminis, pauca et pra-

Tenti mæstitiæ congruentia locutus: *cedere se pacis et Reipublicæ causa: retinerent tantum memoriam sui, fratremque, et coniugem, et innoxiam liberorum ætatem miserarentur.* Simul filium protendens, modo singulis, modo universis commendans, postremo fletu præpediente, assistenti consuli (Cæcilius Simplex erat) exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitæque civium, reddebat. Aspernante consule, reclamantibus, qui in concione adfiterant, ut in æde Concordiæ positurus insignia imperii, domumque fratris petiturus, discessit. Maior hic clamor obfistentium penatibus privatis, *in palatium* vocantium. interclusum aliud iter, idque solum, quod in Sacram viam pergeret, patebat. Tum consilii inops, in palatium rediit. prævenerat rumor, *ciurari ab eo imperium*: scripseratque Flavius Sabinus cohortium tribunis, *ut militem cohiberent.*

XLIX. Igitur, tamquam omnis Respublica in Vespasiani sinum cecisset, primores senatus, et plerique equestris ordinis, omnisque miles urbanus, et vigiles, domum Flavii Sabini complevere. illuc de studiis vulgi, et minis Germanicarum cohortium asseritur. Longius iam progressus erat, quam ut regredi posset: et suo quisque metu, ne disiectos eoque minus validos Vitelliani confectarentur, cunctantem in arma impellebant. Sed quod in eiusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est: periculum pauci sumpsere. Circa lacum Fundani, descendentibus, qui Sabinum comitabantur, armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. Modicum ibi proelium, improvise tumultu, sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus, re trepida, quod tutissimum e præsentibus, arcem Capitolii insedit mixto milite, et quibusdam senatorum equitumque: quorum nomina tradere haud promptum est; quoniam, victore Vespasiano, multi id meritum erga partes simulavere. Subierunt obsidium etiam feminae: inter quas maxime insignis Verulana Gratilla, neque liberos, neque propinquos, sed bellum secuta. Vitellianus miles custodia socordi clausos circumdedit. eoque, concubia nocte, suos liberos Sabinus, et Domitianum, fratris filium, in Capitolium accivit: misso per neglecta ad Flavianos duces nuntio, qui, *circumsideri ipsos, et, ni subveniretur,*

arctas res nunciaret. Noctem adeo quietam egit, ut degressi sine noxa potuerit. quippe miles Vitelli adversus pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat: et hibernus imber, repente fusus, oculos auresque impediēbat.

LXX. Luce prima Sabinus, antequam invicem hostilia coeptarent, Cornelium Martialem, e primipularibus, ad Vitellium misit, cum mandatis et questu, quod passa turbarentur. Simulationem prorsus et imaginem deponendi imperii fuisse, ad decipiendos tot illustres viros. cur enim e rostris fratris domum, imminemtem foro, et irritandis hominum oculis, quam Aventinum, et penates uxoris petisset? ita privato, et omnem principatus speciem vitanti, convenisse. Contra Vitellium in palatium, in ipsam imperii arcem regressum: inde armatum agmen emissum: stratum innocentium caedibus celeberrimam urbis partem: ne Capitolio quidem abstineri. Togatum nempe se, et unum e senatoribus, dum inter Vespasianum ac Vitellium proeliis legionum, captivitatibus urbium, deditionibus cohortum iudicatur, iam Hispaniis Germanisque et Britannia desciscētibz, fratrem Vespasiani, mansisse in fide, donec ultro ad conditiones vocaretur. Pacem et concordiam victis utilia: victoribus tantum pulchra esse. Si conventionis poeniteat: non se, quem perfidia deceperit, ferro peteret; non filium Vespasiani, vix puberem. quantum, occisis uno sene et uno iuvene, profici? iret obviam legionibus, et de summa rerum illic certaret: cetera secundum eventum proelii cessura. Trepidus ad hæc Vitellius pauca purgandi sui causa respondit, culpam in militem confrens, cuius nimio ardori imparem esse modestiam suam: et monuit Martialem, ut per secretam aedium partem occulte abiret, ne a militibus internuntius in visae pacis interficeretur. Ipse neque iubendi, neque vetandi potens, non iam imperator, sed tantum belli causa erat.

LXXI. Vix dum regresso in Capitolium Martiale, furens miles aderat, nullo duce: sibi quisque auctor: cito agmine forum et imminētia foro templa prætervecti, erigunt aciem per adversum collem, usque ad primas Capitolinæ arcis fores. Erant antiquitus

porticus in latere clivi, dextræ subeuntibus: in quarum tectum egressi, saxis tegulisque Vitellianos ob-
ruebant. Neque illis manus, nisi gladiis armatæ: et
arcessiere tormenta, aut missilia tela, longum videba-
tur. faces in prominentem porticum iecere: et seque-
bantur ignem: ambustasque Capitolii fores penetra-
sent, ni Sabinus revulsas undique statuas, decora ma-
iorum, in ipso aditu, vice muri, obiecisset. Tum
diversos Capitolii aditus invadunt, iuxta lucum asyli,
et qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur. Im-
provisa utraque vis: propior atque acrior per asylum
ingruebat. nec fisti poterant scandentes per coniuncta
ædificia; quæ, ut in multa pace, in altum edita,
solum Capitolii æquabant. Hic ambigitur, ignem te-
ctis oppugnatores iniecerint, an obsessi (quæ crebrior
fama est), quo nitentes ac progressos depellerent. Inde
lapsus ignis in porticus, appositas ædibus: mox su-
stinentes fastigium aquilæ, vetere ligno, traxerunt
flammam alueruntque. Sic Capitolium, clausis fori-
bus, indefensum et indireptum, conflagravit.

LXXII. Id facinus post conditam urbem luctuo-
sissimum foedissimumque reipublicæ populi Rom. ac-
cidit: nullo externo hoste; propitiis, si per mores
nostros liceret, deis, sedem Iovis optimi maximi,
auspicato a maioribus, pignus imperii, conditam, quam
non Porfena, dedita urbe, neque Galli capta, teme-
rare potuissent, furore principum excindi! Arserat
et ante Capitolium civili bello; sed fraude privata:
nunc palam obsessum, palam incensum. quibus armo-
rum causis? quid tantæ cladis pretio stetit? pro pa-
tria bellavimus? Voverat Tarquinius Priscus rex, bello
Sabino, ieceratque fundamenta, spe magis futuræ
magnitudinis, quam quo modicæ adhuc populi Rom.
res sufficerent. mox Servius Tullius, sociorum studio:
deinde Tarquinius Superbus, capta Sueffa Pometia,
hostium spoliis exstruxere. Sed gloria operis liber-
tati reservata. pulsus regibus, Horatius Pulvillus,
iterum consul, dedicavit, ea magnificentia, quam
immensæ postea Populi Rom. opes ornarent potius,
quam augerent. Iisdem rursus vestigiis situm est,
postquam, interiecto CCCCXV annorum spatio, L.
Scipione, C. Norbano coss. flagraverat. Curam victor
Sulla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum fe-

licitati eius negatum. Lutatii Catuli nomen, inter tot Caesarum opera, usque ad Vitellium mansit. Ea tunc aedes cremabatur.

LXXIII. Sed plus pavoris obsessis, quam obsessori-
bus intulit. Quippe Vitellianus miles, neque astu,
neque constantia, inter dubia indigebat. Ex diverso
trepidi milites, dux segnis, et veluti captus animi,
non lingua, non auribus competere: neque alienis
consiliis regi, neque sua expedire: huc illuc clamo-
ribus hostium circumagi: quæ iusserat, vetare; quæ
vetuerat, iubere. mox, quod in perditis rebus acci-
dit, omnes præcipere, nemo exsequi. postremo, ab-
iectis armis, fugam et fallendi artes circumspectabant.
Irrumpunt Vitelliani, et cuncta sanguine, ferro, flam-
misque miscent. pauci militarium virorum, inter
quos maxime insignes, Cornelius Martialis, Aemilius
Pacensis, Calperius Niger, Didius Scaeva, pugnam
ausi, obtruncantur. Flavium Sabinum, inermem, ne-
que fugam coeptantem, circumstunt, et Quinctium
Atticum, consulem, umbra honoris et suamet vanita-
te monstratum, quod edicta in populum, pro Vespas-
iano magnifica, probrosa adversus Vitellium, iecerat.
ceteri per varios casus elapsi: quidam servili habitu,
alii fide clientium contexti, et inter sarcinas additi
fuere, qui excepto Vitellianorum signo, quo inter se
noscebantur, ultro rogitantes respondentesy, auda-
ciam pro latebra haberent.

LXXIV. Domitianus, prima irruptione apud ædi-
tuum occultatus, solertia liberti, lineo amictu turbæ
sacricolarum immixtus ignoratusque, apud Cornelium
Primum, paternum clientem, iuxta Velabrum, deli-
tuit. Ac potente rerum patre, disiecto auditui con-
tubernio, modicum facellum IOVI CONSERVATO-
RI, aramque posuit, castus suos in marmore expressam.
Mox, imperium adeptus, IOVI CVSTODI templum
ingens, seque in sinu dei, sacravit. Sabinus et Atti-
cus operati catenis, et ad Vitellium ducti, nequa-
quam infesto sermone vultuque excipiuntur; fremen-
tibus, qui ius cædis, et præmia navatæ operæ, pe-
tebant. Clamore a proximis orto, fordida pars ple-
bis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque
miscet. Stantem pro gradibus palatii Vitellium, et
preces parantem, pervicere, ut abstereret. Tum con-

fossam conlaceratumque, et capite truncum corpus Sabini in Gemonias trahunt.

LXXV. Hic exitus viri haud sane spernendi. Quinque et triginta stipendia in republica fecerat, domi militiaeque clarus: innocentiam iustitiamque eius non argueres: sermonis nimius erat. id unum septem annis, quibus Moesiam, duodecim, quibus praefecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor. in fine vitae alii segnem, multi moderatum, et civium sanguinis parcum credidere. quod inter omnes confiterit, ante principatum Vespasiani, decus domus penes Sabinum erat. Caedem eius laetam fuisse Muciano accepimus. ferebant plerique, *etiam paci consultum, diremta aemulatione inter duos, quorum alter se fratrem imperatoris, alter consortem imperii cogitaret.* Sed Vitellius, consulis supplicium poscenti, populo restitit, placatus; ac velut vicem reddens, quod interrogantibus, *quis Capitolium, incendisset,* se reum Atticus obtulerat: eaque confessione, siue aptum tempori mendacium fuit, invidiam crimenque agnovisse, et a partibus Vitellii amolitus videbatur.

LXXVI. Iisdem diebus L. Vitellius, positus apud Feroniam castris, excidio Tarracinae imminēbat: clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi moenia, neque periculum in aperto audebant. Praeerat, ut supra memoravimus, Iulianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus. lascivia focordiaque gladiatorum magis, quam ducum similes: non vigilias agere, non intuta moenium firmare; noctu dieque fluxi, et amoenā litorum personantes, in ministerium luxus dispersis militibus, de bello tantum inter convivia loquebantur. Paucos ante dies discesserat Apinius Tiro: donisque ac pecuniis acerbè per municipia conquiendis, plus invidiae quam virium partibus addebat.

LXXVII. Interim ad L. Vitellium servus Verginius Capitonis perfugit; pollicitusque, *si praesidium acciperet, vacuam arcem tradi futurum,* multa nocte cohortes expeditas, summis montium iugis, super caput hostium sistit. inde miles ad caedem magis, quam ad pugnam decurrit. sternunt inermes, aut arma capientes, et quosdam somno excitos; cum tenebris, pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. Pauci gladiatorum resistentes, neque inulti, cecide-

re: ceteri ad naves ruebant; ubi cuncta pari formidine implicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. Sex liburnicæ inter primum tumultum evasere, in quis præfectus classis Apollinaris: reliquæ in litore captæ; aut nimio ruentium onere pressas mare hâusit. Iulianus ad L. Vitellium perductus, et verberibus foedatus, in ore eius iugulatur. Fuere, qui uxorem L. Vitellii Triariam inceſſerent: tamquam *gladio militari cincta, inter luctum cladesque expugnatae Tarracinae, superbe saeveque egisset.* Ipse lauream gestæ prospere rei ad fratrem milit: percunctatus, *statim regredi se, an perdomandae Campaniae insistere iuberet.* Quod salutare non modo partibus Vespasiani, sed Reipublicæ fuit. nam si recens victoria miles, et, super insitam pervicaciam, secundis ferox, Romam contendisset; haud parva mole certatum, nec sine exitio urbis, foret. quippe L. Vitellio, quamvis infami, inerat industria: nec virtutibus, ut boni, sed, quo modo pessimus quisque, vitiis valebat.

LXXVIII. Dum hæc in partibus Vitellii geruntur, digressus Narnia, Vespasiani exercitus festos Saturni dies Oriculi per otium agitabat. Causa tam pravæ moræ, ut Mucianum opperirentur. nec desuere, qui Antonium suspicionibus arguerent, tamquam *dolo cunctantem, post secretas Vitellii epistolas, quibus consulatum, et nubilem filiam, et dotaies opes, pretium proditiōis, offerebat: alii, ficta hæc, et in gratiam Muciani composita: quidam, omnium id ducum consilium fuisse, ostentare potius urbi bellum, quam inferre: quando validissimæ cohortes a Vitellio descivissent, et, abscissis omnibus praefidiis, cessurus imperio videbatur. sed cuncta festinatione, deinde ignavia Sabini corrupta, qui sumptis temere armis, munitissimam Capitolii arcem, et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem, adversus tres cohortes tueri nequivisset.* Haud facile quis uni assignaverit culpam, quæ omnium fuit. nam et Mucianus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius præpostero obsequio, vel dum regerit invdiam, crimen meruit. ceterique duces, dum peractum bellum putant, finem eius insignivere. ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus præmissus, ut trans-

transversis itineribus per agrum Sabinum Salaria via urbem introiret, satis maturaverat: donec obsessi Capitolii fama cunctos simul exciret.

LXXIX. Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra, multo iam noctis, serum auxilium venit. Illic *interfectum Sabinum, conflagrasse Capitolium, tremere urbem*, mæsta omnia, accepit: *plebem quoque et servitia pro Vitellio armari*, nuntiabatur. Et Petilio Ceriali equestre proelium adversum fuerat. namque incautum, et tamquam ad victos ruentem, Vitelliani, interiectus equiti pedes, excepere. pugnatum haud procul urbe, inter ædificia hortosque, et anfractus viarum: quæ gnara Vitellianis, incomperta hostibus, metum fecerant. neque omnis eques concurs; adiunctis quibusdam, qui nuper apud Narniam dediti, fortunam partium speculabantur. capitur præfectus alæ, Tullius Flavianus: ceteri foeda fuga consternantur, non ultra Fidenas secutis victoribus.

LXXX. Eo successu studia populi aucta. vulgus urbanum arma cepit. paucis scuta militaria: plures, raptis, quod cuique obvium, telis, *signum pugnae* exposcunt. Agit grates Vitellius, et *ad tuendam urbem prorumpere* iubet. Mox, vocato Senatu, deliguntur legati ad exercitus, ut prætexto Reipublicæ concordiam pacemque suaderent. Varia legatorum fors fuit. qui Petilio Ceriali occurrerant, extremum discrimen adiere, aspernante milite conditiones pacis. vulneratur prætor, Arulenus Rusticus: (auxit invidiam, super violatum legati prætorisque nomen, propria dignatio viri): palantur comites: occiditur proximus lictor, dimovere turbam ausus: et, ni dato a duce præsidio defensi forent, sacrum etiam in exterâs gentes legatorum ius, ante ipsa patriæ mœnia, civilis rabies usque in exitium temerasset. Aequioribus animis accepti sunt, qui ad Antonium venerant, non quia modestior miles, sed duci plus auctoritatis.

LXXXI. Miscuerat se legatis Mufonius Rufus, equestris ordinis, studium philosophiæ et placita Stoicorum æmulatus: coeptabatque, permixtus manipulis, *bona pacis ac belli discrimina* differens, armatos monere. id plerisque ludibrio, pluribus tædio: nec deerant, qui propellerent proculcarentque, ni, admonitu modestissimi cuiusque, et aliis minitantibus, omisisset in-

Tacitus T. II.

I

tempestivam sapientiam. Obviæ fuere et virgines Vestales, cum epistolis Vitellii, ad Antonium scriptis. *exiit supremo certamini unum diem*, postulabat: *si moram interiecissent, facilius omnia conventura*. Virgines cum honore dimissæ: Vitellio rescriptum, *Sabini caede, et incendio Capitolii, dirempta belli commercia*.

LXXXII. Tentavit tamen Antonius, vocatas ad concionem legiones mitigare, *ut, castris iuxta pontem Milvium positis, postera die urbem ingrederentur*. Ratio cunctandi, ne asperatus prælio miles, non populo, non Senatui, ne templis quidem ac delubris deorum consulere. sed omnem prolationem, ut inimicam victoriæ, suspectabant. Simul fulgentia per colles vexilla, quamquam imbellis populus sequeretur, speciem hostilis exercitus fecerant. tripartito agmine, pars, ut adfiterat, Flaminia viâ; pars iuxta ripam Tiberis incescit; tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquabat. Plebs in vectis equitibus fusa: miles Vitellianus trinis et ipse præfidiis occurrit. Prælia ante urbem multa et varia: sed Flaviani, consilio ducum præstantibus, sæpius prospera. ii tantum conflictati sunt, qui in partem sinistram urbis, ad Sallustianos hortos, per angusta et lubrica viarum flexerant. Superstantes maceris hortorum Vitelliani, ad ferum usque diem, faxis pilisque subeuntes arcebant: donec ab equitibus, qui porta Collina irruerant, circumvenirentur. Concurre et in campo Martio infestæ acies. Pro Flaviani fortuna, et parta totiens victoriâ: Vitelliani desperatione sola ruebant; et, quamquam pulsi, rursus in urbe congregabantur.

LXXXIII. Aderat pugnantibus spectator populus, utque in ludicro certamine, hos, rursus illos, clamore et plausu fovebat: quotiens pars altera inclinasset, abditos in tabernis, aut, si quam in domum perfugerant, *erui iugularique* expostulantes, parte maiore prædæ potiebantur. nam, milite ad sanguinem et cædes obverso, spolia in vulgus cedebant. Sæva ac deformis urbe tota facies. alibi prælia et vulnera: alibi balinæ popinæque: simul cruor et strues corporum; iuxta scorta, in scortis miles: quantum in luxurioso otio libidinum; quicquid in acerbissima captivitate scelerum; prorsus, ut eandem civitatem

et furere crederes et lascivire. Confluxerant ante armati exercitus in urbe, bis L. Sulla, semel Cinna, victoribus. nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas; et ne minimo quidem temporis voluptates intermissæ. velut festis diebus, id quoque gaudium accedere: et exultabant, fruebantur; nulla partium cura, malis publicis læti.

LXXXIV. Plurimum molis in oppugnatione castrorum fuit, quæ acerrimus quisque, ut novissimam spem, retinebant. Eo intentius victores, præcipuo veterum cohortium studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem, tormenta, aggeres, facesque: *quidquid tot proeliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari, clamitantes. Urbem Senatui ac Populo Romano, templa diis reddita: proprium esse militis decus in castris. illam patriam, illos penates. ni statim recipiantur, noctem in armis agendam.* Contra Vitelliani, quamquam numero fatoque dispare, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore foedare, suprema victis solatia, amplectebantur. Multi semianimes, super turres et propugnacula moenium expiravere. Convulsis portis, reliquus globus obtulit se victoribus: et cecidere omnes contrariis vulneribus, versi in hostem. ea cura etiam morientibus decori exitus fuit.

LXXXV. Vitellius, capta urbe, per averfam palatii partem, Aventinum, in domum uxoris, sellula defertur: ut, si diem latebra vitavisset, Tarracinam ad cohortes fratremque perfugeret. Dein mobilitate ingenii, et, (quæ natura pavoris est) cum omnia metuenti, præsentia maxime displicerent, in palatium regreditur, vastum desertumque; dilapsis etiam infimis servitorum, aut occursum eius declinantibus. Terret solitudo, et tacentes loci: tentat clausa: inhorrescit vacuis: fessusque misero errore, et pudenda latebra semet occultans, ab Iulio Placido, tribuno cohortis, protrahitur. Vincæ pone tergum manus: laniata veste, foedum spectaculum ducebatur, multis increpantibus, nullo illacrimante. deformitas exitus misericordiam abstulerat. Obvius e Germanicis militibus, Vitellium infesto ictu, per iram, vel quo maturius ludibrii eximeret, an tribunum appetierit, in

incerto fuit: aurem tribuni amputavit, ac statim confossus est. Vitellium, infestis mucronibus coactum, modo erigere os, et offerre contumeliis, nunc cadentes statuas suas, plerumque Rostra, aut Galbæ occisi locum contueri; postremo ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini iacuerat, propulere. Vox una non degeneris animi excepta, cum tribuno insultanti, *se tamen Imperatorem eius fuisse*, respondit. Ac deinde ingestis vulneribus concidit. et vulgus eadem pravitae infectabatur interfectum, qua foverat viventem.

LXXXVI. Peracta ille luce iam septimum et quinquagesimum ætatis annum explebat. consulatum, sacerdotia, nomen locumque inter primores, nulla sua industria, sed cuncta patris claritudine adeptus. Principatum ei detulere, qui ipsum non noverant. studia exercitus raro cuiquam, bonis artibus quæsitæ, perinde affuere, quam huic per ignaviam. Inerat tamen simplicitas ac liberalitas: quæ, ni addit modus, in exitium vertuntur. amicitias, dum magnitudine numerum, non constantia morum contineri putat, meruit magis, quam habuit. Reipublicæ haud dubie intererat, Vitellium vinci: sed imputare perfidiam non possunt, qui Vitellium Vespasiano prodidere, cum a Galba descivissent. Præcipiti in occasum die, ob pavorem magistratuum senatorumque, qui dilapsi ex urbe, aut per domos clientium semet occultabant, vocari Senatus non potuit. Domitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad duces partium progressum, et *Cæsarem* consalutatam, miles frequens, utque erat in armis, in paternos penates deduxit.

C. CORNELII TACITI
HISTORIARUM
LIBER QUARTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Facies et miseria Romanae urbis. 1. L. Vitellius se cum cohortibus dedit: sed nihilo secius ipse interfectus. 2. Imperium Vespasiano a Senatu firmatur. De Helvidio Prisco accuratius, insigni viro. de dissidiis eius cum Eprio Marcello. 3—10. Mucianus inter haec urbem ingreditur. Is Calpurnium Pisonem interfici iubet. 11. Initia et motus Germanici belli: quod, duce Civili, Batavi primi sumpserunt: postque eos, Canninefates. praesidia et castella Romana eiiciunt aut excindunt. Aquilium, primipilarem, et post Mummium Lupercum legatum proeliis vincunt. Batavorum veteranae cohortes ad Civilem abeunt, quas transitu ardere Herennius Gallus conatus, item funditur. 12—21. Castra vetera a Civili obsidentur. Seditio militum Rom. contra Hordeonium. et summa belli Voculae permissa. 22—24. Is contra Civilem duxit: et primo victus, praeter spem fortuito vicit. 25—35. Iterum seditio in Hordeonium: quem et interficiunt. 36. 37. Quaedam Romanae et apud patres gesta. iurgia: accusationes. Vitelliani milites compositi, alii in praetorium lecti. 38—47. L. Pisonis in Africa caedes. 48—52. Capitolium Romae restitutum. 53. Treveri et Lingones a Romanis deficiunt, et reliquae Galliae nutant. Ipsae legiones cohortesque Romanae parum fidae, et a Gallis corrumpebantur. 54—58. Vocula interficitur. Sacramentum Romani pro imperio Galliarum dicunt. 59. Idem legiones fecere, quae in Veteribus diu obsessae. 60—62. Nec Agrippinenses ultra cunctati, qui se victoribus

adiungerent. Lingones interea a Sequanis fusi. 63—67. At Romae, imperium periclitari visum: et Domitianus ipse ad hoc bellum accingitur, cum Muciano. Legiones quatuor statim praemissae. Galli interea deliberant: et pluribus sanioribusque cum servitute pax placuit. 68—70. Petilius Cerialis Treveros magna pugna vicit. defectores plerique ad Romana signa rediere. Paulo post acre iterum certamen cum Civili et Classico: cuius initio ambiguo, laetus Romanis finis fuit. 71—80. Vespasiani in Aegypto facta, et edita ab eo miracula. itemque de oraculis et sortibus ad eius imperium. 81—86. Gesta eodem anno et maxime

IMP. VESPASIANO ITERVM, TITO FIL.
COSS.

I. Interfecto Vitellio, bellum magis desierat, quam pax coeperat. Armati per urbem victores implacabili odio victos confectabantur. plenae caedibus viae, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat. Ac mox, augescente licentia, scrutari ac protrahere abditos: si quem procerum habitu et iuventa conspexerant, obtruncare, nullo militum aut populi discrimine. Quae saevitia, recentibus odiis, sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam. nihil usquam secretum aut clausum sinebant, *Vitellianos occultari*, simulantes. Initium id perfringendarum domuum; vel si resisteretur, causa caedis. nec deerat egentissimus quisque ex plebe: et pessimi servitorum prodere ultro dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique lamenta, conclamationes, et forma captae urbis: adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. Duces partium, accendendo civili bello acres, temperandae victoriae impares. quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis: pax et quies bonis artibus indigent.

II. Nomen sedemque Caesaris Domitianus acceperat: nondum ad curas intentus; sed stupris et adulteriis filium Principis agebat. Praefectura praetorii

penes Arrium Varum: summa potentiae in Primo Antonio. is pecuniam familiamque e Principis domo, quasi Cremonensem praedam, rapere: ceteri modestia vel ignobilitate, ut in bello obscuri, ita praemiorum expertes. Civitas pavida, et servitio parata, *occupari redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus, extinguique reliqua belli*, postulabat. Praemissi Ariciam equites: agmen legionum intra Bovillas stetit. Nec cunctatus est Vitellius, seque et cohortes arbitrio victoris permittere: et miles infelicia arma, haud minus ira, quam metu abiecit. Longus deditorum ordo, septus armatis, per urbem incescit: nemo supplici vultu; sed tristes et truces, et adversum plausus ac lasciviam insultantis vulgi immobiles. paucos erumpere ausos, circumiecti pressere: ceteri in custodiam conditi. nihil quisquam locutus indignum: et, quamquam inter adversa, salva virtutis fama. Dein L. Vitellius interficitur, par vitiis fratris, in principatu eius vigilantior. nec perinde prosperis focius, quam adversis abstractus.

III. Isdem diebus Lucilius Bassus, cum expedito equite, ad componendam Campaniam mittitur: discordibus municipiorum animis, magis inter semet, quam contumacia adversus Principem. viso milite quies: et minoribus coloniis impunitas. Capuae legio tertia hiemandi causa locatur, et domus illustres afflictae; cum contra Tarracinenses nulla ope iuvarentur. tanto proclivius est, iniuriae, quam beneficio vicem exsolvere: quia gratia oneri, ultio in quaestu habetur. solatio fuit servus Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo affixus, in iisdem anulis, quos acceptos a Vitellio gestabat. At Romae Senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit, laetus et spei certus. quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam Aegyptum, Iudaeam, Syriamque, et omnes provincias exercitusque iustraverant, velut expiato terrarum orbe, cepisse finem videbantur. Addidere alacritatem Vespasiani litterae, tamquam manente bello scriptae. ea, prima specie, forma: ceterum ut princeps loquebatur, civilia de se, de Republica egregia. Nec Senatus obsequium deerat. *Ipsi consulatus cum Tito filio; prae-*

tura Domitiano et consulare imperium decernuntur.

IV. Miserat et Mucianus epistolas ad Senatum, quæ materiam sermonibus præbuere: *si privatus esset; cur publice loqueretur? potuisse eadem, paucos post dies, loco sententiæ dici.* ipsa quoque infectatio in Vitellium sera, et sine libertate. id vero erga Rempublicam superbum, erga principem contumeliosum, quod, *in manu sua fuisse imperium, donatumque Vespasiano*, iactabat. Ceterum invidia in occulto; adulatio in aperto erant. multo cum honore verborum *Muciano triumphalia* de bello civili data: *sed in Sarmatas expeditio* fingebatur. Adduntur *Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco, et Arrio Varo, praetoria insignia.* Mox deos respexere. *restitui placuit Capitolium.* eaque omnia Valerius Asiaticus, consul designatus, censuit: ceteri vultu manumque; pauci, quibus conspicua dignitas, aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus, assentiebantur. Ubi ad Helvidium Priscum, prætorem designatum, ventum; prompsit sententiam, ut honorificam in bonum principem, (falsa aberant), item studiis Senatus attollebatur. Isque præcipuus illi dies, magnæ offensæ initium, et magnæ gloriæ fuit.

V. Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri, sæpius memorandi, ut vitam studiaque eius, et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus, Tarracinæ municipio, Cluvio patre, qui ordinem primipili duxisset, ingenium illustre altioribus studiis iuvenis admodum dedit. non ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita, Rempublicam capesteret; doctores sapientiæ secutus est: qui sola bona, quæ honesta, mala tantum, quæ turpia; potentiam, nobilitatem, ceteraque extra animum, neque bonis, neque malis annumerant. Quæstorius adhuc, a Pæto Thrasea gener delectus, e moribus foci nihil æque ac libertatem hausit: civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitæ officiis æqualis, opum contemptor, recti pervicax, constans adversus metus.

VI. Erant, quibus appetentior famæ videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriæ novissi-

ma exiit. Ruina foci in exilium pulsus, ut Galbæ principatu rediit, Marcellum Eprium, delatorem Thraseæ, accusare aggreditur. Ea ultio, incertum, maior an iustior, Senatum in studia diduxerat. nam, si caderet Marcellus, agmen reorum fieret. primo minax certamen, et egregiis utriusque orationibus testatum: mox, dubia voluntate Galbæ, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus; variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus moderationem laudantium, aut constantiam requirentium.

VII. Ceterum, eo senatus die, quo *de imperio Vespasiani* censebatur, placuerat *mitti ad principem legatos*. Hinc inter Helvidium et Eprium acre iurgium. Priscus, *eligi nominatim a magistratibus iuratis*: Marcellus *urnam* postulabat; quæ consulis designati sententia fuerat. sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne, aliis electis, posthabitus crederetur. Paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes profecti sunt, quærente Helvidio, *quid ita Marcellus iudicium magistratum pavesceret? esse illi pecuniam, et eloquentiam, quis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgeretur*. Sorte et urna mores non discerni: *suffragia et existimationem Senatus reperta, ut in cuiusque vitam famamque penetrarent. pertinere ad utilitatem Reipublicæ, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi, quos innocentissimos Senatus habeat, qui honestis sermonibus aures Imperatoris imbuant*. Fuisse Vespasiano *amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio: quorum accusatores, etiamsi puniri non oporteat, ostentari non debere*. hoc Senatus iudicio velut admoneri principem, quos probet, quos reformidet. *nullum maius boni imperii instrumentum, quam bonos amicos. Esse satis Marcello, quod Neronem in exitium tot innocentium impulerit. frueretur præmiis et impunitate; Vespasianum melioribus relinqueret*.

VIII. Marcellus, *non suam sententiam impugnari, sed consulem designatum censuisse, dicebat, secundum vetera exempla, quæ sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitis locus foret. Nihil evenisse, cur antiquitus instituta exolescerent: aut principis honor in cuiusquam contumeliam ver-*

teretur. sufficere omnes obsequio. id magis vitandum, ne pervicacia quorundam irritaretur animus, novo principatu suspensus, et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse temporum, quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint: ulteriora mirari, praesentia sequi: bonos imperatores voto expetere, qualescumque tolerare. Non magis sua oratione Thraeam, quam iudicio senatus afflictum. saevitiam Neronis per huiusmodi imagines illusisse. nec minus sibi anxiam talem amicitiam, quam aliis exilium. Denique constantia, fortitudine, Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu, qui simul servierit. Suadere etiam Prisco, ne supra Principem scanderet: ne Vespasianum, senem triumphalem, iuvenum liberorum patrem, praeceptis coerceret. Quomodo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere. Haec magnis utrimque contentionibus iactata, diversis studiis accipiebantur. Vicit pars, quae fortiri legatos malebat; etiam mediis patrum antientibus, retinere morem. et splendidissimus quisque eodem inclinabat; metu invidiae, si ipsi eligerentur.

IX. Secutum aliud certamen. Praetores aëriarii (nam tum a praetoribus tractabatur aëriarium) publicam paupertatem questi, modum impensis postulaverant. eam curam consul designatus, ob magnitudinem oneris, et remedii difficultatem, Principi reservabat. Helvidius, arbitrio Senatus agendum, censuit. cum perrogarent sententias consules, Vulcatius Tertullinus, tribunus plebis, intercessit, ne quid super tanta re, Principe absente, statueretur. Censuerat Helvidius, ut Capitolium publice restitueretur, adiuvaret Vespasianus. eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit: fuere, qui et meminissent.

X. Tum invecus est Musonius Rufus in Publium Celerem, a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum, arguebat. Ea cognitione renovari odia accusationum videbantur: sed vilis et nocens reus protegi non poterat. quippe Sorani sancta memoria: Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, pro-

ditor corruptorque amici, et cuius se magistrum ferebat. Proximus dies causæ destinatur. nec tam Mufonius aut Publius, quam Priscus et Marcellus ceterique, motis ad ultionem animis, expectabantur.

XI. Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non Princeps in civitate, essent; Mucianus, urbem ingressus, cuncta simul in se traxit. fracta Primi Antonii, Varique Arrii potentia. male dissimulata in eos Muciani iracundia, quamvis vultu tegeretur: sed civitas, rimandis offensis sagax, verterat se transfuleratque. Ille unus ambiri, coli: nec deerat ipse, stipatus armatis, domos hortosque permutans, apparatu, incessu, excubiis, vim Principis amplecti, nomen remittere. Plurimum terroris intulit caedes Calpurnii Galeriani. Is fuit filius C. Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne, et decora ipsi inventa, rumore vulgi celebrabantur: erantque in civitate adhuc turbida et novis sermonibus læta, qui principatus inanem ei famam circumdarent. Iussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadragesimum ab urbe lapidem, via Appia, fuso per venas sanguine, exstinguitur. Iulius Priscus, prætoriarum, sub Vitellio, cohortium præfectus, se ipse interfecit, pudore magis, quam necessitate. Alphenus Varus ignaviæ infamiæque suæ superfuit. Asiaticus enim (is libertus) malam potentiam fervili supplicio expiavit.

XII. lisdem diebus crebrescentem cladis Germanicæ famam, nequaquam mæsta, civitas excipiebat. *caesos exercitus, capta legionum hiberna, descivisse Gallias*, non ut mala loquebantur. Id bellum quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Cattorum: seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ, vacua cultoribus, simulque insulam, Batavam, a se dictam, occupavere, quam mare Oceanus a fronte, Rhenns amnis tergum ac latera circumluit: nec operibus Romanis, societateve alienorum, attriti, viros tantum armæque imperio ministrant. diu Germanicis bellis exerciti: mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi po-

pularium regebant. Erat et domi delectus eques, præcipuo nandi studio, arma equosque retinens, integris turmis Rhenum perrumpere.

XIII. Iulius Paullus, et Claudius Civilis, regia stirpe, multo ceteros anteibant. Paullum Fonteius Capito, falso rebellionis crimine, interfecit. injectæ Civili catenæ: missusque ad Neronem, et a Galba absolutus, sub Vitellio rursus discrimen adiit, flagitante supplicium eius exercitu. Inde causæ irarum, spesque ex malis nostris. Sed Civilis, ultra quam barbaris solitum, ingenio follers, et *Sertorium se*, aut *Hannibalem* ferens, simili oris dehonestamento; ne ut hosti obviam iretur, si a populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium prætendit: missis sane ad eum Primi Antonii litteris, quibus, *avertere accita a Vitellio auxilia, et tumultus Germanici specie, retentare legiones*, iubebatur. Eadem Hordeonius Flaccus præfens monuerat, inclinato in Vespasianum animo, et Reipublicæ cura; cui excidium adventabat, si redintegratum bellum, et tot armatorum millia Italiam irrupissent.

XIV. Igitur Civilis, desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu iudicaturus, novare res hoc modo cœpit. Iussu Vitellii, Batavorum iuventus ad delectum vocabatur; quem, suapte natura gravem, onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent, rursus impubes, sed forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia: et compositæ seditionis auctores perpulere, ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis, et promptissimos vulgi, specie epularum, sacrum in nēmus vocatos, ubi nocte ac lætitia incaluisse videt; a laude gloriaque gentis orsus, iniurias et raptus, et cetera servitii mala enumerat. *Neque enim societatem, ut olim, sed tamquam mancipia haberi: quando legatum, gravi quidem comitatu, et superbo cum imperio, venire? tradi se præfectis centurionibus: quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique novos sinus, et varia prædandi vocabula. instare delectum, quo liberi a parentibus, fraires a fratribus, velut supremum dividantur.*

nunquam magis afflictam rem Romanam: nec aliud in hibernis, quam praedam et senes. attollerent tantum oculos, et inania legionum nomina ne pavescerent. At sibi robur peditum equitumque; con-sanguineos Germanos: Gallias idem cupientes. ne Romanis quidem ingratum id bellum; cuius ambigam fortunam Vespasiano imputaturos: victoriae rationem non reddi.

XV. Magno cum assensu auditus, barbaro ritu et patriis execrationibus universos adigit. Missi ad Canninefates, qui consilia sociarent. ea gens partem insulae colit, origine, lingua, virtute, par Batavis: numero superantur. Mox occultis nuntiis pellexit Britannica auxilia, Batavorum cohortes, missas in Germaniam, ut supra retulimus, ac tum Magontiaci agentes. Erat in Canninefatibus stolidæ audaciæ Brinno, claritate natalium insigni. pater eius multa hostilia ausus, Caianarum expeditionum ludibrium impune spreverat. Igitur ipso rebellis familiae nomine placuit, impositusque scuto, more gentis, et sufficientium humeris vibratus, dux deligitur. Statimque accitis Frisiis (transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna, proxima occupatu, Oceano irrumpit. nec præviderant impetum hostium milites: nec, si prævidissent, satis virium ad arcendum erat. capta igitur et direpta castra. Dein vagos, et pacis modo effusos lixas, negotiatoresque Romanos, invadunt. Simul excidiis castellorum imminebant: quæ a præfectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. Signa vexillaque, et quod militum, in superiorem insulae partem congregantur, duce Aquillio, primipilari: nomen magis exercitus, quam robur. quippe viribus cohortium abductis, Vitellius, e proximis Nerviorum Germanorumque pagis, segnem numerum armis oneraverat.

XVI. Civilis dolo grassandum ratus, incusavit ultro præfectos, *quod castella deseruissent. Se cum cohorte, cui praeerat, Canninefatem tumultum compressurum: illi sua quisque hiberna repeterent.* Subesse fraudem consilio, et dispersas cohortes facilius opprimi; nec Brinnonem ducem eius belli, sed Civilem esse, patuit: erumpentibus paulatim indicis, quæ Germani, læta bello gens, non diu occultave-

rant. Ubi insidiæ parum cessere, ad vim transgressus, Canninefates, Frisios, Batavos propriis cuneis componit. directæ ex diverso acies haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus; quas, incensis castellis, illuc appulerant. nec diu certato, Tungrorum cohors signa ad Civilem transfudit: perculsi-que milites improvisa prodicione, a fociis hostibus-que cædebantur. Eadem etiam navibus perfidia. pars remigum e Batavis, tamquam imperitia, officia navitarum propugnatorumque impediebant: mox contra tendere, et puppes hostili ripæ obicere: ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentes, trucidant; donec universa quatuor et viginti navium classis transfugeret, aut caperetur.

XVII. Clara ea victoria in præsens, in posterum usui: armaque et naves, quibus indigebant, adepti, magna per Germanias Galliasque fama, *libertatis auctores* celebrabantur. Germaniæ statim misere legatos, auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque affectabat; captos cohortium præfectos suas in civitates remittendo: cohortibus, abire, an manere mallet, data potestate. manentibus honorata militia: digredientibus spolia Romanorum offerebantur. Simul secretis sermonibus admonebat *maiorum, quæ tot annis perpeffi, miseram servitutem falso pacem vocarent. Batavos, quamquam tributorum expertes, arma contra communes dominos cepisse. prima acie fustum victumque Romanum. quid? si Galliae iugum exuant? quantum in Italia reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci. Ne Vindicis aciem cogitarent. Batavo equite protritros Aeduos Arvernosque: fuisse inter Verginii auxilia Belgas; vereque reputantibus, Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes; addito, si quid militaris disciplinae in castris Romanorum vigerit. esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. Servirent Syria, Asiaque, et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere, ante tributa genitos. Nuper certe, caeso Quinctilio Varo, pulsam e Germania servitutem. Nec Vitellium Principem, sed Caesarem Augustum bello provocatum. Libertatem natura, etiam mutis animalibus, da-*

tam. Virtutem proprium hominum bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde arriperent vacui occupatos, integri fessos. dum alii Vespasianum, alii Vitellium foveant, patere locum adversus utrumque.

XVIII. Sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat. At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. Ubi *expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum nomen*, trepidi nuntii afferebant; Mummium Lupercum, legatum, (is duarum legionum hibernis præerat) *egredi adversus hostem*, iubet. Lupercus legionarios e præsentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites, haud longe agentes, raptim transmisit. addita Batavorum ala, quæ iam pridem corrupta, fidem simulabat, ut, proditis in ipsa acie Romanis, maiore pretio fugeret. Civilis, captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos esset, hostes memoria cladis terrentur; matrem suam sororesque, simul omnium coniuges parvosque liberos, consistere a tergo iubet: hortamenta victoriæ, vel pulis pudorem. Ut virorum cantu, feminarum ululatu, sonuit acies; nequaquam par a legionibus cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens, statimque in nos versa: sed legionarius miles, quamquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, foeda fuga dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuere Germani. et fuit interim effugium legionibus in castra, quibus *Veterum* nomen est. Præfectus alæ Batavorum, Claudius Labeo, oppidano certamine æmulus Civili, ne interfectus invidiam apud populares, vel si retineretur, semina discordiæ præberet, in Frios avehitur.

XIX. Iisdem diebus, Batavorum et Canninefatium cohortes, cum iussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius assequitur. Intumere statim superbia ferociaque, et *pretium itineris, donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum*, promissa sane a Vitellio, postulabant; non, ut assequerentur; sed causam seditioni. Et Flaccus multa concedendo, nihil aliud effecerat, quam ut acrius ex-

poscerent, quæ sciebant negaturum. Spreto Flacco, inferiorem Germaniam petivere, ut Civili iungerentur. Hordeonius, adhibitis tribunis centurionibusque, consultavit, *num obsequium abnuentes vi coerceret*. Mox, insita ignavia, et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito delectu suppletæ legiones angebant, statuit, continere intra castra militem. Dein poenitentia, et arguentibus ipsis, qui suaserant, tamquam secuturus, scripsit Herennio Gallo, legionis primæ legato, qui Bonnam obtinebat, *ut arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergisorum hæsurum*. Et opprimi poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum: aliisque literis Gallum monuit, *ne timeret abeuntes*. Unde suspicio, sponte legatorum excitari bellum: cunctaque, quæ acciderant aut metuebantur, non inertia militis, neque hostium vi, sed fraude ducum evenire.

XX. Batavi, cum castris Bonnenfibus propinquant, præmisere, qui Herennio Gallo mandata cohortium exponerent: *nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellaissent. Longa atque irrita militia sessis patriæ atque otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros*. Cunctantem legatum milites perpulerant, ut fortunam prælii experiretur. Tria millia legionariorum, et tumultuariæ Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava, sed procax ante periculum manus, omnibus portis erumpunt, ut Batavos numero impares circumfundant. Illi, veteres militiæ, in cuneos congregantur, densi undique, et frontem tergaque ac latus tuti. Sic tenuem aciem nostrorum perfringunt. cedentibus Belgis, pellitur legio: et vallum portasque trepidi petebant. ibi plurimum cladis: cumulatæ corporibus fossæ: nec cæde tantum et vulneribus, sed ruina, et suis plerique telis interiire. Victores, colonia Agrippinensium vitata, nihil cetero in itinere hostile ausi, Bonnenfe prælium excusabant: tamquam petita pace, postquam negabatur, sibimetipsi consuluissent.

XXI. Civilis, adventu veteranarum cohortium, iusti iam exercitus ductor, sed consilii ambiguus, et vim

vim Romanam reputans; cunctos, qui aderant, in verba Vespasiani adigit: mittitque legatos ad duas legiones, quæ, priore acie pulsæ, in Vetera castra concesserant, *ut idem sacramentum acciperent*. Redditur responsum, *neque proditoris, neque hostium f. consiliis uli. Esse sibi Vitellium Principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos. proinde perfuga Batavus arbitrum rerum Romanarum ne ageret, sed meritis sceleris poenas exspectaret.* Quæ ubi relata Civili; incensus ira, universam Batavorum gentem in arma rapit. Iunguntur Bructeri Tencteri que, et excita nuntiis Germania ad prædam famamque.

XXII. Adversus has belli concurrentes minas, legati legionum, Mummius Lupercus et Numilius Rufus, vallum murosque firmabant. subversa longæ pacis opera, haud procul castris, in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum, ut copie in castra conveherentur: rapi permisere. ita paucis diebus per licentiam absumpta sunt, quæ adversus necessitates in longum sufficissent. Civilis medium agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque Rheni ripam, quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, assultante per campos equite. simul naves in adversum amnem agebantur. Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromptæ filvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire proelium mos est, mixta belli civilis externique facie obstupefecerant obsessos. et spem oppugnantium augebat amplitudo valli. quod duabus legionibus situm, vix quinque millia armatorum Romanorum tuebantur: sed lixarum multitudo, turbata pace illuc congregata, et bello ministra aderat.

XXIII. Pars castrorum, in collem leniter exsurgens; pars æquo adibatur. quippe, illis hibernis obfideri premique Germanias, Augustus crediderat: neque unquam id malorum, ut oppugnatum ultro legiones nostras venirent. Inde non loco, neque munimentis labor additus: vis et arma satis placebant. Batavi Transrhenanique, quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi quæque gens consistunt, emibus latecentes. Post ubi pleraque telorum turribus pinnisque moenium irrita pendebant, et desuper sua vul-

Tacitus T. II.

K.

nerabantur; clamore atque impetu invasere vallum, appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum scandebantque iam quidam, cum gladiis et armorum incussu præcipitati, sudibus et pilis obruuntur, præferoces initio, et rebus secundis nimii. Sed tum prædæ cupidine adversa quoque tolerabant. Machinas etiam, insolitum sibi, ausi, nec ulla ipsis solertia: perfugæ captivique docebant struere materias in modum pontis, mox subiectis rotis propellere, ut alii superstantes, tamquam ex aggere, proeliarentur, pars intus occulti muros subruerent. Sed excussa balistis faxa stravere informe opus: et crates vineasque parantibus adactæ tormentis ardentes hastæ: utroque ipsi oppugnatores ignibus petebantur; donec, desperata vi, verterent consilium ad moras, haud ignari, paucorum dierum inesse alimenta et multum imbellis turbæ. Simul ex inopia proditio, et fluxa servitorum fides, ac fortuita belli sperabantur.

XXIV. Flaccus interim, cognito castrorum obfidio, et missis per Gallias, qui auxilia concirent, lectos e legionibus Dillio Vocula, Duodevicesimæ legionis legato, tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celeraret. Ipse pavidus torpere, invisus militibus. neque enim ambigue fremebant, emissas a Magontiacò Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus, adsciri in societatem Germanos. non Primi Antonii, neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse, aperta odia armaque palam depelli: fraudem et dolum obscura, eoque inevitabilia. Civilem stare contra, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo iubere, quidquid hosti conducatur. Tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valetudine regi. Quin potius, interfecto traditore, fortunam virtutemque suam malo omine exsolverent. His inter se vocibus instinctos flammavere insuper allatæ a Vespasiano litteræ, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione recitavit: vinctosque, qui attulerant, ad Vitellium misit.

XXV. Sic mitigatis animis, Bonnam, hiberna Primæ legionis, ventum. Infensior illic miles, culpam cladis in Hordeonium vertebat: eius iussu directam adversus Batavos aciem, tamquam a Magontiacò legiones sequerentur: eiusdem proditiōe caesus, nul-

lis supervenientibus auxiliis. Ignota haec ceteris exercitibus, neque Imperatori suo nuntiari: cum accursu tot provinciarum exstingui repens perfidia potuerit. Hordeonius exemplaria omnium literarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit: instituitque pessimum facinus, ut epistolæ aquiliferis legionum traderentur; a quis ante militi, quam ducibus, legebantur. Tum e seditiosis unum vinciri iubet, magis usurpandi iuris, quam quia unius culpa foret. Motusque Bonna exercitus in Coloniam Agrippinensem; affluentibus auxiliis Gallorum. qui primo rem Romanam enixe iuvabant: mox, valescentibus Germanis, pleræque civitates adversum nos armari; spe libertatis, et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebant iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant. quin idem ille arguebat ultro *conscientiam ducis: tamquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur.* Conscendit tribunal Vocula mira constantia, prehensumque militem ac vociferantem *duci ad supplicium* iussit. Et dum mali pavent, optimus quisque iussis parere. Exin consensu *ducem Voculam* poscentibus, Flaccus summam rerum ei permittit.

XXVI. Sed discordes animos multa esserabant: inopia stipendii frumentique; et simul delectum tributaeque Galliae aspernantes: Rhenus, incognita illi caelo siccitate, vix navium patiens: arti commeatus: dispositae per omnem ripam stationes, quæ Germanos vado arcerent: eademque de causa minus frugum, et plures, qui consumerent. apud imperitos prodigiū loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam nos amnes quoque, et vetera imperii munimenta desererent. quod in pace *fors seu natura*, tunc *fatum et ira dei* vocabatur. Ingressis Novesium XIII legio coniungitur. Additus Voculae in partem curarum Herennius Gallus, legatus: nec ausi ad hostem pergere, loco, cui Gelduba nomen est, castra fecere. Ibi fruenda acie, muniendo vallandoque, et ceteris belli meditentis militem firmabant. Utque praeda ad virtutem accenderetur, in proximos Gugernorum pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus a Vocula exercitus, pars cum Herennio Gallo permansit.

XXVII. Forte navem, haud procul castris, frumento gravem, cum per vada hæssisset, Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus, mistique subsidio cohortem. auctus et Germanorum numerus, paulatimque aggregantibus se auxiliis, acie certatum. Germani multa cum strage nostrorum navem abripiunt. Victi (quod tum in morem verterat) non suam ignaviam, sed perfidiam legati culpabant. protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, *quo pretio, quibus conscis, prodidisset exercitum*, dicere iubent. redit in Hordeonium invidia: illum *auctorem sceleris*, hunc *ministrum* vocant; donec exitium minitantibus exterritus, *proditionem* et ipse *Hordeonio* obiecit. victusque, adventu demum Vocula exsolvitur. Is postera die auctores seditionis morte affecit. Tanta illi exercitui diversitas inerat licentiae patientiaeque. haud dubie gregarius miles Vitellio fidus: splendidissimus quisque in Vespasianum proni. inde scelerum ac suppliciorum vices, et mixtus obsequio furor: ut contineri non possent, qui puniri poterant.

XXVIII. At Civilem immensis auctibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. Ille, ut cuique proximum, *vastari Ubios Treverosque, et aliam manum Mosam amnem transire iubet; ut Menapios, et Morinos, et extrema Galliarum quateret*. Astæ utrobique prædæ; infestius in Ubiis, quod gens Germanicæ originis, eiurata patria, Romanorum nomen, *Agrippinenses*, vocarentur. Cæsæ cohortes eorum, in vico Marconduro, incuriosius agentes, quia procul ripa aberant. nec quiescere Ubii, quo minus prædas e Germania peterent: primo impune; dein circumventi sunt; per omne id bellum meliore usi fide, quam fortuna. Contusis Ubiis, gravior et successu rerum ferocior Civilis, obsidium legionum urgebat: intentis custodiis, ne quis occultis nuntius venientis auxilii penetraret. Machinas molemque operum Batavis delegat; Transrhenanos, *proclium poscentes, ad scindendum vallum ire, detrusosque redintegrare certamen*, iubet; superante multitudine, et facili damno.

XXIX. Nec finem labori nox attulit. Congestis circum lignis accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani se-

rebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et, si quis audacia aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant. Intellectum id Civili: et, *restituto igne, misceri cuncta tenebris et armis*, iubet. Tum vero strepitus diffusi, casus incerti, neque ferendi, neque declinandi providentia. Unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere arcus: nihil prodesse virtus; fors cuncta turbare, et ignavorum sæpe telis fortissimi cadere. Apud Germanos inconspicua ira: Romanus miles, periculorum gnarus, ferratas fudes, gravia saxa, non forte iaciebat. Ubi sonus molientium, aut appositæ scalæ hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi: multos, in mœnia egressos, pugnibus fodere. Sic exhausta nocte, novam aciem dies aperuit.

XXX. Eduxerant Batavi turrim, duplici tabulato, quam prætorix portæ (is æquissimus locus) propinquantem, promoti contra validi asseres, et incussæ trabes perfregere, multa superstantium pernicie. pugnatumque in perculsios subita et prospera eruptione. Simul a legionariis, peritia et arte præstantibus, plura struebantur. Præcipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repente demisso, præter suorum ora singuli pluresve hostium sublimè rapti, verso pondere intra castra effundebantur. Civilis, omiſsa oppugnandi spe, rursus per otium assidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

XXXI. Hæc in Germania, ante Cremonensè prælium, gesta, cuius eventum literæ Primi Antonii docuere, addito Cæcinæ edicto, et præfectus cohortis evictis, Alpinus Montanus, fortunam partium præsens fatebatur. Diversi hinc motus animorum. Auxilia e Gallia, quis nec amor, nec odium in partes, militiæ sine affectu, hortantibus præfectis, statim a Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur. Sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus tribunis, dixit sacramentum, non vultu, neque animo satis affirmans: et cum cetera iurisiurandi verba conciperent, *Vespasiani* nomen hæsitantes, aut levi murmure, et plerumque silentio trans mittebant.

XXXII. Lectæ deinde pro concione epistolæ Antonii ad Civilem, suspiciones militum irritavere, tan-

quam ad focium partium scriptæ, et de Germanico exercitu hostiliter. Mox allatis Geldubam in castra nuntiis, eadem dicta factaque: et missus cum mandatis Montanus ad Civilem, *ut absisteret bello: neve externa armis falsis velaret. Si Vespasianum iuvare aggressus foret, satisfactum coeptis.* Ad ea Civilis, primo callide: post, ubi videt Montanum præferocem ingenio, paratumque in res novas, orlus a questu periculisque, quæ per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, *Egregium, inquit, pretium laboris recepi, necem fratris, et vincula mea, et sævissimas huius exercitus voces, quibus ad supplicium petitus, iure gentium poenas reposco. vos autem, Treveri, ceteræque servientium animæ, quod præmium effusi totiens sanguinis expectatis, nisi ingratam militiam, immortalia tributa, virgas, secures, et dominorum ingenia? En ego præfectus unius cohortis, et Canninesates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus, vel septa ferro fameque premimus. denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus.* Sic accensum, sed molliora referre iussum, dimittit. Ille, ut irritus legationis, rediit, cetera dissimulans, quæ mox erupere.

XXXIII. Civilis, parte copiarum retenta, veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime promptum, adversus Voculam exercitumque eius mittit: Iulio Maximo, et Claudio Victore, sororis suæ filio, ducibus. Rapiunt in transitu hiberna alæ, Asciburgii sita: adeoque improvifi castra involavere, ut non alloqui, non pandere aciem Vocula potuerit. Id solum, ut in tumultu, monuit, *subsignano milite media firmare.* auxilia passim circumfusa sunt. Eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus, terga in suos vertit. Cædes inde, non proelium. Et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere. sic ad legiones perventum: quæ, amissis signis, intra vallum sternebantur; cum repente novo auxilio fortuna pugnae mutatur. Vasconum lectæ a Galba cohortes, ac tum accitæ, dum castris propinquant, audito præliantium clamore, intentos hostes a tergo invadunt, latioremq, quam pro numero, terrorem faciunt: aliis a Novesio, aliis a Magontiaco universas

copias advenisse credentibus. Is error Romanis addit animos: et, dum alienis viribus confidunt, suas recipere. Fortissimus quisque e Batavis, quantum pedum erat, funduntur: eques evasit cum signis captivisque, quos prima acie corripuerant. Cæsorum eodie, in partibus nostris, maior numerus et imbellior; e Germanis ipsa robora.

XXXIV. Dux uterque, pari culpa meritis adversa, prosperis defuere. Nam Civilis, si maioribus copiis instruxisset aciem, circumiri a tam paucis cohortibus nequisset, castraque perrupta excidisset. Vocula nec adventum hostium exploravit; eoque simul egressus victusque. dein victoriæ parum confisus, tritis frustra diebus, castra in hostem movit, quem si statim impellere, cursumque rerum sequi maturasset; solvere obsidium legionum eodem impetu potuit. Tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tamquam perditæ apud Romanos res, et suis victoria provenisset. circumferebantur signa vexillaque: ostentati etiam captivi. ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confosus illico a Germanis: unde maior indici fides. Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum, venire victorem exercitum, intelligebatur. *In conspectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum circumdari*, Vocula iubet: *depositis impedimentis sarcinisque, expediti certarent*. Hinc in ducem clamor pugnam poscentium: et minari assueverant. Ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique proelium sumpserunt. nam Civilis aderat, non minus vitis hostium, quam virtute suorum, fretus. Varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus: quidam, recentis victoriæ memores, retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari, et redintegrata acie, manus ad obsessos tendere, *ne temporis deessent*. Illi, cuncta e muris cernentes, omnibus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita per utrumque exercitum fama, *vulneratum aut interfectum*, immane quantum suis pavoris, et hostibus alacritatis indidit.

XXXV. Sed Vocula, omissis fugientium tergibus, vallum turresque castrorum augebat, tamquam rursus obsidium immineret: corrupta totiens victoria, non

falso suspectus, bellum malle. Nihil æque exercitus nostros, quam egestas copiarum fatigabat. Impedimenta legionum cum imbelli turba Novesium missa, ut inde, terrestri itinere, frumentum adveherent: nam flumine hostes portebantur. primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile. Qui, ubi *rursus missos Novesium frumentatores, datasque in praesidium cohortes, velut multa pace ingredi accepit;* arum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit: præmissis, qui pontes et viarum angusta insiderent. pugnatum longo agmine, et incerto Marte, donec proelium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexere; manentibus, ut fuerant, castris, quæ relictorum illic militum praesidio tenebantur. Non erat dubium, quantum in regressu discriminis adeundum foret, frumentatoribus onustis percussisque. Addit exercitui suo Vocula milites delectos, e Quinta et Quintadecima legionibus, et pud Vetera obsessis, indomitum militem et ducibus insensum. Plures, quam iussum erat, profecti, passim in agmine fremebant, *non se ultra famem, infidias legatorum toleraturos.* At, qui remanserant, *desertos se, abducta parte legionum,* querebantur. Duplex hinc seditio; aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus. Interim Civilis Vetera circumfedit.

XXXVI. Vocula Geldubam, atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam: mox, haud procul Novesio, equestri proelio prospere certavit. Sed miles secundis adversisque perinde in exitium ducum accendebatur. Et adventu Quintanorum Quintadecimanorumque auctæ legiones, *donativum* exposcunt, comperto, pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus Hordeonius, nomine Vespasiani dedit, idque præcipuum fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas, et nocturnos coetus, veterem in Hordeonium iram renovant: nec ullo legatorum tribunorumve obfistere auso, (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu, portenebras, ignoratus evalisset. Ubi, sedato impetu, metus rediit: centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia oraturos.

XXXVII. Ipsi, ut est vulgus sine rectore præceps, pavidum, socors, adventante Civile, raptis temere armis, ac statim omissis, in fugam vertuntur. Res adversæ discordiam peperere; iis, qui e superiore exercitu erant, causam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines in castris, et per proximas Belgarum civitates, repositæ, cum iam Vitellius occidisset. Dein mutati in pœnitentiam Primani Quartanique et Duoetvicesmani, Voculam sequuntur: apud quem resumpto Vespasiani sacramento, ad liberandum Magontiaci obsidium ducebantur. Discesserant obfessores, mixtus ex Cattis, Usipiis, Mattiacis exercitus; satietate prædæ, nec incruenti, in via dispersos et nescios miles noster invaserat, quin et lorica vallumque per fines suos Treveri struxere, magnisque invicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga populum Romanum merita mox rebelles fœdarent.

XXXVIII. Interea Vespasianus iterum ac Titus consulatum absentes inierunt; mæsta et multiplici metu suspensa civitate, quæ, super instantia mala, falsos pavores induerat: *descivisse Africam, res novas moliente L. Pisone*. Is præerat provincie, nequaquam turbidus ingenio: sed quia naves sævitia hiemis prohibebantur, vulgus, alimenta in dies mercari solitum, cui una ex republica annonæ cura, clausum litus, retineri commeatus, dum timet, credebatur: augmentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant; ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates, externis quoque bellis inexplébiles, nulla umquam civilis victoria satiavit.

XXXIX. Kalendis Januariis in Senatu, quem Lucius Frontinus, prætor urbanus, vocaverat, legatis exercitibusque ac regibus, *laudes gratesque* decreta: et Tertio Iuliano prætura, *tamquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset*, ablata, ut in Plotium Griphum transferretur: Hormo dignitas equestris data. Et mox eiurante Frontino Cæsar Domitianus præturam cepit. Eius nomen epistolis edictisque præponebatur, vis penes Mucianum erat: nisi quod pleraque Domitianus, instigantibus amicis, aut propria libidine, audebat. Sed præcipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque Arrio: quos recentes, clarosque rerum fama ac militum studiis, etiam

populus fovebat, quia in neminem ultra aciem saevierant. Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis maioribus et fraterna imagine fulgentem, ad capeffendam rempublicam hortatus: haud defutura consiorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi facilis, adeo metuens incerta. Igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in Senatu laudibus cumulatam, secretis promissis onerat, *citeriorem Hispaniam* ostentans, *discessu Cluvii Rufi vacuam*; simul amicis eius tribunatus praefecturasque largitur. Dein, postquam inanem animum spe et cupidine impleverat, vires abolet, dimissa in hiberna legione Septima, cuius flagrantissimus in Antonium amor. et Tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa. pars exercitus in Germanias ducebatur. Sic egesto, quidquid turbidum, redit urbi sua forma legesque et munia magistratum.

XL. Quo die Senatum ingressus est Domitianus, *de absentia patris fratrisque, ac iuventa sua*, pauca et modica disseruit, decorus habitu: et ignotis adhuc moribus, crebra oris confusio pro modestia accipiebatur. Referente Caesare, *de restituendis Galbae honoribus*, censuit Curtius Montanus, *ut Pisonis quoque memoria celebraretur*. Patres utrumque iussere: de Pifone irritum fuit. Tum sorte ducti, *per quos redderentur bello rapta, quique aera legum, vetustate delapsa, noscerent figerentque, et fastos, adulatione temporum foedatos, exonerarent, modumque publicis impensis facerent*. Redditur Tertio Iuliano praetura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit. Repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et P. Celerem placuit: damnatusque Publius, et Sorani manibus satisfactum. Insignis publica severitate dies, ne privatim quidem laude caruit. iustum indicium expleffe Musonium videbatur. diversa fama Demetrio, Cynicam sectam professio; quod manifestum reum ambitiosius, quam honestius, defendisset. ipsi Publio neque animus in periculis, neque oratio suppeditavit. Signo ultionis in accusatores dato, petit a Caesare Iunius Mauricus, *ut commentariorum principalium potestatem Senatui faceret, per quos nosceret, quem quisque accusan-*

dum poposcisset. Consulendum tali super re principem, respondit.

XLl. Senatus, inchoantibus primoribus, iusiurandum concepit, quo certatim omnes magistratus, ceteri, ut sententiam rogabantur, *Deos testes*, advocabant, *nihil ope sua factum, quo cuiusquam salus laederetur, neque se praemium, aut honorem, ex calamitate civium cepisse*: trepidis, et verba iurisiurandi per varias artes mutantibus, quis flagitii conscientia inerat. Probabant religionem patres, peritium arguebant. eaque velut censura, in Sarioleum Voculam, et Nonium Actianum, et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sarioleum et recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret. nec destitit Senatus manus intentare Voculae, donec curia excederet. Ad Pactium Africanum transgressi, eum quoque proturbant: tamquam Neroni Scribonios fratres, concordia opibusque insignes, ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat, neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cuius interrogationibus fatigabatur, ultro conversus, miscendo, quae defendere nequibat, societate culpae invidiam declinavit.

XLII. Magnam eo die pietatis eloquentiaeque famam Vipsianus Messala adeptus est, nondum senatoria aetate, ausus pro fratre, Aquilio Regulo, deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orphiti domus in summum odium extulerat. Sponte antequam ex S. C. accusationem subiisse iuvenis admodum, nec depellendi periculi, sed in spem potentiae videbatur. Et Sulpicia Praetextata Crassi, quatuorque liberi, si cognosceret Senatus, ultores aderant. Igitur Messala non causam, neque reum tueri; sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam. Occurrit truci oratione Curtius Montanus, eo usque progressus, ut, *post caedem Galbae, datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo, adpetitumque morsu Pisonis caput, obiectaret.* Hoc certe, inquit, Nero non coegit: nec dignitatem, aut salutem illa saevitia redemisti. Sane toleremus istorum defensiones, qui perdere alios, quam periclitari ipsi maluerunt. Te securum reliquerat exsul pater, et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax aetas: nihil quod ex

te concupisceret Nero, nihil quod timeret. libidine sanguinis et hiatu praemiorum ignotum adhuc ingenium, et nullis defensionibus expertum, caede nobili imbuiti. cum ex funere reipublicae raptis consularibus spoliis, septuagies sestertio saginatus, et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, illustres senes, conspicuas foeminas eadem ruina prosterneret: cum segnitiam Neronis incusares, quod per singulas domos seque et delatores fatigaret: posse universum senatum una voce subverti. Retinete, Patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii, ut omnis aetas instructa sit, et quomodo senes nostri Marcellum, Crispum, iuvenes Regulum imitentur. Invenit etiam aemulos infelix nequitia. quid si floreant vigeatque? Et quem adhuc quaestorium offendere non audemus, praetorium et consularem viri sumus? an Neronem extremum dominorum putatis? Idem crediderant, qui Tiberio, qui Caio superstites fuerunt: cum interim instabilior et saevior exortus est. Non timemus Vespasianum: ea principis aetas, ea moderatio. sed diutius durant exempla, quam mores. Elanguimus, patres conscripti, nec iam ille Senatus sumus, qui, occiso Nerone, delatores et ministros more maiorum puniendos flagitabat. Optimus est, post malum principem, dies primus.

XLIII. Tanto cum assensu Senatus auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius, posse etiam Marcellum proflerni. Igitur a laude Cluvii Rasi orsus, qui perinde dives, et eloquentia clarus, nulli umquam sub Nerone periculum faceffisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat; ardentibus patrum animis. quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curia: *Imus, inquit, Prisce, et relinquimus tibi Senatum tuum: regna, praesente Caesare.* Sequebatur Vibius Crispus: ambo infensi, vultu diverso; Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens: donec accursu amicorum retraherentur. Cum glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi pertinacibus odiis tenderent; consumptus per discordiam dies.

XLIV. Proximo Senatu, inchoante Caesare, *de abolendo dolore iraque, et priorum temporum necessitatibus,* censuit Mucianus proleptice pro accusatoribus: simul eos, qui coeptam, dein omissam, actio-

nem repeterent, monuit, sermone molli, et tamquam rogaret. Patres coeptatam libertatem, postquam ob-
viam itum, omisere. Mucianus, ne sperni Senatus
iudicium, et cunctis sub Nerone admissis data impuni-
tas videretur, Octavium Sagittam, et Antistium So-
sianum, senatorii ordinis, egressos exsilium, in ead-
dem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam,
stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, impotens
amoris interfecerat: Sosianus pravitate morum multis
exitiosus. Ambo gravi Senatus consulto damnati pul-
sique, quamvis concessio aliis reditu, in eadem poena
retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia.
Quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si revereren-
tur: accusatorum ingenia, et opes, et exercita malis
artibus potentia, timebantur.

XLV. Reconciliavit paulisper studia patrum habi-
ta in Senatu cognitio, secundum veterem morem.
Manlius Patruitus, senator, *pulsatum se in colonia
Seniensi, coetu multitudinis, et iussu magistratum,*
querebatur: *nec finem iniuriæ hic stetisse; planctum
et lamenta et supremorum imaginem præsentī sibi
circumdاتا cum contumeliis et probris, quæ in Se-
natu universum iacerentur.* Vocati, qui argue-
bantur. et cognita causa, in convictos vindictam:
additumque S. C. quo Seniensium plebes modestiæ ad-
moneretur. Iisdem diebus Antonius Flamma Cyren-
sensibus damnatur lege repetundarum, et exsilio ob-
sævitiam.

XLVI. Inter quæ militaris seditio prope exarsit,
Prætorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro
Vespasiano congregati: et, illectus in eandem spem,
e legionibus miles promissa stipendia flagitabat: ne
Vitelliani quidem, sine multa cæde pelli poterant;
sed immensa pecunia dicebatur, qua tanta vis homi-
num retinenda erat. Ingressus castra Mucianus, quo
rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum in-
signibus armisque victores constituit, modicis inter
se spatiis discretos. Tum Vitelliani, quos apud Bo-
villas in deditionem acceptos memoravimus, ceteri-
que per urbem et urbi vicina conquesti, producun-
tur, prope intecto corpore. *Eos Mucianus diduci,
et Germanicum Britannicumque militem; ac si qui
aliorum exercituum, separatim assistere iubet. Illos*

primus statim adspectus obstupescerat: cum ex diverso velut aciem, telis et armis trucem, semet clau-
 fos nudosque et illuvie deformes adspicerent. Ut vero
 huc illuc distrahi coepere, metus per omnes, et præ-
 cipua Germanici militis formido, tamquam ea sepa-
 ratione ad cædem destinarentur: prensare comman-
 ipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula
 petere, *ne desererentur soli, neu, in pari causa,*
disparem fortunam paterentur; modo Mucianum,
 modo absentem principem, postremum cælum ac deos
 obtestari: donec Mucianus, *cunctos eiusdem sacra-*
menti, eiusdem Imperatoris milites appellans, falso
 timori obviam iret. namque et victor exercitus cla-
 more lacrimas eorum iuvabat. Isque finis illa die.
 Paucis post diebus, alloquentem Domitianum firmati-
 iam exceperè. spernunt oblatos agros: *militiam et*
stipendia orant. Preces erant, sed quibus contradic-
 ti non posset. igitur in prætorium accepti. dein, qui-
 bus ætas, et iusta stipendia, dimissi cum honore, alii
 ob culpam, sed carptim, ac singuli: quo tutissimo re-
 medio consensus multitudinis extenuatur.

XLVII. Ceterum verane pauperie, an uti videre-
 tur, actum in Senatu, *ut sexcenties sesterrium a pri-*
vatis mutuum acciperetur. præpositusque ei curæ
 Poppæus Silvanus. nec multo post necessitas abiit,
 five omiſſa simulatio. Abrogati inde, legem ferente
 Domitiano, consulatus, quos Vitellius dederat. fu-
 nusque censorium Flavio Sabino ductum. Magna do-
 cumenta instabilis fortunæ, summaque et ima miscentis.

XLVIII. Sub idem tempus L. Piso Proconsul in-
 terficitur. ea de cæde quam verissime expediam, si
 pauca supra repetiero, ab initio causisque talium fa-
 cinorum non absurda. Legio in Africa auxiliaque tu-
 tandis imperii finibus, sub divo Augusto Tiberioque
 Principibus proconsuli parebant. Mox C. Cæsar, tur-
 bidus animi, ac M. Silanum, obtinentem Africam,
 metuens, ablatam proconsuli legionem misso in eam
 rem legato tradidit. æquatus inter duos beneficiorum
 numerus, et mixtis utriusque mandatis, discordia
 quæſita, auctaque pravo certamine. Legatorum vis
 adolevit diuturnitate officii, vel quia minoribus maior
 æmulandi cura, proconsulum splendidissimus quisque
 securitati magis quam potentia consulebant.

XLIX. Sed tum legionem in Africa regebat Valerius Festus, sumptuosæ adolescentiæ; neque modica cupiens, et affinitate Vitellii anxius. Is crebris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas, an tentanti restiterit, incertum; quoniam secreto eorum nemo affuit, et, occiso Pifone, plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. Nec ambigitur, provinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse: et quidam e Vitellianis, urbe profugi, ostentabant Pisoni *nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius, et pace suspecta tutius bellum*. Inter quæ Claudius Sagitta, præfectus alæ Petrinæ, prospera navigatione prævenit Papirium, centurionem, a Muciano missum, asseveravitque *mandata interficiendi Pisonis centurioni data. Cecidisse Galerianum; consobrinum eius generumque. Unam in audacia spem salutis, sed duo itinera audendi, seu mallet statim arma, seu, petita navibus Gallia, ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet*. Nihil ad ea moto Pifone, centurio, a Muciano missus, ut portum Carthaginis attigit, magna voce læta Pisoni omnia, tanquam Principi, continuare; obvios et subitæ rei miraculo attonitos, ut eadem adfrepere, hortari. vulgus credulum, rure in forum, *præsentiam Pisonis* exposcere: gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri et adulandi libidine. Pifo, indicio Sagittæ, vel insita modestia, non in publicum egressus est, neque se studiis vulgi permisit. centurionemque percunctatus, postquam, *quaesitum sibi crimen caedemque*, comperit: *animadverti in eum* iussit; haud perinde spe vitæ, quam ira in percussorem, quod idem, ex interfectorebus Clodii Macri, cruentas legati sanguine manus ad cædem proconsulis retulisset. anxio deinde edicto Carthaginienfibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat; clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel forte oriretur.

L. Sed ubi Festo consternatio vulgi, centurionis supplicium, veraque et falsa, more famæ, in maius innouere, equites in necem Pisonis mittit. Illi rapitum vecti, obscuro adhuc coëptæ lucis, domum proconsulis irrumpunt, destrixis gladiis: et magna pars Pisonis ignari, quod Poenos auxiliares Maurosque in

eam eadem delegerat, haud procul cubiculo, obvium forte servum, *quisnam, et ubi esset Piso?* interrogare. servus egregio mendacio, *se Pisonem esse*, respondit: ac statim obruncatur. Nec multo post Pilo interficitur. namque aderat, qui nosceret, *Bebias* Massa, e procuratoribus Africae, iam tunc optimo cuique exitiosus, et in causas malorum, quæ mox tulimus, sepius rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus substiterat, ad legionem contendit: praefectumque castrorum, Cetronium Pisanum, vinciri iussit, proprias ob similitates; sed *Pisonis satellitem* vocabat: militesque et centuriones quosdam punit, alios præmiis affecit; neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. Mox Oensium Leptitanorumque discordias componit, quæ, raptu frugum et pecorum inter agrestes, modicis principiis, iam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Oensis, multitudine inferior, Garamantas exciverat, gentem indomitam, et inter accolæ latrociniis fecundam. unde arctæ Leptitanis res. lateque vastatis agris, intra mœnia trepidabant: donec, interventu cohortium alarumque, fusi Garamantes, et recepta omnis præda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

LI. At Vespasiano, post Cremonensem pugnam, et prosperos undique nuntios, *cecidisse Vitellium*, multi cuiusque ordinis, pari audacia fortunaque hi-bernum mare aggressi, nuntiavere. Aderant legati regis Vologesi, *quadraginta Parthorum equitum millia* offerentes. Magnificum lætumque, tantis sociorum auxiliis ambiri, neque indigere. Gratix Vologeso actæ, mandatumque, *ut legatos ad Senatum mitteret, et pacem esse sciret*. Vespasianus in Italiam resque urbis intentus, adversam de Domitiano famam accipit, *tamquam terminos ætatis et concessa filio egrederetur*. Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit, ad reliqua Iudaici belli perpetranda.

LII. Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem sermone orasse ferunt, *ne criminantium nuntiis temere accenderetur: integrumque se ac placabilem filio præstaret. Non legiones, non classes, perinde firma imperii munimenta, quam numerum liberorum. Nam amicos tempore, fortuna, cupidini-*
nibus

nibus aliquando, aut erroribus, imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum; sed maxime principibus, quorum prosperis et alii fruuntur, adversa ad iunctissimos pertineant. ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum praebuisset. Vespasianus, haud æque Domitiano mitigatus, quam Titi pietate gaudens, bono esse animo iubet, belloque et armis rempublicam attollere: sibi pacem domumque curae fore. Tum celerrimas navium, frumento onustas, sævo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine urbs nutabat, ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenire.

LIII. Curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo contracti haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur: templum iisdem vestigiis sisteretur. nolle deos, mutari veterem formam. Undecimo Kal. Iulias, serena luce, spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque, ingressi milites, quis fausta nomina, felicibus ramis; dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque, aqua, vivis e fontibus amnibusque hausta, perluere. Tum Helvidius Priscus, prætor, præeunte Plautio Aeliano, pontifice, lustrata suovetaurilibus area, et super cespitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, præfidesque imperii deos precatus, uti coepta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, divina ope attollerent, vitas, quis ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus, et sacerdotes, et senatus, et eques; et magna pars populi, studio lætitiæque connixi, saxum ingens traxere. passimque infectæ fundamentis argenti aurique stipes, et metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed ut signantur. Prædixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove, in aliud destinato. Altitudo ædibus adiecta. Id solum religio annuere: et prioris templi magnificentiæ defuisse creditum.

LIV. Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis, Tacitus T. II.

L

omissa dissimulatione, in populum Romanum ruere. Vitellianæ legiones vel externum servitium, quam imperatorem Vespasianum malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exercituum nostrorum fortunam rati; vulgato rumore, *a Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna circumfederi.* paria de Britannia fingebantur. Sed nihil æque, quam incendium Capitolii, ut finem imperio adesse crederent, impulerat. *Captam olim a Gallis urbem: sed integra Iovis sede, mansisse imperium. Fatali nunc igne, signum coelestis irae datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi,* superstitione vana Druidæ canebant. Incesseratque fama, primores Galliarum, ab Othone adversus Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse, *ne deessent libertati, si populum Romanum continua bellorum civilium series et interna mala fregissent.*

LV. Ante Flacci Hordeonii cædem, nihil prorupit, quo coniuratio intelligeretur. Interfecto Hordeonio, commeavere nuntii inter Civilem Classicumque, præfectum alæ Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios. regium illi genus, et pace belloque clara origo. ipse e maioribus suis hostis populi Romani quam focius iactabat. Miscuere sese Iulius Tutor, et Iulius Sabinus: hic Trevir, hic Lingon. Tutor ripæ Rheni a Vitellio præfectus: Sabinus, super inositam vanitatem, falsæ stirpis gloria incendebatur: *proaviam suam divo Iulio, per Gallias bellanti, corpore atque adulterio placuisse.* Hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutati, ubi, quos idoneos rebantur, conscientia obstrinxere; in colonia Agrippinensi in domum privatam conveniunt, nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat: attamen interfuere quidam Ubiorum Tungrorumque. Sed plurima vis penes Treveros ac Lingonas: nec tulere moras consultandi. certatim proclamant: *furere discordiis populum Romanum, caesas legiones, vastatam Italiam, capi cum maxime urbem, omnes exercitus suis quemque bellis distineri. si Alpes praesidiis firmentur, coalita libertate, dispecturas Gallias, quem virium suarum terminum velint.*

LVI. Hæc dicta pariter, probataque. de reliquiis Vitelliani exercitus dubitavere. Plerique interficien-

dos censebant, turbidos, infidos, sanguine ducum pollutos. Vicit ratio parcendi: ne, sublata spe veniæ, pertinaciam accenderent. Alliciendos potius in societatem. legatis tantum legionum interfectis, ceterum vulgus, conscientia scelerum, et spe impunitatis, facile accessurum. Ea primi consilii forma. missique per Gallias concitatores belli. Simulatum ipsis obsequium, quo incautiorem Voculam opprimerent. Nec desuere, qui Voculæ nuntiarent: sed vires ad coercendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. Inter ambiguos milites, et oculos hostes, optimum e præsentibus ratus, mutua dissimulatione, et iisdem, quibus petebatur, artibus grassari; in coloniam Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem captum et extra consinium amandatum in Frisios, diximus, corruptis custodibus per fugit. pollicitusque, si præsidium daretur, iterum in Batavos, et potiore civitatis partem ad societatem Romanam retracturum; accepta peditum equitumque modica manu, nihil apud Batavos ausus, quosdam Nerviorum Betaflorumque in arma traxit. Et furtim magis quam bello, Canninesates Marsacosque incurabat. Vocula Gallorum fraude illectus, ad hostem contendit.

LVII. Nec procul Veteribus aberat, cum Classicus ac Tutor, per speciem explorandi prægressi, cum ducibus Germanorum pacta firmavere. Tumque primum discreti a legionibus, proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula, *Non adeo turbatam civilibus armis rem Romanam, ut Treveris etiam Lingonibusque despectui sit. Superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam imperii, et ultores deos. Sic olim Sacrovirum et Aeduos, nuper Vindicem Galliasque singulis proeliis concidisse. Eadem rursus numina, eadem fata, ruptores foederum expectarent. Melius divo Iulio divoque Augusto notos eorum animos. Galbam, et infracta tributa, hostiles spiritus induisse. Nunc hostes, quia molle servitium: cum spoliati exutique fuerint, amicos fore.* Hæc ferociter locutus, postquam perstare in persidia Classicum Tutoremque videt: verso itinere, Novesium concedit. Galli dum millium spatio distantibus campis confedere. Illuc commean-

tium centurionum militumque emebantur animi: ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba iurarent, pignusque tanti sceleris nece aut vinculis legatorum daretur. Vocula, quamquam plerique fugam suadebant, audendum ratus, vocata concione, in hunc modum disseruit:

LVIII. Numquam apud vos verba feci, aut pro vobis sollicitior, aut pro me securior. Nam mihi exitium parari, libens audio: mortemque, in tot malis extremum, ut finem miseriarum expecto. Vestri me pudet miseretque, adversus quos non proelium et acies parantur: id enim fas armorum, et ius hostium, bellum cum populo Romano vestris se manibus gesturum, Classicus sperat, imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. Adeo nos, si fortuna in praesens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt: quotiens Romanae legiones perire praeoptaverint, ne loco pellerentur. Joci saepe nostri, excindi urbes suas, seque cum coniugibus ac liberis cremari, pertulerunt: neque aliud pretium exitus, quam fides famaue. Tolerant cum maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma et viros, et egregia castrorum munimenta, frumentum et commeatus, quamvis longo bello pares. Pecunia nuper etiam donativo suffecit: quod sive a Vespasiano, sive a Vitellio datum interpretari mavultis, ab Imperatore certe Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, fuso totiens haste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique, et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. Sane ego displiceam, sunt alii legati, tribuni, centurio denique, aut miles. Ne hoc prodigium toto terrarum orbe vulgetur, vobis satellitibus, Civilem et Classicum Italiam invasuros. An, si ad moenia urbis Germani Gallicae duxerint, arma patriae inferetis? Horret animus tanti flagitii imagine. Tutori Trevero agentur excubiae? Signum belli Batavus dabit? Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus? cum Romanae legiones contra direxerint: transfugae e transfugis, et proditores e proditori-

bus, inter recens et vetus sacramentum invisi deis errabitis? Te, Iupiter optime maxime, quem per octingentos viginti annos, tot triumphis coluimus, te, Quirine, Romanae parens urbis, precor venororque, ut, si vobis non fuit cordi, me duce haec castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui foedarique a Tutore et Classico ne sinatis. Militibus Romanis aut innocentiam detis, aut maturam et sine noxa poenitentiam.

LIX. Varie excepta oratio, inter spem metumque ac pudorem. Digressum Voculam, et de supremis agitantem, liberti servique prohibuere, foedissimam mortem sponte praevenire. Et Classicus, misso Aemilio Longino, desertore primæ legionis, cædem eius maturavit: Herennium, et Numisium, legatos, vinciri fatis visum. Dein, sumptis Romani imperii insignibus, in castra venit. nec illi, quamquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere, quam ut sacramentum recitaret. iuravere, qui aderant, *pro imperio Galliarum.* interfectorem Voculæ altis ordinibus; ceteros, ut quisque flagitium navaverat, præmiis attollit. Divisæ inde inter Tutorem et Classicum curæ. Tutor valida manu circumdatus Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem Rhæni ripam, in eadem verba adigit, occisis Magontiaci tribunis, pulso castrorum præfecto, qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis *pergere ad obsessos iubet, veniam ostentantes, si præsentia sequerentur: aliter nihil spei. famem, ferrumque, et extrema passuros.* Adiecere, qui missi erant, exemplum suum.

LX. Obsessos hinc fides, inde egestas, inter decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant. absumptis iumentis equisque, et ceteris animalibus, quæ profana foedaque in usum necessitas vertit; virgulta postremo, et stirpes, et internatas saxi herbas vellentes, miseriarum patientiæque documentum fuere: donec egregiam laudem sine turpi macularent, missis ad Civilem legatis, *vitam* orantes. Neque ante preces admittæ, quam in verba Galliarum iurarent. Tum pactus *praedam castrorum*, dat custodes, qui pecuniam, calones, farcinas retentarent, et qui ipsos le-

ves abeuntes prosequerentur. Ad quintum fere lapidem coorti Germani, incautum agmen aggrediuntur. Pugnacissimus quisque in vestigio, multi palantes occubere: ceteri retro in castra profugiant; querente sane Civile, et increpante Germanos, *tamquam fidem per scelus abrumperent*. Simulata ea fuerint, an retinere lævientes nequiverit, parum affirmatur. Direptis castris, faces iniiciunt: cunctosque, qui proelio superfuerant, incendium hausit.

LXI. Civilis barbaro voto, post coepta adversus Romanos arma, propexum rutilatumque crinem, patrata demum cæde legionum, deposuit. Et ferebatur, parvulo filio quosdam captivorum, sagittis iaculisque puerilibus figendos, obtulisse. Ceterum neque se, neque quemquam Batavum, in verba Galliarum adagit: sisus Germanorum opibus; et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum foret, inclitus fama et potior. Mummius Lupercus, legatus legionis, inter dona missus Velede. Ea virgo nationis Bructeræ, late imperitabat: vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum satidicas, et augescente superstitione, arbitrantur deas. tuncque Velede auctoritas adolevit: nam *prosperas Germani res, et excidium legionum* prædixerat. sed Lupercus in itinere interfectus. Pauci centurionum tribunorumque, in Gallia geniti, reservantur, pignus societatis. Cohortium, alarum, legionum hiberna subversa cremataque: iis tantum relictis, quæ Magontiaci ac Vindonissæ sita sunt.

LXII. Legio Tertiadecima cum auxiliis simul editis, a Novelio in coloniam Treverorum transgredi iubetur, præfinita die, intra quam castris excederet. Medium omne tempus per varias curas egere: ignavissimus quisque, cæsorum apud Vetera exemplo, paventes; melior pars rubore et infamia: *quale illud iter, quis dux viae? et omnia in arbitrio eorum, quos vitæ necisque dominos fecissent*. alii, nulla dedecoris cura, pecuniam, aut carissima sibimet ipsi circumdare, quidam expedire arma, telisque tamquam in aciem accingi. Hæc meditantibus, advenit proficiscendi hora, expectatione tristior. Quippe intra vallum deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies. Revulsæ Impera-

torum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis: silens agmen, et velut longæ exsequiæ: dux Claudius Sanctus, effosso oculo, dirus ore; ingenio debilior. Duplicatur flagitium, postquam, desertis Bonnenfibus castris, altera se legio miscuerat. et vulgata captarum legionum fama, cuncti, qui paulo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque, et undique effusi, insolito spectaculo nimium fruebantur. Non tulit ala Picentina gaudium insultantis vulgi: spretisque Sancti promissis aut minis, Magontiacum abeunt: ac forte obvio interfectore Voculæ, Longino, coniectis in eum telis, initium exsolvendæ in posterum culpæ fecere. Legiones, nihil mutato itinere, ante moenia Treverorum confidunt.

LXIII. Civilis et Classicus, rebus secundis sublatis, an coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent, dubitavere. Sævitia ingenii, et cupidine prædæ, ad excidium civitatis trahebantur: obitabat ratio belli; et novum imperium inchoantibus utilis clementiæ fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium eius, primo rerum motu, in colonia Agrippinensi deprehensum, honorate custodierant. Sed Transrhenanis gentibus invisita civitas, opulentia auctuque. Neque alium finem belli rebantur, quam si promiscua ea sedes omnibus Germanis foret, aut disiecta Ubios quoque disperfisset.

LXIV. Igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi iubent, quæ ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: *redisse vos in corpus nomenque Germaniæ, communibus deis, et præcipuo deorum, Marti, grates agimus: vobisque gratulamur, quod tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem, flumina ac terras, et coelum quodammodo ipsum, clausurant Romani: ut colloquia congressusque nostros arcerent; vel, quod contumeliosus est viris ad arma natis, inermes ac prope nudi, sub custode et pretio coiremus. Sed, ut amicitia societasque nostra in æternum rata sit, postulamus a vobis, muros Coloniae, munimenta servitii, detrahatis: etiam fera animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur. Romanos omnes in*

finibus vestris trucidetis: haud facile libertas et domini miscentur. bona intersectorum in medium cedant, ne quis oculere quidquam, aut segregare causam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim maioribus nostris. quomodo lucem diemque omnibus hominibus; ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus adversus subiectos, quam armis valent. sincerus et integer, et servitutis oblitus populus, aut ex aequo agetis, aut aliis imperitabitis.

LXV. Agrippinenses, sumpto consultandi spatio, quando neque subire conditiones metus futuri, neque palam aspernari conditio praesens sinebat, in hunc modum respondent: *Quae prima libertatis facultas data est, avidius quam cautius, sumpsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, iungeremur. Muros civitatis, congregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus, augere nobis, quam diruere, tutius est. Si qui ex Italia, aut provinciis, alienigenae in finibus nostris fuerant, eos bellum absumpsit; vel in suas quisque sedes refugere. Deductis olim, et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenire, haec patria est. Nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes, fratres, liberos nostros velitis. Vestigal et onera commerciorum resolvimus. Sint transitus incustoditi; sed diurni et inermes: donec nova et recentia iura in vetustatem consuetudine vertantur. Arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur. Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetrare. Sed coram adire, alloquique Veledam, negatum. arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre: delectus et propinquis consulta responsaque, ut internuntius numinis, portabat.*

LXVI. Civilis, societate Agrippinensium auctus, proximas civitates affectare, aut adversantibus bellum inferre statuit. Occupatisque Sunicis, et iuventutis eorum per cohortes composita, quo minus ultra per-

geret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuaria manu restitit, fretus loco; quia pontem Mosæ fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis ambigue, donec Germani transnantes terga Labeonis invadere. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce, *non ideo, inquit, bellum sumpsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. Procul haec a nobis arrogantia. Accipite societatem. transgredior ad vos, seu me ducem, seu militem mavultis.* Movebatur vulgus, condebantque gladios; cum Campanus ac Iuvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere. Labeo, antequam circumveniretur, profugit. Civilis Betasios quoque ac Nervios, in fidem acceptos, copiis suis adiunxit: ingens rerum, perculsis civitatum animis vel sponte inclinantibus.

LXVII. Interea Iulius Sabinus, proiectis foederis Romani monumentis, *Caesarem* se salutari iubet: magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam. Nec Sequani detrectavere certamen. Fortuna melioribus affuit: fusi Lingones. Sabinus festinatum temere proelium pari formidine deseruit. Utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat, cremavit: illic voluntaria morte interiisse creditus. sed quibus artibus latebrisque vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum eius constantiam, et insigne Epponinæ uxoris exemplum, suo loco redemus. Sequanorum prospera acie belli impetus fletit. Respicere paulatim civitates, fasque et foedera respicere, principibus Remis: qui per Gallias edixere, *ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.*

LXVIII. At Romæ cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne, quamquam egregii duces (iam enim Gallum Annium, et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. Nec relinquenda urbs sine rectore: et Domitiani indomitæ libidines timebantur; suspectis, uti diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus, prætorianis præpositus, vim atque arma retinebat. eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonæ præfecit. Utque Do-

mitiani animum, Varo haud alienum, deliniret, Arretinum Clementem, domui Vespasiani per affinitatem innexum, et gratissimum Domitiano, praetorianis praeposuit, *patrem eius, sub Caio Caesare, egregie functum ea cura*, discitans: *laetum militibus idem nomen, atque ipsum, quamquam senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere.* Assumuntur e civitate clarissimus quisque, et alii per ambitionem. Simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo: ille spe ac iuventa properus, hic moras nectens, quis flagrantem retineret, ne ferocia aetatis et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret. Legiones victrices, XI et VIII, Vitellianarum XXI, e recens conscriptis Secunda, Penninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio, traducuntur: XIV legio e Britannia, VI ac Decima ex Hispania accitæ. Igitur venientis exercitus fama, et suoapte ingenio ad mitiora inclinantes Galliarum civitates, in Remos convenere. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Tullio Valentino. Is meditata oratione cuncta, magnis imperiis obiectari solita, contumeliasque et invidiam in populum Romanum esludit; turbidus miscendis seditionibus, et plerisque gratus vecordi facundia.

LXIX. At Iulius Aufpex, e primoribus Remorum, *vim Romanam pacisque bona disertans, et summi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cuiusque periculo geri, iamque super caput legiones, sapientissimum quemque reverentia fideque, iuniores periculo ac metu continuit.* Et Valentini animum laudabant: consilium Aufpicii sequebantur. Constat obtitisse Treveris Lingonibusque apud Gallias, quod, Vindictis motu, cum Verginio steterant, deterruit plerosque provinciarum æmulatio: *quod bello caput? unde auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent?* Nondum victoria, iam discordia erat; aliis foedera, quibusdam opes viresque, aut vetustatem originis, pro iure iactantibus. Tædio futurorum praesentia placuere. Scribuntur ad Treveros epistolæ, nomine Galliarum, *ut abstinerent armis; impetrabili venia, et paratis deprecatoribus, si poeniteret.* Restitit idem Valentinus, ob-

struxitque civitatis suæ aures; haud perinde instruendo bello intentus, quam frequens concionibus.

LXX. Igitur non Treveri, neque Lingones ceteræ rebellium civitates, pro magnitudine suscepti discriminis agere. Ne duces quidem in unum consulere: sed Civilis avia Belgarum circumibat, dum Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur: Clasticus, segne plerumque otium trahens, velut parto imperio fruebatur. ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniæ ripam et ardua Alpium præfidiis claudere. Atque interim Unætricesima legio Vindonissa, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Rhætiā irrupere. Accessit ala Singularium, excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. præerat Iulius Briganticus, forore Civilis genitus, ut ferme acerrima proximorum odia sunt, invidus avunculo insensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum, Saravatum, Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe, aut metu subactis legionariis, qui primo cohortem, præmissam a Sextilio Felice, interficiunt; mox ubi duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediere: secutis Tribocis Vangionibusque et Saravatibus. Tutor, Treveris comitantibus, vitato Magontiacō, Bingium concessit; fidens loco, quia pontem Navæ fluminis abruperat: sed incursum cohortium, quas Sextilius ducebat, et reperto vado, proditus fususque. Ea clade percussi Treveri, et plebes, omiſſis armis, per agros palatur. quidam principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates, quæ societatem Romanam non exuerant, perfugerunt. Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus, traductæ, se ipsæ in verba Vespasiani adigunt. Hæc Valentino absente gesta. qui ubi adventabat furens, cunctaque rursus in turbas et exitium converſurus; legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abscessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt; occisis Herennio ac Numisio, legatis, quo minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.

LXXI. Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Magontiacum venit. eius adventu erectæ spes. Ipse pugnae avidus, et contemnendis quam cavendis hosti-

bus melior, ferocia verborum militem incendebat; ubi primum congregari licuisset, nullam prelio moram facturum. delectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare iubet, *sufficere imperio legiones. socii ad munia pacis redirent securi, velut confecto bello, quod Romanae manus exceperant.* Auxit ea res Gallorum obsequium. nam recepta iuventute, facilius tributa tolerare; proniores ad officia, quod spernebantur. At Civilis et Clasticus, ubi *pulsum Tutorem, caesos Treveros, cuncta hostibus prospera* accipere; trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuere, *ne summae rei periculum faceret.* Eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos, qui breviori itinere legiones in hostem verterent, contracto, quod erat militum Magontiaci, quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit. quem locum magna Treverorum manu Valentinus infederat, montibus aut Mosella amne septum, et addiderat fossas obicesque saxorum. Nec deterruere ea munimenta Romanum ducem, quo minus peditem perrumpere iuberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste; quem temere collectum, haud ita loco iuvare, ut non plus suis in virtute foret. Paulum morae in ascensu, dum missilia hostium praevehuntur: ut ventum in manus, deturbati, ruinæ modo, præcipitantur. Et pars equitum æquioribus iugis circumvecta, nobilissimos Belgarum, in quis ducem Valentinum, cepit.

LXXII. Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendæ civitatis: *hanc esse Clastici, hanc Tutoris patriam: horum scelere clausas caesasque legiones. Quid tantum Cremonam meruisse; quam e gremio Italiae raptam, quia unius noctis moram victoribus attulerit? Stare in conspectu Germaniae integram sedem, spoliis exercituum et ducum caedibus orantem. Redigeretur praeda in fiscum: ipsis sufficere ignes et rebellis coloniae ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur.* Cerialis autem metu infamiae, si licentia sevitiaeque imbuere militem crederetur, pressit iras: et parvè, posito civium bello, ad externa modestiores. Convertit inde animos accitarum e Mediomatricis legionum

miserabilis aspectus. Stabant conscientia flagitii moesta, fixis in terram oculis. nulla inter coeuntes exercitus consalutatio: neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria, et lucem ipsam vitantes. Nec perinde periculum aut metus, quam pudor ac dedecus obtupefecerat; attonitis etiam victoribus. quis vocem precesque adhibere non ausi, lacrimis ac silentio veniam poscebant: donec Cerialis mulceret animos, *fato acta dictitans, quae militum ducumque discordia, vel fraude hostium evenissent. Primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque Imperatorem, neque se meminisse.* Tunc recepti in eadem castra. et edictum per manipulos, ne quis in certamine iurgiove seditionem aut cladem commilitoni obiectaret.

LXXIII. Mox Treveros ac Lingonas, ad concionem vocatos, ita alloquitur: *Neque ego unquam facundiam exercui; et populi Romani virtutem armis affirmavi. Sed quia apud vos verba plurimum valent, bonaque ac mala non sua natura, sed vocibus seditiosorum aestimantur; statui pauca disserere, quae, profligato bello, utilius sit vobis audisse, quam nobis dixisse.* Terram vestram ceterorumque Gallorum, ingressi sunt duces imperatoresque Romani, nulla cupidine; sed maioribus vestris invocantibus, quos discordiae usque ad exitium fatigabant. et acciti auxilio Germani, sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. Quot proeliis adversus Cimbro Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus, quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. Nec ideo Rhenum insedimus, ut Italiam tueremur; sed ne quis alius Ariovistus regno Galliarum potiretur. An vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis, quam maioribus eorum patres avique vestri fuerunt? Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia, et mutandae sedis amor, ut relictis paludibus et solitudinibus suis, secundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. Ceterum libertas et speciosa nomina praetexuntur: nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.

LXXIV. Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum ius concederetur. Nos, quamquam totiens laceffiti, iure victoriae id solum vobis addidimus, quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris praesidentis: ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatim clausumve. Et laudatorum principum usus ex aequo, quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. quomodo sterilitatem, aut nimios imbres, et cetera naturae mala; ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines: sed neque haec continua; et meliorum interventu pensantur. nisi forte, Tutore et Classico regnantibus, moderatius imperium speratis: aut minoribus, quam nunc, tributis parabantur exercitus, quibus Germani Britannique arceantur. Nam pulsus (quod dii prohibeant) Romanis, quid aliud, quam bella omnium inter se gentium existent? Octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit: quae convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, praecipuae bellorum causae. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate, colite. Moneant vos utriusque fortunae documenta, ne contumaciam cum pernicie, quam obsequium cum securitate malitis. Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

LXXV. Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere epistolas ad Cerialem, quarum haec sententia fuit. *Vespasianum, quamquam nuntii occultarent, excessisse vita. Urbem atque Italiam interno bello consumptam. Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit; ipsos finibus civitatum suarum contentos: si proelium malit, ne id quidem abnuere.* Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum, qui attulerat, ipsasque epistolas, ad Domitianum misit. Hostes, divisis copiis, advenere undique. Plerique culpabant Cerialem, passum iungi, quos discretos interciperi licuisset. Romanus exercitus castra fossa

valloque circumdedit, quis temere antea intutis confederat.

LXXVI. Apud Germanos diversis sententiis certabatur. Civilis, *opperiendas Transrhenanorum gentes, quarum terrore fractæ Pop. Rom. vires obtererentur. Gallos quid aliud, quam prædam victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas, secum palam aut voto stare.* Tutor, cunctatione crescere rem Romanam, affirmabat, coeuntibus undique exercitibus. *Transvectam e Britannia legionem: accitas ex Hispania: adventare ex Italia: nec subitum militem; sed vetèrem expertumque belli.* Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non iuberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere: pecuniamque ac dona, quis solis corrumpantur, maiora apud Romanos, et neminem adeo in arma pronum, ut non idem pretium quietis, quam periculi, malit. quod si statim congrediantur, nullas esse Ceriali, nisi ex reliquiis Germanici exercitus, legiones, foederibus Galliarum obstructas. Idque ipsum, quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis ducique temeritatis. Ausuros rursus, venturosque in manus, non imperiti adolescentuli, verba et conciones quam ferrum et arma meditantis, sed Civilis et Classici: quos ubi adspexerint, redituram in animos formidinem, fugam, famemque, ac totiens captis precariam vitam. neque Treveros, aut Lingonas benevolentia contineri: resumpturos arma, ubi metus abscefferit. Diremit consiliorum diversitatem, approbata Tutoris sententia, Classici: statimque exsequuntur.

LXXVII. Media acies Ubiis Lingonibusque data: dextro cornu cohortes Batavorum: sinistro Bructeri Tencterique. pars montibus, alii, viam inter Mosellamque flumen, tam improvise affluere, ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, inrepans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit. Perrupta legionum castra: fusi equites: medius Mosellæ pons, qui ulteriora coloniae annectit, ab hostibus infestus. Cerialis, turbidis rebus intrepidus, et fugientes manu retrahens, intacto corpore promptus inter tela, felici temeritate, et fortissimi

cuiusque accursu, recipratum pontem delecta manu firmavit. Mox in castra reversus, palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos, et rarum apud signa militem, ac prope circumventas aquilas videt. Incensus ira, *non Flaccum*, inquit, *non Voculam deseritis. Nulla hic proditio: neque aliud excusandum habeo: quam quod, vos Gallici foederis oblitos redisse in memoriam Romani sacramenti, temere credidi. Annumerabor Numisiis et Herenniis, ut omnes legati vestri, aut militum manibus, aut hostium ceciderint. Ite, nuntiate Vespasiano, vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie ducem. Venient legiones, quae neque me inultum, neque vos impunitos patiantur.*

LXXVIII. Vera erant, et a tribunis praefectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes, et manipulos: neque enim poterat patescere acies, effuso hoste, et impredientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor et Classico et Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant. Gallos *pro libertate*, Batavos *pro gloria*, Germanos *ad praedam* instigantes. Et cuncta pro hostibus erant: donec legio Unatvicesima, patientiore, quam ceterae, spatio conglobata, sustinuit ruentes; mox impulit. Nec sine ope divina, mutatis repente animis, terga victores vertere. Ipsi, territos se cohortium aspectu, ferebant, quae primo impetu disiectae, summis rursus iugis congregabantur, ac speciem novi auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus praevalens inter ipsos certamen, hoste omisso, spolia confectandi. Cerialis, ut incuria prope rem afflixit, ita constantia restituit: secutusque fortunam, castra hostium eodem die capit exscinditque.

LXXIX. Nec in longum quies militi data. Orabant auxilium Agrippinenses; offerebantque *uxorem ac sororem Civilis, et filiam Classici*, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant. Unde metus et iustae preces invocantium, antequam hostes, reparatis viribus, ad spem, vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc intenderat; non invalidus, flagrantissima cohortium suarum integra, quae ex Chaucis Frisisque
com-

composita, Tolbiaci, in finibus Agrippinensium, agebat. Sed tristis nuntius avertit, *deletam cohortem dolo Agrippinensium*: qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne iniecto, cremavere. Simul Cerialis proprio agmine subvenit. Circumfeterat Civilem et alius metus, ne Quartadecima legio, adiuncta Britannica classe, affligeret Batavos, qua Oceano ambiuntur. Sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus, legatus, in Nervios Tungrosque duxit: eæque civitates in deditionem acceptæ, classem ultro Canninefates aggressi sunt: maiorque pars navium depressa aut capta. et Nerviorum multitudinem, sponte commotam, ut pro Romanis bellum capefferet, iidem Canninefates fudere. Clasticus quoque adversus equites, Novesium a Ceriali præmissos, secundum prælium fecit. quæ modica, sed crebra, damna famam victoriæ, nuper partæ, lacerabant.

LXXX. Iisdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici iubet: mansuram discordiam obtendens, ni femina belli restinxisset. Neque Antonium Primum adsciri inter comites a Domitiano passus est: favore militum anxius, et superbia viri, æqualium quoque, adeo superiorum intolerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius, ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso Imperatoris animo. Trahebatur in diversa; hinc meritis Antonii, cuius ductu confectum haud dubie bellum erat; inde Muciani epistolis: simul ceteri ut *infectum tumidumque*, infectabantur, adiunctis prioris vitæ criminibus. neque ipse deerat, arrogantia vocare offensas; nimius commemorandis, quæ meruisset: *alios*, ut *imbelles*, *Caecinam*, ut *captivum ac dediticium*, increpat. Unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

LXXXI. Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandria statos ætivistis flatibus dies, et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quis e cœlis favor et quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam, oculorum tunc notus, genua eius advolvitur. *remedium caecitatis* exposcens gemitu; monitu Serapidis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit: precabaturque principem, ut *genas et oculorum ex-*

Tacitus T. II.

M

bes dignaretur respergere oris excremento. Alius manum æger, eodem deo auctore, ut pede ac vestigio Caesaris calcaretur, orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari: atque illis instantibus, modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum, et vocibus adulantium in spem induci. postremo existimari a medicis iubet, an talis cæcitas ac debilitas ope humana superabiles forent. Medici varie disserere: Huic non excessum vim luminis, sed redituram, si pellerentur obstantia: illi elapsos in prævum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. Id fortasse cordi deis, et divino ministerio principem electum. denique patrati remedii gloriam penes Caesarem, irriti ludibrium penes miseros fore. Igitur Vespasianus, cuncta fortunæ suæ patere ratus, nec quidquam ultra incredibile, læto ipse vultu, erecta, quæ adstabat, multitudine, iussu exsequitur. Statim conversâ ad usum manus, ac cæco reluxit dies. Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.

LXXXII. Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, ut super rebus imperii consuleret. *Archeri templo cunctos iubet: atque ingressus, intentusque numini, respexit pone tergum e primoribus Aegyptiorum nomine Basiliden; quem procul Alexandria plurium dierum itinere, et ægro corpore detineri haud ignorabat. Percontatur sacerdotes, num illo die Basilides templum inisset? percontatur obvios, num in urbe visus sit? denique, missis equitibus, explorat, illo temporis momento octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc divinam speciem, et vim responsi ex nomine Basilidis, interpretatus est.*

LXXXIII. Origo dei nondum nostris auctoribus celebrata: Aegyptiorum antistites sic memorant: *Ptolemaeo regi, qui Macedonum primus Aegypti opes firmavit, cum Alexandriae recens conditæ moenia, templaque, et religiones adderet, oblatum per quietem decore eximio, et maiore quam humana specie iuvenem, qui moneret, ut, fidissimis amicorum in Pontum missis, effigiem suam acciret: lætum id regno, magnamque et inclitam sedem fore, quæ exceperet, simul visum eundem iuvenem in coelum igne plurimo attolli. Ptolemæus, omine et miraculo excitus,*

sacerdotibus Aegyptiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus aperit. Atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum, Atheniensem, e gente Eumolpidarum, quem, ut antistitem caerimoniarum, Eleuli exciverat, *quaenam illa superstitio, quod numen?* interrogat. Timotheus, quaesitis, qui in Pontum meassent, cognoscit, *urbem illic Sinopen, nec procul templum, vetere inter accolae fama, Iovis Ditis. namque et muliebrem effigiem, affigere, quam plerique Proserpinam vocent.* Sed Ptolemæus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum appetens, negligere paulatim, aliasque ad curas animum vertere: donec eadem species, terribilior iam et instantior, *exitium ipsi regnoque denuntiaret, ni iussa patrarentur.* Tum legatos et dona Scydrothemidi, regi, (is tunc Sinopenfibus imperitabat) expediri inbet: præcipitque navigaturis, *ut Pythium Apollinem adeant.* Illis mare secundum: fors oraculi haud ambigua: *irent, simulacrumque patris sui revererent, sororis relinquerent.*

LXXXIV. Ut Sinopen venire, munera, preces, mandata regis sui Scydrothemidi allegant. Qui versus animi, modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri: sæpe donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemæus non studium, non preces omittere: dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. tum minax facies Scydrothemidi offertur, *ne destinata deo ultra moraretur.* cunctantem varia perniciēs morbiq̃ue, et manifesta coelestium ira graviorq̃ue in dies fatigabat. Advocata concione, *iussa numinis, suos Ptolemaei-que visus, ingruentia mala* exponit. Vulgus adversari regem, invidere Aegypto, sibi metuere, templumque circumfidere. Maior hinc fama tradidit, *deum ipsum appulsas litori naves sponte conscendisse.* Mirum inde dictu, tertio die, tantum maris emensi, Alexandriam appelluntur. Templum pro magnitudine urbis exstructum, loco, cui nomen Rhacotis, fuerat illic sacellum, Serapidi atque Ili di antiquitus sacratum. Hæc de origine et adventu dei celeberrima. Nec sum ignarus, esse quosdam, qui *Seleucia, urbe Syriae, accitum, regnante Ptolemaeo,*

quem tertia aetas tulit: alii auctorem eundem *Ptolemaeum*, sedem, ex qua *transferit*, *Memphim* perhibent, inclytam olim, et veteris Aegypti columnen. Deum ipsum multi *Aesculapium*, quod medeatur aegris corporibus; quidam *Osirin*, antiquissimum illis gentibus numen; plerique *Iovem*, ut rerum omnium potentem; plurimi *Ditem patrem*, insignibus, quæ in ipso manifesta, aut per ambages coniectant.

LXXXV. At Domitianus Mucianusque, antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere. Præcipua victoriæ fides, dux hostium *Valentinus*. Is nequaquam abiecto animo, quos spiritus gessisset, vultu ferebat: auditus ideo tantum, ut nosceretur ingenium eius, damnatusque, inter ipsum supplicium, exprobranti cuidam patriam eius captam: accipere se solatium mortis respondit. Sed Mucianus, quod diu occultaverat, ut recens exprompsit: quoniam benignitate deum fractæ vires hostium forent. parum decore Domitianum, confecto prope bello, alienae gloriæ interventurum. Si status imperii, aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse *Caesarem* in acie stare: *Canninesates* Batavosque minoribus ducibus delegandos. Ipse *Lugdunum* vim fortunamque principatus e proximo ostentaret, nec parvis periculis immixtus, et maioribus non defuturus. Intelligebantur artes: sed pars obsequii in eo, ne deprehenderentur.

LXXXVI. Ita *Lugdunum* ventum. unde creditur Domitianus occultis ad *Cerialem* nuntiis fidem eius tentavisse, an praesenti sibi exercitum imperiumque traditurus foret. qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit, an opes viresque adversum fratrem, in incerto fuit. nam *Cerialis* salubri temperamento elusit, ut vana pueriliter cupientem. Domitianus, sperni a senioribus iuventam suam, cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat: simplicitatis ac modestiæ imagine, in altitudinem conditus, studiumque litterarum et amorem carminum simulans, quo velaret animum, et fratris æmulationi subduceretur, cuius disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

C. CORNELII TACITI
HISTORIARUM
LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Titī in Iudaeos urbemque sacram expeditio. Ea occasione, de Gentis origine, moribus, religione, urbisque ipsius opere et situ, accuratius et uberius dictum. 1 — 13. Germanici belli progressus. praelia aliquot inter Civilem et Cerialē. quae denique pax (ita apparet ex fine admutilati libri) excepit. 14 — 26.

I. Eiusdem anni principio, Cæsar Titus, perdomandæ Iudææ delectus a patre, et prælatis utriusque rebus, militia iam clarus, maiore tum vi famaue agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. Atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se promptumque in armis ostendebat, comitate et alloquiis officia provocans: ac plerumque in opere, in agmine, gregario militi mixtus, incorrupto ducis honore. Tres eum in Iudæa legiones, Quinta, et Decima, et Quintadecima, vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e Syria Duodecimam, et adductos Alexandria Duoetvicefimanos Tertianosque. Comitabantur viginti sociæ cohortes, octo equitum alæ: simul Agrippa Sohemusque, reges, et auxilia regis Antiochi, validaque et solito inter accolæ odio infensa Iudæis Arabum manus; multi, quos urbe atque Italia sua quemque spes acciverat occupandi principem adhuc vacuum. His cum copiis fines hostium ingressus, composito agmine, cuncta explorans, paratusque decernere, haud procul Hierosolymis, castra facit.

II. Sed quia famosæ urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur, primordia eius aperire. Iudaeos, *Creta insula profugos, novissima Libyæ insedisse*, memorant, *qua tempestate Saturnus, vi Iovis pulsus, cesserit regnis*; (argumentum e nomine petitur: *inclytum in Creta Idam montem, accolæ Idaeos, aucto in barbarum cognomento, Iudaeos vocitari*): quidam, *regnante Iside, exundantem per Aegyptum multitudinem, ducibus Hierosolymo ac Iuda, proximas in terras exoneratam*: plerique, *Aethiopum prolem, quos, rege Cepheo, metus atque odium mutare sedes perpulerit*. Sunt, qui tradant, *Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Aegypti potitos, mox proprias urbes Hebraeasque terras et propiora Syriae coluisse rura*: alii, *Iudaeorum initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditam urbem, Hierosolyma, nomine suo, fecisse*.

III. Plurimi auctores consentiunt, *orta per Aegyptum tæbe, quæ corpora foedaret, regem Bochorim, adito Hammonis oraculo, remedium petentem, purgare regnum, et id genus hominum, ut invisum deis, alias in terras avehere iussim*. Sic *conquisitum collectumque vulgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrimas torpentibus, Moſen, unum exsulum, monuisse, ne quam deorum hominumve opem expectarent, utrinque deserti*; sed sibi met quærentes, ut duci coelesti, crederent primo, cuius auxilio præſentes miseras pepulissent. Assensere: atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. sed nihil æque, quam inopia aquæ fatigabat. Iamque haud procul exitio, totis campis procubuerant: cum grex asinorum agrestium, e pastu in rupem, nemore opacam, concessit. secutus Moſes, coniectura herbidi soli, largas aquarum venas aperit. Id levamen: et continuum sex dierum iter emensi, septimo, pulsus cultoribus, obtinere terras, in quis urbs et templum dicata.

IV. Moſes, quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. Profana illic omnia, quæ apud nos sacra: rursus concessa apud illos, quæ nobis incesta. Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant,

penetrati sacrare: caeso ariete, velut in contumeliam Hammonis. Bos quoque immolatur, quem Aegyptii Apin colunt. Sue abstinent, memoria cladis; quia ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc ieiuniis fatentur. Et raptarum frugum argumentum, panis Iudaicus, nullo fermento, retinet. *Septimo die otium placuisse, ferunt, quia is finem laborum tulerit; dein, blandiente inertia, septimum quoque annum ignaviae datum.* alii, honorem cum Saturno haberi: seu, principia religionis tradentibus Idaeis, quos cum Saturno pulsos, et conditores gentis accepimus; seu, quod e septem sideribus, quis mortales reguntur, altissimo orbe, et praecipua potentia, *Stella Saturni feratur: ac pleraque coelestium vim suam et cursum septimos per numeros conficiant.*

V. Hi ritus, quoquo modo induci, antiquitate defenduntur. cetera instituta sinistra foeda pravitate valere. nam pessimus quisque, spretis religionibus patriis, tributa et stipēs illuc gerebant: unde auctae Iudaeorum res. Et quia apud ipsos fides oblitata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium; separati epulis, discreti cubilibus, proiectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent (inter se nihil illicitum): circumcidere genitalia instituerunt, ut diversitate noscantur. Transgressi in morem eorum idem usurpant: nec quidquam prius imbuuntur, quam contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres, vilia habere. Augendae tamen multitudini consulitur. nam et necare quemquam ex agnatis, nefas; animasque proelio aut suppliciis peremptorum aeternas putant. Hinc generandi amor, et moriendi contemptus. Corpora condere, quam cremare, e more Aegyptio, eademque cura. Et de infernis persuasio: Coelestium contra Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur: Iudaei mente sola unumque Numen intelligunt. *Profanos, qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant: Summum illud et aeternum, neque mutabile, neque interiturum.* Igitur nulla simulacra urbibus suis, neque templis sinunt. Non regibus haec adulatio, non Caesaribus honor. Sed, quia sacerdotes eorum tibia

tympanisque concinebant, hedera vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, *Liberum Patrem coli, domitorem Orientis*, quidam arbitrati sunt; nequaquam congruentibus institutis, quippe Liber festos lætosque ritus posuit: Iudæorum mos absurdus fordidusque.

VI. Terra finesque, qua ad Orientem vergunt, Arabia terminantur: a meridie Aegyptus obiacet: ab occasu Phœnices et mare: septentrionem a latere Syriæ longe prospectant. Corpora hominum salubria, et ferentia laborum. rari imbres, uber solum. fruges nostrum ad morem: præterque eas balsamum et palmæ. Palmetis proceritas et decor. Balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit, si vim ferri adhibeas, pavent venæ; fragmine lapidis aut testa aperiuntur: humor in usu medentium est. Præcipuum montium Libanum erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus. Idem amnem Iordanem alit funditque. nec Iordanes pelago accipitur: sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur. Lacus immenso ambitu, specie maris, sapore corruptior, gravitate odoris accolis pestifer, neque vento impellitur, neque pisces aut fueta aquis volucres patitur. incertum unde, superiacta, ut solido, feruntur: periti imperitique nandi perinde attolluntur. Certo anni bitumen egerit: cuius legendi usum, ut ceteras artes, experientia docuit. Ater suapte natura liquor, et sparso aceto concretus, innatat. hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt. Inde, nullo iuvante, influit, oneratque, donec abscindas. nec abscindere ære ferrove possis: fugit cruorem, vestemque infectam sanguine, quo feminae per menses exsolvuntur. Sic veteres auctores. sed gnari locorum tradunt, undantes bitumine moles pelli, manuque trahi ad litus; mox, ubi vapore terræ, vi solis inaruerint, securibus cuneisque, ut trabes aut saxa, discindi.

VII. Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes, magnisque urbibus habitatos, fulminum iactu arsisse; et manere vestigia, terramque ipsam, specie solita, vim frugiferam perdidisse. nam cuncta sponte edita, aut manu sata, sive herbæ tenues aut flores, ut solitam in speciem adolevere, atra et inania velut

in cinerem vanescunt. Ego sicut inclitas quondam urbes igne coelesti flagrasse concesserim, ita halitus lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque foetus segetum et autumnus putrescere reor, solo coeloque iuxta gravi. Et Belus amnis Iudaico mari illabitur: circa cuius os lectæ arenæ, admixto nitro, in vitrum excoquantur. modicum id litus, et egerentibus inexhaustum. Magna pars Iudææ vicis dilpergitur. habent et oppida.

VIII. Hierosolyma gentis caput. Illic immensæ opulentiae templum, ex primis munimentis urbi, dein vigiliis, ad postremum feminis clausum: ad fores tantum Iudæo aditus: limine, præter sacerdotes, arcebantur. Dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectissima pars servientium. Postquam Macedones præpotuere, rex Antiochus demere superstitionem, et mores Græcorum dare adnissus: quo minus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est. nam ea tempestate Arfaces desciverat. Tum Iudæi, Macedonibus invalidis, Parthis nondum adultis (et Romani procul erant) sibi ipsi reges imposuere. qui mobilitate vulgi expulsi, resumpta per arma dominatione, fugas civium, urbium everisiones, fratrum, coniugum, parentum neces, aliaque solita regibus, ausi, superstitionem fovebant: quia honor sacerdotii, firmentum potentiae assumebatur.

IX. Romanorum primus Cn. Pompeius Iudæos domuit: templumque iure victoriæ ingressus est. Inde vulgatum, *nulla intus deum effigie vacuam sedem, et inania arcana*. Muri Hierosolymorum diruti; delubrum mansit. Mox, civili inter nos bello, postquam in ditionem M. Antonii provinciæ cesserant: rex Parthorum Pacorus Iudæa potitus, interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Iudæos C. Sosius subegit. Regnum ab Antonio Herodi datum, victor Augustus auxit. Post mortem Herodis, nihil expectato Cæsare, Simo quidam regium nomen invaserat. Is a Quintilio Varo, obtinente Syriam, punitus: et gentem coercitam liberi Herodis tripartito rexere. Sub Tiberio quies. dein iussi a C. Cæsare, *effigiem eius in templo locare*, arma potius sumere: quem motum Cæsaris mors diremit. Clau-

dius, defunctis regibus, aut ad modicum redactis, Iudæam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit. e quibus Antonius Felix, per omnem sævitiam ac libidinem, ius regium servili ingenio exercuit, Drusilla, Cleopatæ et Antonii nepte, in matrimonium accepta: ut eiusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset.

X. Duravit tamen patientia Iudæis usque ad Gesium Florum, procuratorem. Sub eo bellum ortum. et comprimere coeptantem Cestium Gallum, Syriæ legatum, varia proelia ac sæpius adversa excepere. Qui ubi fato, aut tædio occidit; missu Neronis, Vespasianus fortuna famaque, et egregiis ministris, intra duas æstates, cuncta camporum, omnesque, præter Hierosolyma, urbes, victore exercitu tenebat. Proximus annus, civili bello intentus, quantum ad Iudæos, per otium transiit. pace per Italiam parta, externæ curæ rediere. Augebat iras, quod soli Iudæi non cessissent: simul manere apud exercitus Titum, ad omnes principatus novi eventus casusve utilis videbatur. Igitur castris, uti diximus, ante moenia Hierosolymorum positis, instructas legiones ostentavit.

XI. Iudæi sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri, et, si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus ambigue certavit. Mox cessere hostes, et frequentibus diebus crebra pro portis prælia serebant: donec assiduus damnis intra mœnia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi. neque enim dignum videbatur, famem hostium opperiri. poscebantque pericula, pars virtute, multi ferocia et cupidine præmiorum. Ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos: ac, ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem, arduam situ, opera mollesque firmaverant, quis vel plana satis munirentur. Nam duos colles, immensum editos, claudebant muri, per artem obliqui, aut introrsus sinuati: ut latera oppugnantium ad ictus patescerent. extrema rupis abrupta: et turres, ubi mons invisset, in sexaginta pedes, inter devexa, in centenos vicanosque attollebantur: mira specie, ac procul intuentibus pares. alia intus mœnia, regiæ circumiecta. conspicuoque

fastigio turris *Antonia*, in honorem M. Antonii ab Herode appellata.

XII. Templum in modum arcis, propriique muri, labore et opere ante alios: ipsæ porticus: quis templum ambiebatur, egregium propugnaculum. fons perennis aquæ: cavati sub terra montes: et piscinæ cisternæque servandis imbribus. Præviderant conditores ex diversitate morum crebra bella. inde cuncta quamvis adversus longum obsidium: et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. Atque, per avaritiam Claudianorum temporum, empto iure muniendi, struxere muros in pace, tamquam ad bellum: magna colluvie, et ceterarum urbium clade aucti. nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat: eoque seditiosius agebant. Tres duces, totidem exercitus. Extrema et latissima mœnium Simo (quem et Bargioram vocabant); mediam urbem Ioannes, templum Eleazarus firmaverat. multitudo et armis Ioannes ac Simo; Eleazarus loco pollebat. Sed prælia, dolus, incendia inter ipsos; et magna vis frumenti ambusta. mox Ioannes, missis per speciem sacrificandi, qui Eleazarum manumque eius obruncarent, templo potitur. ita in duas factiones civitas discessit, donec, propinquantibus Romanis, bellum externum concordiam pareret.

XIII. Evenerant prodigia, quæ neque hostiis, neque votis piare, fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Viæ per cælum concurrere acies, rutilantia arma, et subito nubium igne collucere templum. Expasæ repente delubri fores, et audita, maior humana, vox, *Excedere deos*: simul ingens motus excedentium. Quæ pauci in metum trahebant: pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum literis contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens, profectique Iudæa rerum potirentur. Quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixerant: sed vulgus, more humanæ cupidinis, sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati, ne adversis quidem ad vera mutabantur. Multitudinem obfessorum, omnis ætatis virile ac muliebre secus, sexcenta millia fuisse accepimus. arma cunctis, qui ferre possent: et plures, quam pro numero, audebant. obstinatio viris feminisque par: ac, si transferre sedes

cogerentur, maior vitæ metus, quam mortis. Hanc adversus urbem gentemque Cæsar Titus, quando impetus et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legionibus munia, et quies præliorum fuit: donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres, aut novis ingeniis, fruerentur.

XIV. At Civilis, post malam in Treveris pugnam, reparato per Germaniam exercitu, apud Vetera castra confedit: tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum augescerent barbarorum animi. Secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis, adventu Secundæ, et VI et XIV legionum: cohortesque et alæ, iam pridem accitæ, post victoriam properaverant. Neuter ducum cunctator: sed arcebat latitudo camporum, suoapte ingenio humentium. Addiderat Civilis obliquam in Rhenum molem, cuius obiectu revolutus amnis, adiacentibus superfunderetur. Ea loci forma, incertis vadis subdola, et nobis adversa. quippe miles Romanus armis gravis, et nandi pavidus: Germanos, fluminibus suetos, levitas armorum et proceritas corporum attollit.

XV. Igitur, laceffentibus Batavis, ferocissimo cuique nostrorum coeptum certamen. deinde orta trepidatio, cum præaltis paludibus arma, equi haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omisâ plerumque fronte, latera ac terga circumvenientes. neque, ut in pedestri acie, cominus certabatur; sed, tamquam navali pugna, vagi inter undas, aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, vulnerati cum integris, periti nandi cum ignaris, in mutuam perniciem implicabantur. minor tamen, quam pro tumultu, cædes: quia non ausi egredi paludem Germani, in castra rediere. Eius prælii eventus utrumque ducem, diversis animi motibus, ad maturandum summæ rei discrimen erexit. Civilis instare fortunæ: Cerialis abolere ignominiam. Germani prosperis feroces: Romanos pudor excitaverat. nox apud barbaros cantu aut clamore: nostris per iram et minas acta.

XVI. Postera luce, Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet: in secunda acie legiones locatæ: dux sibi delectos retinuerat ad improvisa.

Civilis haud porrecto agmine, sed cuneis adstitit. Batavi Gugernique in dextro: læva ac propiora fluminis Transhenani tenuere. Exhortatio ducum, non more concionis apud universos; sed ut quosque suorum advehabantur. Cerialis *veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum, ignavum, victum hostem, in aeternum exciderent. ultione magis, quam proelio, opus esse. Pauciores nuper cum pluribus certasse: ac tamen fufos Germanos, quod roboris fuerit. Supereffe, qui fugam animis, qui vulnera tergo ferant.* Proprios inde stimulos legionibus admovebat, *domitores Britanniae Quartadecimanos* appellans: *Principem Galbam Sextae legionis auctoritate factum: illa primum acie Secundanos nova signa novamque aquilam dicaturos.* Hinc prævectus ad Germanicum exercitum, manus tendebat, *ut suam ripam, sua castra sanguine hostium reciperarent.* Alacrior omnium clamor, quis vel e longa pace proelii cupido, vel fessis bello pacis amor, præmiaque et quies in posterum sperabantur.

XVII. Nec Civilis silentem struxit aciem, locum pugnae testem virtutis ciens: *stare Germanos Batavosque super vestigia gloriae, cineres ossaque legionum calcantes. quocunque oculos Romanus intenderet, captivitatem, clademque, et dira omnia obversari. Ne terrentur vario Treverici proelii eventu. suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum, omissis telis, praeda manus impediunt. sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. Quae provideri astu ducis oportuerit, provisa: campos madentes, et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniae deos in aspectu: quorum numine capefferent pugnam, coniugum, parentum, patriae memores. illum diem aut gloriosissimum inter maiores, aut ignominiosum apud posteros fore.* Ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) approbata sunt dicta, saxis glandibusque, et ceteris missilibus proelium incipitur: neque nostrum milite paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent, lacessentibus.

XVIII. Absumptis, quæ iaciuntur, et ardescente pugna, procursum ab hoste infestius, immensis corporibus, et praelongis hastis, fluitantem labantemque

militem eminus fodiebant: simul e mole, quam eductam in Rhenum retulimus, Bructerorum cuneus trahatavit. turbata ibi res: et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt, suppressaque hostium ferocia, proelium æquatur. Inter quæ perfuga Batavus adiit Cerialem, *terga hostium promittens, si extremo paludis eques mitteretur: solidum illa, et Gugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos.* Duæ alæ, cum perfuga missæ, incauto hosti circumfunduntur. quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuere, pulsq; Germani Rhenum fuga petebant. Debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturasset. Ne eques quidem institit, repente fusis imbribus, et propinqua nocte.

XIX. Postera die, Quartadecima legio in superiore provinciam Gallo Annio missa: Cerialis exercitum Decima ex Hispania legio supplevit. Civili Chaucorum auxilia venere. Non tamen ausus oppida Batavorum armis tueri, raptis, quæ ferri poterant, ceteris injecto igni, in insulam concessit: gnarus, deesse naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum. quin et diruit molem, a Druso Germanico factam, Rhenumque, prono alveo in Galliam ruentem, disiectis, quæ morabantur, effudit. Sic velut abactæ amne, tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem fecerat. Transiere Rhenum Tutor quoque, et Classicus, et centum tredecim Treverorum senatores: in quis fuit Alpinus Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias, superius memoravimus. comitabatur eum frater D. Alpinus. Simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant, inter gentes periculorum avidas.

XX. Tantumque belli superfuit, ut præsidia cohortium, alarum, legionum, una die Civilis quadripartito invaserit, Decimam legionem Arenaci, Secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque, cohortium alarumque castra; ita divisis copiis, ut ipse, et Verax, sorore eius genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent: nec omnia patrandi fiducia; sed, *multa ausis aliqua in parte fortunam affore: simul Cerialem, neque satis cautum, et pluribus nuntiis huc illuc cursantem, posse medio inter-*

cipi. Quibus obvenerant castra Decumanorum, oppugnationem legionis arduam rati, egressum militem, et cædendis materiis operatum, turbavere, occiso præfecto castrorum, et quinque primoribus centurionum, paucisque militibus. Ceteri se munimentis defendere. Et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere inchoatum pontem nitebantur. ambiguum prælium nox diremit.

XXI. Plus discriminis apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus oppugnabant. nec fisti poterant; interfecto fortissimo quoque (in quis Briganticus, præfectus alæ, ceciderat, quem fidum Romanis, et Civili, avunculo, infensum diximus): sed ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna, præcipientes Germani in amnem aguntur. Civilis, dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis, relicto equo, tranavit. idem Veracis effugium. Tutorem Classicumque appulsæ lintres vexere. Ne tum quidem Romana classis pugnae affuit, ut iussum erat: sed obstitit formido; et remiges per alia militiæ munia dispersi. Sane Cerialis parum temporis ad exsequenda imperia dabat: subitus consiliis, sed eventu clarus. aderat fortuna, etiam ubi artes defuissent: hinc ipsi exercituique minor cura disciplinae: et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.

XXII. Profectus Novesium Bonnamque ad visenda castra, quæ hiematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat, disiecto agmine, incuriosis vigiliis. Animadversum id Germanis: et insidias composuere. electa nox atra nubibus: et prono amne rapti, nullo prohibente vallum ineunt. Prima cædes astu adiuta: incisis tabernaculorum funibus, suismet tentoriis copertos trucidabant. Aliud agmen turbare classem, iniicere vincla, trahere puppes. Utque ad fallendum silentio; ita, coepta cæde, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani, vulneribus exciti, quærunt arma, ruunt per vias; pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste, et strictis mucronibus. Dux semisomnus, ac prope intectus, errore hostium servatur. namque prætoriam navem, vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique

credidere, ob stuprum Claudiae Sacratae, mulieris Ubiae, vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tamquam *inssi filere, ne quietem eius turbarent: ita intermisso signo, et vocibus, se quoque in somnum lapsos*. Multa luce reiecti hostes, captivis navibus, praetoriam triremem flumine Luppia donum Veledae traxere.

XXIII. Civilem cupido incescit navalem aciem ostentandi. Complet, quod biremium, quæque simplici ordine agebantur: adiecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque ferentium: armamenta liburnicis solita: et simul aptæ lintres sagulis verficoloribus haud indecore pro velis iuvabantur. Spatium velut æquoris electum, quo Mosæ fluminis os amhem Rhenum Oceano affundit. Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperent. Cerialis miraculo magis, quam metu, direxit classem, numero imparem; usu remigum, gubernatorum arte, navium magnitudine potioem. His flumen secundum: illi vento agebantur. Sic prævecti, tentato levium telorum iactu, dirimuntur. Civilis nihil ultra ausus, trans Rhenum concessit. Cerialis insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactos, nota arte ducum, sinebat: cum interim, flexu autumnii, et crebris per hiemem imbribus, superfusus amnis, palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit. nec classis aut commeatus aderant: castraque in plano sita, vi fluminis differebantur.

XXIV. *Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos*, imputavit Civilis. Neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditione insecuta est. Nam Cerialis, per occultos nuntios, Batavis pacem, Civili veniam ostentans, Veledam, propinquosque monebat, *fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare*. Caesos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam: neque aliud Civilis amicitia paratum, quam vulnera, fugas, luctus. exulem eum et extorrem, recipientibus oneri: *et satis peccavisse, quod totiens Rhenum transcederint. si quid ultra moliantur, inde iniuriam et culpam, hinc ultionem et deos fore*.

XXV.

XXV. Miscebantur minis promissa. Et concussa Transrhenanorum fide, inter Batavos quoque sermones orti: non prorogandam ultra ruinam: nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli. quid perfectum caede et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque accirentur? Si Vespasiano bellum navaverint; Vespasianum rerum potiri. sin populum Romanum armis provocent; quotam partem generis humani Batavos esse? respicerent Rhaetos Noricosque, et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem et viros iudici. proximum id libertati: et si dominorum electio sit; honestius principes Romanorum, quam Germanorum feminas tolerari. hæc vulgus. Proceres: atrociore Civilis rabie semet in arma trufos: illum domesticis malis excidium gentis opposuisse. tunc infensos Batavis deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni respicere incipiant, et noxii capitis poena poenitentiam fateantur.

XXVI. Non fefellit Civilem ea inclinatio, et prævenire statuit: super tædium malorum, etiam spe vitæ, quæ plerumque magnos animos infringit. Petito colloquio, scinditur Nabalix fluminis pons: in cuius abrupta progressi duces. et Civilis ita coepit: si apud Vitellii legatum defenderer; neque facto meo venia, neque dictis fides debebatur. cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo coepta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia: et cum privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cuius epistolis ad bellum accitus sum, ne Germanicæ legiones, et Gallica inventus Alpes transcenderet. Quæ Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus præsens monebat, arma in Germania movi: quæ Mucianus in Syria, Aponius in Moesia, Flavianus in Pannonia.

C. CORNELII TACITI
DE SITU MORIBUS ET POPULIS
GERMANIAE
LIBELLUS.

C. CORNELII TACITI
DE SITU MORIBUS ET POPULIS
GERMANIAE
LIBELLUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Germaniae situs. 1. Incolae non advenae, sed indigenae. auctores gentis. Germania novum nomen. 2. Hercules. cantus in proelium euntium. Ulixes 3. Germani gens sincera. habitus corporum 4. Terrae conditio. argentum et aurum non habent nec aestimant 5. Germanorum armatura: equitatus: peditatus: ordo militiae 6. Reges: duces: sacerdotes 7. Feminae ad bellum comites: Velleda, Aurinia 8. Germanorum religiones et sacra 9. Sortes: auspicia: equorum praesagia: captivorum pugna 10. Consultationes et conventus 11. Accusationes et poenae 12. Arma iuvenibus data. Principes et comites. comitatus istius conditio 13. et conservatio per bella 14. Quiescentium desidia 15. Germanis nullae urbes: ratio aedificandi simplex 16. Vestitus vilis. mulierum vestitus 17. Matrimonia: dotes: pudicitia 18. Poena adulteriorum. Monogamia quarundam 19. Liberos educatio. sororum filii liberis pares 20. Hospitalitas: victus: lotio 21. Armati convivae: rixae inter ebrios 22. Potus: cibus 23. Spectacula: Alea ludendi temeritas 24. Servorum et libertorum conditio 25. Fenus ignotum. Agricultura 26. Funera: sepulchra: luctus. Nationes e Germania in Gallias transgressae 27. Treveri, Nervii, Vangiones, Triboci: Nemetes; Ubii 28. Batavorum virtus et consanguinei 29. Cattorum regio: habitus: disciplina militaris 30. Vota, quibus virtutem accendunt 31. Usipii. Tenederi

32. *Bruſteri. Chamavi. Angrivarii* 33. *Dulgibini. Chaſuari. Friſii* 34. *Chaucorum iuſtitia et vires* 35. *Cheruſci et Foſi a Cattis viſti* 36. *Cimbrorum geſta. clades a Germanis illatae imperio* 37. *Suevorum potentia et mores in genere.* 38. *Suevi Semnones* 39. *Longobardi: Reudigni: Angli. Herthi ſive Terrae matris cultus* 40. *Hermunduri. Albiſ fluvius* 41. *Nariſci, Marcomanni. Quadi* 42. *Marſigni. Lygii. Arii. Naharvali. Gothones. Rugii. Lemovii* 43. *Suiones, qui regnantur* 44. *Aeſtyi. Matrſ Deum cultores, ſucinum legunt: de cuius natura diſputatum.* *Sitones, ſeminae ſubditi* 45. *Peucini, Venedi, Fenni, Germani ſint an Sarmatae?* 46.

GERMANIA omnis, a Gallis Rhætisque et Pannoniis Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus ſeparatur. Cetera Oceanus ambit, latos ſinus, et inſularum immenſa ſpatia complectens; nuper cognitſ quibusdam gentibus ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Rhæticarum Alpium inaceſſo ac præcipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem verſus, ſeptentrionali Oceano miſceſtur. Danubius, molli et clementer edito montis Abnobæ iugo effuſus, plures populos adit, donec in Ponticum mare ſex meatibus erumpit. ſeptimum enim os paludibus hauritur.

II. Ipſos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hoſpitiis mixtos: quia nec terra olim, ſed claſſibus advehebantur, qui mutare ſedes quærebant; et immenſus ultra, utque ſic dixerim, adverſus Oceanus raris ab orbe noſtro navibus aditur. Quis porro, præter periculum horridi et ignoti maris, Aſia, aut Africa, aut Italia reliſta, Germaniam peteret, informem terris; aſperam coelo, triſtem cultu aſpectuque, niſi ſi patria ſit? Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriae et annalium genus eſt) *Tuiſconem, deum, terra editum; et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tres filios aſſignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, mediæ Hermiones, ceteri Iſtaevones vocentur.* Quidam autem, licentia vetuſtatis, plures deo ortos pluresque

gentis appellationes, *Marsos*, *Gambrivios*, *Suevos*, *Vandalios* affirmant; eaque vera et antiqua nomina. Ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum: quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint. ita nationis nomen in nomen gentis evaluisse paulatim, ut omnes, primum a victore ob metum, mox a seipsis, invento nomine Germani vocarentur.

III. Fuisse apud eos et *Herculem* memorant: primumque omnium virorum fortium, ituri in praelia, canunt. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem *Barritum* vocant, accendunt animos, futuræque pugnae fortunam ipso cantu augurantur. terrent enim, trepidantve, prout sonuit acies. nec tam vocis ille, quam virtutis concentus videatur. affectatur præcipue asperitas soni, et fractum murmur, obiectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox percussu intumescat. Ceterum et *Vlixem*, quidam opinantur, longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniae terras, *Asciburgiumque*, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque. aram quin etiam *Vlixæ* consecratam, adiecto *Laertæ* patris nomine, eodem loco olim repertam: monumentaque, et tumulos quosdam, Graecis literis inscriptos, in confinio Germaniae *Rhaetiaeque* adhuc exstare. quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisquæ demat, vel addat fidem.

IV. Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos nullis aliis aliarum nationum conpudiis infectos, propriam, et sinceram, et tantum sui similem gentem exstitisse, arbitrantur. unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces et coerulei oculi, rutilæ comæ: magna corpora, et tantum ad impetum valida; laboris atque operum non eadem patientia: minimeque sitim æstumque tolerare, frigora atque inediæ coelo solove assueverunt.

V. Terra, etiam aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida, aut paludibus foeda: humidior, qua Gallias; ventosior, qua Noricum ac

Pannoniam adspicit: satis ferax; frugiferarum arborum impatiens. Pecorum fecunda, sed plerumque improcera. ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis. numero gaudent: æque solæ et gratissimæ opes sunt. Argentum et aurum propitii an irati dii negaverint, dubito. nec tamen affirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere. quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate, quam quæ humo finguntur. quamquam proximi, ob usum commerciorum, aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt atque eligunt: interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem, et diu notam, Serratos, Bigatosque. Argentum quoque magis quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilius usui est promiscua ac vilia mercantibus. ne ferrum quidem superest; sicut ex genere telorum colligitur.

VI. Rari gladiis, aut maioribus lanceis utuntur, hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas*, gerunt, angusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent. et eques quidem scuto frameaque contentus est: pedites et missilia spargunt, pluraque singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves. Nulla cultus iactatio: scuta tantum lectionissimis coloribus distinguunt: paucis lorice: vix uni alterive cassis, aut galea. Equi non forma, non velocitate conspicui: sed nec variare gyros, in morem nostrum, docentur. in rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita coniuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum æstimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti præliantur, apta et congruente ad equestrum pugnam velocitate peditum, quos, ex omni iuventute delectos, ante aciem locant. Desinitur et numerus. *centeni* ex singulis pagis sunt: idque ipsum inter suos vocantur: et quod primo numerus fuit, iam nomen et honor est. Acies per cuneos componitur. cedere loco, dummodo rursus infes, consilii quam formidinis arbitrantur. corpora suorum etiam in dubiis præliis

referunt. Scutum reliquisse, præcipuum flagitium. nec aut sacris adesse, aut concilium inire, ignominioso fas: multique superstitēs bellorum infamiam laqueo finierunt.

VII. Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. nec regibus infinita aut libera potestas: et duces exemplo potius, quam imperio; si prompti, si conspiciui, si ante aciem agant, admiratione præsent. Ceterum, neque animadvertere, neque vincere, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum: non quasi in poenam, nec ducis iussu; sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt. effigiesque, et signa quædam, detracta lucis, in prælium ferunt. Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit; sed familiæ et propinquitates: et in proximo pignora; unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. ad matres, ad coniuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exfugere plagas pavent. cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

VIII. Memorix proditur, quasdam acies, inclinatæ iam et labantes, a feminis restitutas, constantia precum et obiectu pectorum, et monstrata cominus captivitate, quam longe impatientius feminarum suarum nomine timent: adeo, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellæ quoque nobiles imperantur. Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant; nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus, sub divo Vespasiano, Veledam, diu apud plerosque numinis loco habitam: sed et olim Auriniam et complures alias venerati sunt; non adulatione, nec tamquam facerent deas.

IX. Deorum maxime Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum et Isidi sacrificat. Unde causa et origo peregrino sacro, parum comperi; nisi quod signum ipsum, in modum liburnæ figuratum, docet, adventam religionem. Ceterum, nec cohibere parietibus deos, neque in ullam humani oris speciem assimilare, ex magnitudine cœlestium arbitrantur. lucos ac

nemora consecrant, deorumque nominibus appellant *secretum* illud, quod sola reverentia vident.

X. Auspicia, sortesque, ut qui maxime, observant. Sortium consuetudo simplex. virgam, frugiferæ arbori decisam, in furculos amputant, eosque notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. mox, si publice consultatur sacerdos civitatis, sin privatim, ipse paterfamiliae, precatus deos, cœlumque suspiciens, ter singulos tollit; sublatos, secundum impressam ante notam, interpretatur, si prohibuerunt, nulla de eadem re in eundem diem consultatio: sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis, equorum quoque præfagia ac monitus experiri. Publice aluntur iisdem nemoribus ac lucis candidi, et nullo mortali opere contacti: quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex vel princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. nec ulli auspicio maior fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. se enim ministros deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. Eius gentis, cum qua bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt. victoria huius vel illius pro præiudicio accipitur.

XI. De minoribus rebus principes consultant; de maioribus omnes: ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Cogunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur. nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul, nec ut iussi conveniunt, sed et alter, et tertius dies cunctatione coeuntium absuntur. Ut turbæ placuit, confidunt armati. silentium per sacerdotes, quibus tum et coercendi ius est, imperatur. mox Rex, vel Princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam iubendi

potestate. si displicuit sententia, fremitu aspernantur: si placuit, frameas concutiunt. honoratissimum assensus genus est, armis laudare.

XII. Licet apud concilium accusare quoque, et discrimen capitis intendere. Distinctio poenarum ex delicto. proditores et transfugas arboribus suspendunt: ignavos et imbelles, et corpore infames, coeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed et levioribus delictis, pro modo, poena. equorum pecorumque numero convicti multantur, pars multæ regi, vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis eius exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis et Principes, qui iura per pagos vicosque reddant. centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas. adfunt.

XIII. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei, nisi armati agunt: sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam civitas susceptorum probaverit. tum in ipso concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus, scuto frameaque iuvenem ornant. hæc apud illos toga, hic primus iuventæ honos: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicæ. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis assignant: ceteris robustioribus ac iam pridem probatis aggregantur. nec rubor, inter comites adspici. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, iudicio eius, quem sectantur. magnaque et comitum æmulatio, quibus primus apud Principem suum locus; et Principum, cui plurimi et acerrimi comites. Hæc dignitas, hæc vires, magno semper electorum iuvenum globo circumdari; in pace decus, in bello præsidium. nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat. expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsa plerumque fama bella profligant.

XIV. Cum ventum in aciem, turpe Principi, virtute vinci, turpe comitatui, virtutem Principis non adæquare. iam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem Principi suo ex acie recessisse. illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ

eius assignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant: comites pro Principe. Si civitas, in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt: quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescant, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueare. exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque framæam. nam epulæ, et convictus quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. Materia munificentiae per bella et raptus. nec arare terram, aut expectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes et vulnera mereri. pigrum quin immo, et iners videtur, sudore acquirere, quod possis sanguine parare.

XV. Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium, transigunt, dediti somno ciboque: fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens; delegata domus et penatium et agrorum cura feminis, senibusque et infirmissimo cuique ex familia: ipsi habent: mira diversitate naturæ, cum iidem homines sic ament inertiam, et oderint quietem. Mos est civitatibus, ultro auctarium conferre principibus, vel armentorum, vel frugum: quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent præcipue finitimarum gentium donis, quæ non modo à singulis, sed et publice mittuntur: electi equi, magna arma, phalææ, torquesque. iam et pecuniam accipere docuimus.

XVI. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est: ne pati quidem inter se iunctas sedes. colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis et coherentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia ædificandi. ne cæmentorum quidem apud illos, aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi, et citra speciem aut delectationem. quædam loca diligentius illinunt terra, ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi

et receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt; et si quando hostis advenit, aperta populatur; abdita autem et defossa, aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt.

XVII. Tegumen omnibus sagum, fibula, aut, si desit, spina consertum: cetera intesti totos dies iuxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi; sed stricta et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi ripae negligenter: ultiores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus; eligunt feras, et detracta velamina spargunt maculis pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quam viris habitus, nisi quod feminae saepius lineis amictibus velantur, eosque purpura variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudae brachia ac lacertos. sed et proxima pars pectoris patet: quamquam severa illic matrimonia.

XVIII. Nec ullam morum partem magis laudaveris. nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. intersunt parentes et propinqui, ac munera probant. munera non ad delicias muliebres quaesita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves, et frenatum equum, et scutum, cum framea gladioque. In haec munera uxor accipitur; atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert. hoc maxumum vinculum, haec arcana sacra, hos coniugales deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in praelio passuram ausuramque (hoc iuncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant): sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quae liberis inviolata ac digna reddat; quae nurus accipiant rursusque ad nepotes referant.

XIX. Ergo septae pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis convivorum irritationibus corruptae. literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulte-

ria; quorum poena parentibus et maritis permiffa. accifis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit. Publicatae enim pudicitiae nulla venia. non forma, non aetate, non opibus maritum invenerit, nemo enim illic vitia ridet: nec corrumpere et corrumpi, feculum vocatur. Melius quidem adhuc eae civitates, in quibus tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris femel tranfigitur. fic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus, unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, fed tamquam matrimonium ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, flagitium habetur. plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonae leges.

XX. In omni domo nudi ac fordidi, in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excrescunt. fua quemque mater uberibus alit: nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac fervum nullis educationis deliciis dignoscas. inter eadem pecora, in eadem humo degunt: donec aetas feparet ingenuos, virtus agnoscat. Sera inventum venus; eoque inexhausta pubertas. nec virgines feftinantur; eadem inventa, fimilis proceritas. Pares validaeque mifcentur: ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor. quidam fanctiorem arctioremque hunc nexum fanguinis arbitrantur, et in accipiendis obfidibus magis exigunt; tamquam ii et animum firmitus, et domum latius teneant. Heredes tamen accelforesque fui cuique liberi: et nullum teftamentum. fi liberi non funt, proximus gradus in poffeffione fratres, patru, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo maior affinium numerus, tanto gratiofior fenectus: nec ulla orbitatis pretia.

XXI. Sufcipere tam inimicitias feu patris feu propinqui, quam amicitias, neceffe eft. Nec implacabiles durant. luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque fatisfactionem univerfa domus: utiliter in publicum; quia periculofiores funt inimicitiae iuxta libertatem. Convictibus et hofpitibus non alia gens effufius indulget. quemcumque mortalium arcere tefto, nefas habetur. pro for-

tuna quisque apparatus epulis excipit: cum defecerit, qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt. nec interest. pari humanitate accipiuntur: notum ignotumque, quantum ad ius hospitii, nemo discernit. abeunt, si quid poposcerit, concedere moris: et poscendi invicem eadem facilitas. gaudent muneribus: sed nec data imputant, nec acceptis obligantur. Victus inter hospites comis.

XXII. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, sæpius calida; ut apud quos plurimum hiems occupat. lauti cibum capiunt: separatæ singulis sedes, et sua cuique mensa. tum ad negotia, nec minus sæpe ad convivia procedunt armati. diem noctemque continuare potando, nulli probum crebræ, ut inter vinolentos, rixæ, raro conviciis, sæpius cæde et vulneribus transiguntur. sed et de reconciliandis invicem inimicis, et iungendis affinitatibus, et adfiscendis principibus, de pace denique ac bello, plerumque in conviviis consultant: tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida aperit ad hoc secreta pectoris licentia loci. ergo detecta et nuda omnium mens postera die retractatur. et salva utriusque temporis ratio est: deliberant, dum fingere nesciunt; constituunt, dum errare non possunt.

XXIII. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus. proximi ripæ et vinum mercantur. Cibi simplices: agrestia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. adversus sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitis, quam armis, vincuntur.

XXIV. Genus spectaculorum unum, atque in omni coetu idem. Nudi invenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se, atque infestas frameas, saltu iaciunt. Exercitatio artem parat, ars decorem: non in quæstum tamen, aut mercedem: quamvis audacis lasciviæ pretium est voluptas spectantium. Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi pendende temeritate, ut, cum omnia defecerint, ex-

tremo ac novissimo iactu de libertate et de corpore contendant. victus voluntariam servitutem adit: quamvis iuvenior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur. ea est in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant. servos conditionis huius per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriæ exsolvant.

XXV. Ceteris servis, non in nostrum morem descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono, iniungit: et servus hætenus paret. cetera domus officia uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum, ac vinculis et opere coercere rarum: occidere solent, non disciplina et severitate; sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune est. Libertini non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate; exceptis dumtaxat iis gentibus, quæ regnantur. ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt: apud ceteros, impares libertini libertatis argumentum sunt.

XXVI. Fenus agitare, et in usuras extendere, ignotum: ideoque magis servatur, quam si vetitum esset. Agri pro numero cultorum, ab universis in vices occupantur: quos mox inter se, secundum dignationem, partiuntur: facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant: et superest ager. nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conferant, et prata separent, et hortos rigent. sola terræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems, et ver, et æstas intellectum ac vocabula habent: autumnus perinde nomen ac bona ignorantur.

XXVII. Funerum nulla ambitio, id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. struem rogi nec vestibus, nec odoribus cumulant. sua cuique arma, quorundam igni et equus adicitur. Sepulcrum cespes erigit: monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta ac lacrimas cito, dolorem et tristitiam tarde ponunt. feminis lugere honestum est; viris meminisse. Hæc in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. Nunc singu-

larum gentium instituta, ritusque, quatenus differant, quæ nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam.

XXVIII. Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum divus Iulius tradit: eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantum enim annis obstabat, quo minus, ut quæque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes, promiscuas adhuc, et nulla regnorum potentia diversas? Igitur inter Hercyniam silvam, Rhenumque et Moenum amnes, *Helvetii*, ulteriora *Boii*, Gallica utraque gens, tenere. manet adhuc *Boihemi* nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab *Ofis*, Germanorum natione, an *Ofi* ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est: quia, pari olim inopia ac libertate, eadem utriusque ripæ bona malaque erant. *Treveri* et *Nervii* circa affectionem Germanicæ originis ultro ambitiosi sunt, tamquam, per hanc gloriam sanguinis, a similitudine et inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, *Vangiones*, *Triboci*, *Nemetes*. Ne *Ubii* quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint, ac libentius *Agrippinenses*, conditoris sui nomine, vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, et, experimento fidei, super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

XXIX. Omnium harum gentium virtute præcipui *Batavi*, non multum ex ripa, sed insulam *Ræni* amnis colunt, *Cattorum* quondam populus, et seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos, et antiquæ societatis insigne. nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exempti oneribus et collationibus, et tantum in usum procliorum sepositi velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et *Mattiacorum* gens. protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, utraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terræ

suæ solo et cælo acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque confederint, eos, qui *Decumates agros* exercent. Levissimus quisque Gallorum, et inopia audax, dubiæ possessionis solum occupavere. mox limite actò, promotisque præsiidiis, finis imperiù, et pars provinciæ habentur.

XXX. Ultra hos *Catti* initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceteræ civitates, in quas Germania patescit. durant siquidem colles, paulatimque rarescunt: et Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, et maior animi vigor. Multum, ut inter Germanos, rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi Romanæ disciplinæ concessum, plus reponere in duce, quam in exercitu. Omne robur in pedite, quem super arma, ferramentis quoque et copiis onerant, alios ad prælium ire videas, Cattos ad bellum. rari excursum et fortuita pugna. Equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. velocitas iuxta formidinem, cunctatio propior constantiæ est.

XXXI. Et aliis Germanorum populis usurpatum rara et privata cuiusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque summittere, nec, nisi hoste cæso, exuere votivum. Ligatumque virtuti oris habitum, super sanguinem et spolia revelant frontem, seque tum demum *pretia nascendi retulisse, dignosque patria ac parentibus* ferunt. ignavis et imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. plurimis Cattorum hic placet habitus: iamque canent insignes, et hostibus simul suisque monstrati. omnium penes hos initia pugnarum: hæc prima semper acies, visu torva. nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. nulli domus, aut ager, aut aliqua cura: prout ad quemque venire, aluntur, prodigi alieni, contemptores sui; donec

donec exsanguis senectus tam duræ virtuti impares faciat.

XXXII. Proximi Cattis, certum iam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, *Usipii* ac *Tencteri* colunt. Tencteri, super solitum bellorum decus, equestris disciplinæ arte præcellunt. nec maior apud Catos peditum laus, quam Tencteris equitum. sic instituere maiores, posteri imitantur. hi lusus infantium, hæc iuvenum æmulatio, perseverant senes. inter familiam, et penates, et iura successionum, equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox et bello melior.

XXXIII. Iuxta Tencteros *Bructeri* olim occurrebant: nunc *Chamavos* et *Angrivarios* immigrasse narratur, pulsus Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum, seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum. nam ne spectaculo quidem prælii invidere: super LX millia, non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quæso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando, urgentibus imperiî fatis, nihil iam præstare Fortuna maius potest, quam hostium discordiam.

XXXIV. Angrivarios et Chamavos a tergo *Dulgibini* et *Chasuari* cludunt, aliæque gentes, haud perinde memoratæ. A fronte *Frisii* excipiunt. *Maioribus minoribusque Frisiis* vocabulum est ex modo virium. utræque nationes usque ad Oceanum Rheno prætexuntur; ambiuntque immensos insuper lacus, et Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illa tentavimus. et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu quidquid ubique magnificum est, in claritatem eius referre consuevimus. nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus, in se simul atque in Herculem inquiri. mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis deorum credere, quam scire.

XXXV. Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. in Septemtrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim *Chaucorum* gens, quamquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium, quas

Tacitus T. II.

O

expofui, gentium lateribus obtenditur, donec in Catos usque finuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantum Chauci, sed et implent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri. sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniiis populantur: idque præcipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias assequuntur. Prompta tamen omnibus arma, ac, si res poscat, exercitus; plurimum virorum equorumque: et quiescentibus eadem fama.

XXXVI. In latere Chaucorum Cattorumque *Cherusci* nimiam ac marcentem diu pacem illaceffiti nutrierunt. idque iucundius, quam tutius fuit: quia inter impotentes et validos falso quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita qui olim *boni aequique* Cherusci, nunc *inertes ac stulti* vocantur: Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruina Cheruscorum et *Fosi*, contermina gens, adversarum rerum ex æquo socii, cum in secundis minores fuissent.

XXXVII. Eundem Germaniæ sinum proximi Oceano *Cimbri* tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens. veterisque famæ lata vestigia manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiariis molem manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesium et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone Coss. ex quo si ad alterum Imperatoris Traiani consulatum computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur. tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi spatio, multa invicem damna. non Samnites, non Pœni, non Hispaniæ Galliæve, ne Parthi quidem sæpius admonuere. quippe regno Arfacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quam cædem Crassi, amisso ipso Pacoro et ipse infra Ventidium deiectus, Oriens obiecerit? At Germani Carbone, et Cassio, et Scauro Aurelio, et Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio fufis, vel captis, quinque simul consulares exercitus Populo Romano, Varum, tresque cum eo legiones, etiam Cæsari abstulerunt. nec impune C. Ma-

rius in Italia, divus Iulius in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. mox ingentes C. Cæsaris minæ in ludibrium versæ. Inde otium, donec occasione discordiæ nostræ et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis quam victi sunt.

XXXVIII. Nunc de *Suevis* dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens. maiorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune *Suevi* vocentur. Insigne gentis, obliquare crinem, nodoque substringere. sic Suevi a ceteris Germanis: sic Suevorum ingenui a servis separantur. in aliis gentibus, seu cognatione aliqua Suevorum, seu (quod sæpe accidit) imitatione, rarum et intra iuventutis spatium; apud Suevos usque ad canitiem horrentem capillum retro sequuntur, ac sæpe in ipso solo vertice religant. Principes et ornatiorem habent. ea cura formæ, sed innoxia. neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quandam et terrorem, adiuturi bella, compti, ut hostium oculis, ornantur.

XXXIX. *Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum, Semnones* memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum et prisca formidine sacram, omnes eiusdem sanguinis populi legationibus coeunt, cæsoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis præ se ferens: si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum. per humum evolvuntur: eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis; ibi regnator omnium deus, cetera subiecta atque parentia. Adiicit auctoritatem fortuna Semnonum, centum pagis habitantium: magnoque corpore efficiatur, ut se Suevorum caput credant.

XL. Contra *Langobardos* paucitas nobilitati. Plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed præliis et periclitando tuti sunt. *Reudigni* deinde, et *Aviones*, et *Angli*, et *Varini*, et *Eudoser*, et *Suardones*, et *Nuithones*, fluminibus aut silvis muniuntur. nec quidquam no-

tabile in singulis, nisi quod in commune *Herthum*, id est, Terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehì populis, arbitrantur. Est in insula Oceani *castum nemus*, dicatumque in eo vehiculum, veste contextum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vestamque bubus feminis multa cum veneratione profsequitur. læti tunc dies, festa loca, quæcunque adventu hospitioque dignatur. non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum: pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata: donec idem sacerdos fatiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum et vestes, et, si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. servi ministrant: quos statim idem lacus haurit. arcanus hinc terror, sanctæque ignorantia, quid sit id, quod tantum perituri vident.

XLI. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut, quomodo paulo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar) *Hermundurorum* civitas, fida Romanis: eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus, atque in splendidissima Rhetiæ provinciæ colonia. passim et sine custode transeunt: et, cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris *Albis* oritur, flumen inclitum et notum olim; nunc tantum auditur.

XLII. Iuxta Hermunduros *Narisci*, ac deinde *Marcomanni* et *Quadi* agunt. Præcipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons est, quatenus Danubio protegitur. Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: iam et externos patiuntur. sed vis et potentia regibus ex auctoritate Romana. raro armis nostris, sæpius pecunia iuvantur.

XLIII. Nec minus valent retro *Marsigni*, *Gothini*, *Osi*, *Burii*. terga Marcomannorum Quadorumque claudunt. e quibus Marsigni, et Burii ferme cultuque Suevos referunt. Gothinos Gallica,

Osos Pannonica lingua coarguit, non esse Germanos; et quod tributa patiuntur. partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt. Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. Omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium iugumque infederunt. dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium iugum, ultra quod plurimæ gentes agunt. Ex quibus latissime patet *Lygiorum* nomen, in plures civitates diffusum. valentissimas nominasse sufficiet, *Arios*, *Helveconas*, *Manimos*, *Elysfios*, *Naharvalos*. Apud Naharvalos antiquæ religionis lucus ostenditur. præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed *deos*, interpretatione Romana, *Castorem Pollucemque* memorant. ea vis numini: nomen *Alcis*. nulla simulacra, nullum peregrinæ superstitionis vestigium: ut fratres tamen, ut iuvenes venerantur. Ceterum Arii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces. infitæ feritati arte ac tempore lenocinantur. nigra scuta, tincta corpora. atras ad proelia noctes legunt: ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum. nam primi in omnibus præliis oculi vincuntur. Trans *Lygios Gotonos* regnantur, paulo iam adductius, quam ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab *Oceano Rugii*, et *Lemovii*: omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

XLIV. *Suionum* hinc civitates, ipsæ in Oceano, præter viros armaque classibus valent. formæ navium eo differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit. nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adiungunt: solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos: eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario iure parendi, nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo; sed clausa sub custode, et quidem servo: quia subitos hostium incurfus prohibet Oceanus; otiosæ porro armatorum manus facile lascivunt. enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem, armis præponere, regia utilitas est.

XLV. Trans Suiones aliud mare, pigrum ac prope immotum. quo cingi cludique terrarum orbem, hinc fides; quod extremus cadentis iam Solis fulgor in ortus edurat adeo clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper audiri, formasque deorum et radios capitis aspici, persuasio adiicit. illuc usque it fama: vera tantum natura. Ergo iam dextro Suevici maris litore *Aestiorum* gentes alluuntur: quibus ritus habitusque Suevorum, lingua Britannicæ propior. Matrem deum venerantur. Insigne superstitionis, formas aprorum gestant: id pro armis omnique tutela, securum deæ cultorem etiam inter hostes præstat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius, quam pro solita Germanorum inertia, laborant. Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi *Glesum* vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. nec, quæ natura, quæve ratio gignat, ut barbaris, quæsitum compertumve: diu quin etiam inter cetera electamenta maris iacebat, donec luxuria nostra dedit nomen: ipsis in nullo usu. rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quædam atque etiam volueria animalia plerumque interlucent, quæ implicata humore, mox, durescente materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur; ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quæ vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes; in modum tedæ accenditur, alitque flammam pinguem et olentem, mox ut in picem resinamve lentescit. Suionibus *Sitonum* gentes continuantur. cetera similes, uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant. hic *Sueviae* finis.

XLVI. *Peucinatorum, Venedorumque, et Fennorum* nationes Germanis an Sarmatis adscribam, dubito: quamquam *Peucini*, quos quidam *Bastarnas* vocant, sermone, cultu, sede ac domicilliis, ut Germani agunt, fordes omnium ac torpor procerum, connubis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum sedan-

tur. *Venedi* multum ex moribus traxerunt. nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrocinii pererrant. hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt, et scuta gestant, et pedum usu ac pernicitate gaudent; quæ omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. *Fennis* mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles, cubile humus. sola in sagittis spes, quas, inopia ferri, ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. passim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur: huc redeunt iuvenes, hoc fenum receptaculum. id beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, suas aliasque fortunas spe metuque versare. Securi adversus homines, securi adversus deos, rem difficillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus sit. Cetera iam fabulosa: *Hellufios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum gerere.* quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

IULII AGRICOLAE
V I T A.

IULII AGRICOLAE V I T A.

BREVIARIUM LIBRI.

Vitas clarorum virorum scribere, solenne olim: multique suas scripsere, ut Rutilius et Scaurus, 1. Sed infesta virtuti tempora et infesta fuere vitarum scriptoribus scriptisque, ut nuper in Arul. Rusticum et Her. Senecionem, ob Thraseam et Helvidium laudatos, eorumque liberos saevitum, 2. Sic oppressis studiis, non eloquentiam, sed quod in reditu meliorum temporum nunc liceat, pietatem pollicetur, 3. Agricolae maiores, educatio, studia, 4. Tiocinio in Britannia Suetonii Paullini ductu posito 5, uxorem ducit: sit Quaestor, Tribunus, Praetor, 6. Amittit matrem, et partem bonorum: in Vespasiani partes transit; legioni XX praepositur 7. in Britannia Vettio Bolano et Petilio Ceriali obsequentem se praestat, fortiterque agit, 8. Redux, inter patricios adscitus, Aquitaniae praeficitur. Consul factus Tacito filiam despondet: Britanniae praepositur, 9. Eius insulae descriptio. ultima Thule insula. Mare pigrum, 10. Britanniae populi a Germanis, Iberis, Gallis, 11. Res militaris: coelum: solum: metalla; margarita, 12. Romanorum expeditiones in Britanniam. Caesarumque a Iulio ad Claudium usque, Britanniae potitorem, gesta 13. Inde praepositi consulares, Ael. Plautius, Ostorius Scapula, redactores Britanniae; Didius Gallus, Veranius, Suet. Paullinus 14. Britannorum rebellio, Boadiceae feminae ductu coepta, 15. a Suetonio Paullino comprimitur; dein succedunt Petronius Turpilianus, Trebellius Maximus, Vet-

tius Bolanus 16, Petilius Cerialis, a Vespasiano missus, victor Brigantum; Iulius Frontinus, victor Silurum, 17. Agricola Ordovices, sub eius adventum arma moventes, caedit: Monaque insula territa, 18. totam provinciam pacat. Agricola moderatio, prudentia, abstinentia, 19. Nova expeditio in gentes incognitas. Agricola candor in communicanda gloria, 22, 23. Consilium de occupanda retinendaque Hibernia, 24. Classis Agricolae. Caledonii ultro Romanos aggressi, 25, consilio ductuque Agricolae pelluntur, 26, 27. Usipiorum cohors Britanniam circumvehitur, 28. Agricolae filius moritur. Britanni bellum reparant duce Calgaco, 29, qui suos prudenti oratione adhortatur; Romanorum provincias obtinentium saevitiam, superbiam, avaritiam increpat, 30, 31; nec suis eos viribus stare, 32. Agricola quoque suos hortatur: necessariam esse virtutem, 33; nec hostes metuendos ostendit, 34. aciem instruit 35. Britannorum acies a Batavis ac Tungris pellitur, 36. Romanos circumventuri immisso equitatu in fugam vertuntur, 37. Classis Agricolae, 38. Cuius rebus gestis turbatur Domitianus; sed condit odium, donec provincia decedat, 39, 40. Tum accusatores exorti, praegravante viri claritudine; sed absens absolvitur. 41. Pro consule non it in provinciam, 42. Moritur, cum suspicione veneni, Domitiani iussu dati, 43. Aetas, habitus, honores, opes, 44. Opportuna mors, per quam magnis calamitatibus ereptus, 45. Super ea questus; et consolatio auctoris, formae mentis aeterna 46.

Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, de nostris quidem temporibus, quamquam incipula suorum, aetas omisit, quod magna aliqua ac nobilis virtus, vicit ac supergrelsa est vitium, parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna praeponam, magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio, ad prociendam virtutis memoriam, sine gratia aut am-

bitione, bonæ tantum conscientiæ pretio ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare, fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtestationi fuit. adeo virtutes iisdem temporibus optime æstimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi, nunc narraturo vitam defuncti hominis, venia opus fuit: quam non petissem, ni incusaturus tam sæva et infesta virtutibus tempora.

II. Legimus, cum Aruleno Rustico Pætus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius, laudati essent, capitale iudicium: neque in ipsos modo auctores, sed in libros, quoque eorum sævitum, delegato plurimum in comitiis ac foro urerentur (scilicet, illo igne vocem Populi Romani, et libertatem Senatus, et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur); expulsi insuper sapientiæ professoribus, atque omni bona arte in exilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Deditus profecto grande patientiæ documentum: et sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset; ita nos, quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio, memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.

III. Nunc demum redit animus. Sed quanquam, primo statim beatissimi seculi orbi, Nerva Cæsar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem; augentque quotidie felicitatem imperii Nerva Traianus, nec ipse modo ac votum Securitas Publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur assumpserit: natura tamen infirmitatis humanæ tardiora sunt remedia, quam mala: et ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris. subit quippe etiam ipsius inertie dulcedo: et invisa primo desidia postremo amantur. quid? si per quindecim annos, grande mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque sævitia principis, interciderunt? Pauci, ut ita dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstitēs sumus; exemptis e media vita tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactæ ætatis terminos, per silentium venimus. Non

tamen pigebit, vel incondita ac rudi voce, memoriam prioris servitutis, ac testimonium praesentium bonorum composuisse. Hic interim liber honoris Agricolaë, foci mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit, aut excusatus.

IV. Cnæus Iulius Agricola, vetere et illustri Foro-Julienſium colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum habuit: quæ equeſtris nobilitas est. Pater Iulius Græcinus, ſenatorii ordinis, ſtudio eloquentiæ ſapientiæque notus, iisque virtutibus iram Caii Caſaris meritis. namque M. Silanum accuſare iuſſus, et, quia abnuerat, interfectus eſt. Mater Iulia Procilla fuit, raræ caſtitaſis. in huius ſummi indulgentiæque educatus, per omnem honeſtarum artium cultum pueritiam adoleſcentiamque tranſegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipſius bonam integramque naturam, quod ſtatim parvulus ſedem ac magiſtram ſtudioſum Maſſiliam habuerit, locum Græca comitate et provinciali paſſimonia miſtum ac bene compoſitum. Memoria teneo, ſolium ipſum narrare, ſe in prima iuventa ſtadium philoſophiæ acriter, utraque quam conſeſſum Romano ac ſenatori, hauſiſſe, ni prudentia matris incenſum ac ſagrantem animum coeruiſſet. Scilicet, ſublime et erectum ſingulum pulchritudinem ac ſpeciem excellæ magnæque gloriæ vehementius, quam caute, appetebat. mox mitigavit ratio et ætas: retinuitque, quod eſt difficillimum, ex ſapientia modum.

V. Prima caſtrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci, approbavit; electus, quem contubernio eſtimaret. Nec Agricola licenter, more iuvenum, qui militiam in laſciviam vertunt, neque ſegmiter, ad voluptates, et comæatus, titulum tribunatus et inſigniam retulit: ſed noſcere provinciam, noſci exercitui, diſcere a peritis, ſequi optimos; nihil appetere iactatione, nihil ob formidinem recuſare; ſimulque et anxius et intentus agere. Non ſane alias exercitator, magisque in ambiguo Britannia fuit. trucidati veterani, incenſæ coloniæ, intercepti exercitus: tum de ſalute, mox de victoria certavere. Quæ cuncta etſi conſiliis

agf m. f. o. g. o. l. e.

ductuque alterius agebantur, ac summa rerum, et recipere provinciae gloria in ducem cessit; artem et usum et stimulos addidit iuveni; intravitque animum militaris gloriae cupido. Ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama, quam ex mala.

VI. Hinc ad capestrum magistratus in Urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi iunxit: idque matrimonium ad maiora nitenti decus ac robur fuit. vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem, et invicem se anteponendo: nisi quod in bona uxore tanto maior laus, quanto in mala plus culpa est. Sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit. quorum neutro corruptus est: quamquam et provincia dives, ac parata peccantibus; et proconsul, in omnem aviditatem pronus, quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Ausus est ibi filia, in subsidium et solatium simul, nam filium, ante sublatum, brevi amisit. Mox inter quaesturam ac tribunatum plebis, atque etiam ipsum tribunatus annum quiete et otio transiit: gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem praetura tenor, et silentium, nec enim iurisdicção obvenerat. Ludos, et inania honoris, moderationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima consuetudine fecit, ne cuius alterius sacrilegium Respublica quam Neronis sensisset.

VII. Sequens annus gravi vulnere animum domumque eius afflixit, nam classis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriae pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolae in praediis suis interfecit; praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. Igitur ad solennia pietatis profectus Agricola, nuntio affectatus a Vespasiano imperii deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia principatus, ac statum Urbis Mucianus regebat, admodum iuvene Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam iurante, Is missum ad defectus agendos Agricolam, integre ac strenue veritatem, Vicesimae legioni, tar-

de ad sacramentum transgressæ, præposuit, ubi de-
cessor seditione agere narrabatur. quippe legatis quo-
que consularibus nimia ac formidolosa erat: nec le-
gatus prætorius ad cōhibendum potens, incertum
iūo an mitum ingenio, ita successor simul et ultor
electus, rarissima moderatione, maluit videri inve-
nisse bonos, quam fecisse.

C. VIII. Præerat tunc Britannia Vettius Bolanus,
placidus, quam feroci provincia dignum est. tem-
peravit Agricola vim suam, ardoremque compescuit,
ne incresceret; peritus obsequi, eruditusque utilia
honestis miscere. Brevi deinde Britannia consulare
Perilium Cerialem accepit. habuerunt virtutes spatium
exemplorum, sed primo Cerialis modo labores et
discrimina, mox et gloriam communicabat; sæpe parti
exercitus in experimentum, aliquando maioribus
copiis ex eventu, præfecit. nec Agricola umquam
in suam famam gestis exsultavit: ad auctorem et
ducem, ut minister, fortunam referebat. ita virtute
in obsequendo, verecundia in prædicando, extra in-
vidiam, nec extra gloriam erat.

IX. Revertentem ab legatione legionis divus Velpa-
rianus inter patricios addidit, ac deinde provincie
Aquitaniae præposuit. splendida in primis dignitate,
administratione, ac ipse consulatus, cui destinatus.
Credunt plerique, militaris ingenii subtilitatem
desse; quia castrensis iurisdictio secura et obtusior,
ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat.
Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos,
facile iusteque agebat. Iam vero tempora curarum
remissionumque divisa. ubi conventus ac iudicia
poscerent, gravis, intentus, severus, et sæpius mi-
sericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potesta-
tis persona, tristitiam, et arrogantiam, et avaritiam
exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas
auctoritatem, aut severitas amorem deminuit. Inte-
gritatem atque abstinentiam in tanto viro referre,
iniuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam
sæpe boni indulgent, ostentanda fuit, aut per al-
tem quæsit, procul ab æmulatione adversus collegas,
procul a contentione adversus procuratores, et vince-
re inglorium, et atteri sordidum arbitrabatur. Minus
triennium in ea legatione detentus, ac statim ad spem

Consulatus revocatus est, comitante opinione, Britanniam ei provinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia pat videbatur, haud semper errat fama; aliquando et elegit. Consul egregiae tum spei filiam iuveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit: et statim Britanniae praepositus est, adiecto pontificatus sacerdotio.

X. *Britanniae* litum populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparisonem curae ingeniive referam; sed quia tum primum perdomita est, itaque, quae priores, nondum comperta, eloquentia percoluere, rerum fide traduntur. Britannia, insularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac coelo in Orientem Germaniae, in Occidentem Hispaniae obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inspicitur: Septentrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniae, Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongae scutulæ vel bipenni assimilavere. et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa, sed immensum et enorme spatium procurentium extremo iam litore terrarum, velut in cuneum, tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta, *insulam esse Britanniam*, affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas *Orcadas* vocant, invenit domuitque. dispecta est et *Thule* quae *haec* *genus*: nix et hiems appetebat; sed mare pigrum et grave remigantibus, perhibent, *ne ventis quidem perinde attolli*: credo, quod rariores terrae montesque causa ac materia tempestatum; et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus, neque quærere huius operis est, ac multi retulere. unum addiderim: nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenuis accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et iugis etiam atque montibus inferi velut in suo.

XI. Ceterum, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii: atque ex eo argumenta, namque rutilae Caledoniam habi-

tantum comæ, magni artus, *Germanicam originem* asseverant. Silurum colorati vultus, et torti plerumque crines, et posita contra Hispaniâ, *Iberos veteres traiecisse, easque sedes occupasse*, fidem faciunt. Proximi Gallis et similes sunt: seu durante originis vi; seu, procurentibus in diversa terris, positio coeli corporibus habitum dedit. *in universum tamen aestimanti, Gallos vicinum solum occupasse*, credibile est. eorum sacra deprehendas superstitionum persuasione: sermo haud multum diversus. in deposcendis periculis eadem audacia; et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido. plus tamen ferocia Britannii præferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. quod et Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

XII. In pedite robur: quædam nationes et curru præliantur. honestior auriga; clientes propugnant. Olim regibus parebant; nunc per principes factionibus et studiis trahuntur. Nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt. rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus. ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur. Cœlum crebris imbris ac nebulis fœdum: asperitas frigorum abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara, et extrema Britannia parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. *quod si nubes non officiant, adspici per noctem Solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire affirmant.* scilicet extrema et plana terrarum, humilis umbra, non erigunt tenebras; infraque cœlum et sidera nox cadit. Solum, præter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, secundum. tarde mitescunt, cito proveniunt: eademque utriusque rei causa, multus humor terrarum, *et spiritus* cœlique. Fert Britannia aurum, et argentum, et alia metalla, pretium victoriae. Gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. quidam *artem abesse* legentibus arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxa avelli; in Britannia, prout expulsa sint, colligi.

ego

ego facilius crediderim naturam margaritis deesse, quam nobis avaritiam.

XIII. Ipsi Britanni delectum, ac tributa, et iniuncta imperii munera, impigre obeunt, si iniuriæ abstinent: has ægre tolerant, iam domiti, ut pareant, nondum, ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Iulius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit incolas, ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in rempublicam verba principum arma: ac longa oblivio Britanniae etiam in pace. *constitutum* id divus Augustus vocabat, Tiberius *praeceptum*. Agitasse C. Caesarem de intranda Britannia, satis constiat, ni velox ingenio, mobilis praenitentia, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque, et assumpto in partem rerum Vespasiano: quod initium venturae mox fortunae fuit. domitae gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus.

XIV. Consularium primus *Aelianus Plautius* praepositus, ac subinde *Ostorius Scapula*, uterque bello egregius. sedactaque paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae: addita insuper veteranorum colonia. quaedam civitates Ugeduno regi donatae: (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit): veteri ac iam *primitivam* recepta populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et reges. Mox *Didius Gallus* parva a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti oculi quaereretur. *Didium Veranium* excepit, isque intra annum extinctus est. *Suetonius* hinc *Paullinus* biennio prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque praefectis, quorum fiducia Moniam insulam, ut vires rebellibus militante, aggressus, terga occurrenti patefecit.

XV. Namque absentia legati remoto metu Britannici agitare inter se mala servitutis, conferre iniurias et interpretando accendere: nihil proficere patientia: nisi ut graviora, tamquam ex facili tolerantibus, imperentur, singulos sibi cum reges fuisset, nunc binos imponi, e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona sevirer. æque discordiam

Tacitus T. II.

P

praepositorum, aequae concordiam subiectis exitio-
sam. alterius manus, centuriones alterius, vim
et contumelias miscere. nihil iam cupiditati, nihil
libidini exceptum. in praelio fortiores esse, qui spo-
liet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi
domos, abstrahi liberos, iniungi delectus, tam-
quam mori tantum pro patria nescientibus. quan-
tum enim transisse militum, si sese Britanni nume-
rent? sic Germanias excussisse iugum, et Numine,
non Oceano, defendi. sibi patriam, coniuges, pa-
rentes: illis avaritiam et luxuriam causas belli
esse; recessuros, ut divus Iulius recessisset. Modovir-
tutes maiorum suorum aemularentur; neve praelii
unius aut alterius eventum pavescerent. Plus impetus,
maiores constantiam penes misereri esse. iam Bri-
tannorum etiam deos misereri, qui Romanum du-
cem absentem, qui relegatum in alia insula exer-
citum detinerent. iam ipsos, quod difficillimum fue-
rit, deliberare. porro in eiusmodi consiliis pericu-
losius esse deprehendi, quam audere.

XVI. His atque talibus invicem instincti, Bo-
dicea, generis regii femina, duce (neque enim se-
xum in imperiis discernunt) sumptere universi bel-
lum: ac sparsos per castella milites confectati, ex-
pugnatis praesidiis, ipsam coloniam invadere, ut se-
dem servitutis. nec ullum in barbaris saevitiae genus
omisit ira et victoria. quod nisi Paullinus, cognito
provinciae motu, propere subvenisset, amissa Britan-
nia foret: quam unius praelii fortuna veteri patien-
tiae restituit. tenentibus arma plerisque, quos con-
scientia defectionis, et proprius ex legato timor agi-
tabat. Hic cum, egregius cetera, arroganter in de-
ditos, et, ut suae quoque iniuriae ultor, durius con-
fuleret: missus Petronius Turpilianus, tamquam
exorabilior, et delictis hostium novus, eoque pec-
nitentiae mitior. compositis prioribus, nihil ultra au-
sus. Trebellio Maximo provinciam tradidit. Tre-
bellius segnior, et, nullis castrorum experimentis,
comitate quadam curandi provinciam tenuit. didicere
iam barbari quoque, ignoscere vitis blandientibus:
et interventus civilium armorum praebuit iustam se-
gnitiae excusationem: sed discordia laboratum; cum
assuetus expeditionibus miles otio lasciviret, Tre-

bellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox praesuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem. hæc seditio sine sanguine stetit. Nec *Vettius Bolanus*, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina. eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus, et nullis delictis inuisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

XVII. Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit; magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. Et terrorem statim intulit *Petilius Cerialis*, Brigantum civitatem, quæ numerosissima provinciæ totius perhibetur, aggressus: multa proelia, et aliquando non incruenta: magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus, aut bello. Et cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem *Iulius Frontinus*; vir magnus, quantum licebat, valentiamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit; super virtutem hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

XVIII. Hunc Britannicæ statum; has bellorum vices media iam ætate transgressus Agricola invenit, cum et milites, velut omissa expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem venterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum eius, alam, in sinibus suis agentem, prope universam obtulerat: eoque initio erecta provincia, in quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta ætas, sparsi per provinciam numeri præsumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque, custodiri suspecta, potius videbatur, ire obviam discrimini statuit. contractisque legionum vexillis, et modica auxiliorum manu, quia in æquum degressi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem. cæsaque prope universa gente, non ignavis, instandum famæ, ac prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, a cuius possessione revocatum Paulinum rebellione totius Britannicæ, supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in

dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare expectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace, ac dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem, aut officiorum ambitum transigunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta profectus est; sed ipsa dissimulatione famæ famam auxit, æstimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset.

XIX. Ceterum animorum provinciam prudens, simulacra doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si quædam sequerentur, causas bellorum statuit excidere. A se suisque orsus, primam domum suam coëgit, quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere, agere nihil per libertos servosque publicæ rei: non studiis privatis, nec ex commendatione aut precibus centurionum, milites accire; sed optimum quemque fidelissimum putare; omnia scire, non omnia exequi; parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare, nec poena semper, sed sæpius poenitentia contentus esse: officii et administrationibus potius non peccaturos præponere, quam damnare, cum peccassent. Frumenti et tributorum exactionem æqualitate munerum mollire, circumcillis, quæ, in quantum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur. Namque per ludibrium assidere clavis horreis, et emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur. devotia itinerum, et longinquitas regionum, indicabatur, ut civitates a proximis liberis in remota et avia reterrent, donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.

XX. Hæc primo, statim anno comprimendo, egrégiam famam patri circumdedit; quæ vel incuria, vel tolerantia priorum, haud minus quam bellum timebatur. Sed ubi æstas advenit, contracto exercitu,

colle
 militum in agmine laudare modestiam; disiectos coercere: loca castris ipse capere, aestuaria ac silvas ipse praesentare: et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur: atque ubi satis terruerat, parendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obsidibus iram posuere; et praesidiis castellisque circumdata, tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniae nova pars illacescita transierit.

XXI. Sequens hiems saluberrimis consiliis abrupta. namque, ut homines dispersi ac rudes, eoque in bello faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent; hortari privatim, adiuuare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, et castigando segnes. ita honoris aemulatio pro necessitate erat. Iam vero principum filios liberalibus artibus erudire; et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut, qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor, et frequens toga: paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, et balnea, et conviviorum elegantiam. idque apud imperitos *humanitas* vocabatur, cum pars servitutis esset.

XXII. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (aestuatio nomen est) nationibus, qua formidine territi hostes, quamquam conflictatum regis tempestatibus exercitum, lacessere non auli. ponendisque insuper castellis spatium fuit. Annotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione ac fuga desertum. Crebrae eruptiones. nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque praesidio, irritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus penfare, tum aestate atque hieme iuxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercept: seu centurio, seu praefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbius in conviciis narrabatur, ut bonis comis,

ita adversus malos iniucundus, ceterum ex iracundia nihil supererat. Secretum et mentium eius non timeres: honestius putabat offendere, quam quiescere.

XXIII. Quarta ætas obtinendis, quæ percurrerat, insumpta. Ac, si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus, nam Clota et Bodotria, diversi maris æstibus per immentum revector, angusto terrarum spatio dirimuntur, quod tum præsiidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

XXIV. Quinto expeditionum anno, nave prima transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis proeliis domuit: eamque partem Britanniae, quæ Hiberniam adspicit, copiis instruxit, in spem magis quam ob formidinem: si quidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium eius, si Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum cælumque, et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt, nec in melius. Aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiae in occasionem retinebat. Sæpe ex eo audiui legione una, et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse: idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romanam ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

XXV. Ceterum æstate, qua sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates, trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium et infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit: quæ ab Agricola primum assumpta in partem virium, sequebatur, egregia specie, cum simul terra, simul mari bellum impelleretur; ac sæpe iidem castris pedes equesque, et nauticus miles, mixti copiis et lætitia, sua quisque facta, suos casus attollerent; ac modo silvarum et montium profunda, modo tempestivum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc auctus Oceanus, militari ia-

stantia compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat; tamquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis per-
fugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, maiore fama, uti mos est de ignotis, oppugnare ultro castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant. Regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius, quam pellerentur, specie prudentium ignavi admonebant; cum interim cognovisset, hostes pluribus agminibus irrupturos. ac, ne superante numero, et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incelsit.

XXVI. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio, universi Nonam legionem, ut maxime invalidam, nocte aggressi, inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus irrupere. iamque in ipsis castris pugnabant; cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus, et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium iubet, mox ab universis adiaci clamorem, et propinqua luce fullere signa. ita ancipiti malo territi Britanni: et Romanis redit animus; ac securi de salute, pro gloria certabant. ultro quin etiam irrupere: et fuit atrox in ipsis portarum angustis proelium, donec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. quod nisi paludes et silvae fugientes texissent, debellatum illa victoria foret.

XXVII. Cuius constantia ac fama feroc exercitus, nihil virtuti suae invium: penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniae terminum continuo proeliorum cursu, fremebant. atque illi modo cauti ac sapientes, prompti post eventum ac magniloqui erant. iniquissima hæc bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni, non virtute, sed occasione et aere ulos, rati, nihil ex arrogantia remittere, quo minus iuventutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent. Atque ita irritatis utrimque animis discessum.

XXVIII. Eadem ætate cohors Usipiorum, per

Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis, exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendere: et uno remigante, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum, praevehebantur. mox hac atque illa rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensionum, proelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere, ut infirmissimos suorum, mox forte ductos, vescerentur. atque ita circumvecti Britanniam, amissis per insciam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuere, quos per commercia venundatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustravit.

XXIX. Initio aetatis Agricola, domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambigiose, neque per lamenta rursus ac maerorem muliebriter tulit. et in luctu bellum inter remedia erat. Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem iam hostes infederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnae prioris eventu, et ultionem aut servitium expectantes, tandemque docti, commune periculum concordia propulsandum, legationibus et foederibus omnium civitatum vires exciverant. Iamque super triginta millia armatorum adspiciebantur, et adhuc affluebat omnis iuventus. et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes: cum inter plures duces virtute et genere praestans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, praedium poscentem, in hunc modum locutus fertur:

XXX. Quoties causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodie-num diem, consensumque vestrum, initium libertatis totius Britanniae fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullae ultra terrae, ac ne mare

quidem securum, imminente nobis classe Romana, ut proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant: quia nobilissimi totius Britanniae, eoque in ipsius penetralibus siti, nec servientium litora adspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac finis famae in hunc diem defendit. Nunc terminus Britanniae patet: atque omne ignotum pro magnifico est, sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa: et infestiores Romani, quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur: se locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi; quos non Oriens, non Occidens satiaverit. soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. auferre, trucidare, raperè, falsis nominibus imperium; atque, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant.

XXXI. Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit. hi per delectus, alibi servituri, auferuntur: coniuges sororesque, etsi hostilem libidinem efugiant, nomine amicorum atque hospitum polluantur. Bona fortunasque in tributum egerunt; in annonam frumentum. corpora ipsa ac manus, silvis ac paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias, conterunt. Natae servituti mancipia semel veniunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. Ad sicut in familia recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est: sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos et viles in excidium petimur. neque enim arva nobis, aut metalla, aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subditorum ingrata imperantibus: et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspensius. Ita, sublata spe veritatis, tandem sumite animum, tam quibus salus, quam quibus gloria carissima est. Trinolantes, semina duce, exurere coloniam, expu-

annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera vestra Britanniam vicistis. tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientia ac labore paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit: neque me militum, neque vos ducis poenituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae, non fama, nec rumore, sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia, et subacta. Equidem saepe in agmine, cum vos paludes, montes, et flumina satigaret, fortissimè cuiusque voces audiebam: Quando dabitur hostis? quando acies? Veniunt, ellatebris suis extrusi, et vota virtusque inaperit, omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria, pulchrum ac decorum in frontem; ita fugientibus periculosissima, quae hodie prosperrima sunt. neque enim nobis duc locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia: sed manus, et arma, et in his omnia. Quod ad me attinet, iam pridem mihi decretum est, neque exercitus, neque ducis, terga tuta esse. Proinde et hodie nesti mors turpi vita potior, et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt. nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturae sine cecidisse.

XXXIV. Si novae gentes, atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer. Nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, citius debellastis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi, adeoque tam diu superstites. Quomodo supra saltusque penetrantibus fortissimè, quodque animal contrariere pavida et inertia ipso agminis sono pelluntur: sic acerrimè Britannorum iam pridem ceciderunt; reliquus est numerus ignavorum et metuentium, quos quo modo tandem invenistis? non resistunt, sed deprehensi sunt. novissime res, et extremò metu corpora defixere in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus: imponent quinquaginta annis magnum diem: approbate Reipubli-

caae numquam exercitui imputari potuisse, aut moras belli, aut causas rebellandi.

XXXV. Et alloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat; et finem orationis ingens alacritas consecuta est: statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus affunderentur. legiones pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac terrorem, editoribus loris confiterat ita, ut primum agmen aequo, ceteri per acclive iugum connexi velut insurgerent: media campi covinarius et eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, et arcessendas plerique legiones admonebant, promtior in spem et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac primo congressu eminus certabatur, simul constantia, simul arte Britannii, ingentibus gladiis et brevibus cetris, militia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent; quod et ipsis, vetustate militiae, exercitatum, et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios gerentibus. nam Britanorum gladii sine mucrone complexum animosum, et in aperto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, et stratis, qui in aequo obstitierant, erigere in colles aciem coepere; cetera cohortes, emulatione et impetu commissa, proximos quosque cadere, ac plerique femineces, aut integri, festinatione victoriae, relinquebantur. interim equitum turmae iugere, covinarii peditum se proelio miscere, et quamquam recentem terrorem intulerant: densis tamen hostium agminibus et iniquis locis, haerebant. manumque equestris ea tum pugnae facies erat; cum egredii stantes, simul equorum corporibus impelleren-

tur, ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incurfabant.

XXXVII. Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium infederant, et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim, et circumire terga vincientium coeperant: ni id ipsum veritus Agricola quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pullos in fugam disiecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum: transvectaque praeepto ducis a fronte pugnantium alas, aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere atque eosdem, oblati aliis, trucidare. Iam hostium, prout cuique ingenium erat, cattervae armatorum paucioribus terga praestare; quidam inermes ultro ruere, ac se morti offerre. passim arma, et corpora, et laceri artus, et cruenta humus, et aliquando etiam victis ira virtusque. Postquam filvis appropinquarunt, collecti, primos sequentium. incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes, indaginis modo, et sicubi arctiora erant, partem equitum dimissis equis, simul rariores silvas equitem perfricare iussisset; acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum ubi, compositos firmis ordinibus sequi, rursus videre; in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, sed rari, et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere. Finis sequendi nox et fatietas fuit. caesa hostium ad decem millia: nostrorum trecenti quadraginta cecidere; in quibus Aulus Atticus, praefectus cohortis, iuvenili ardore et ferocia equi hostibus illatus. Et nox quidem gaudio praedaeque laeta victoribus.

XXXVIII. Britanni palantes mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros: deferere domos ac per istam furore incendere; eligere latebras, et statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi adpectu pignorum suorum, saepius concitari: satisque constabat, sevisse quosdam in coniuges ac

liberos, tamquam misererentur. Proximus dies faciem
 victoriae latius apergit. vastum ubique silentium, se-
 creti calles, fumantia propti tecta, nemo ex-
 ploratoribus obuius, quibus in omnem partem dimis-
 us, ubi incerta fugae vestigia, neque usquam conglo-
 bari hostes compertum, et exacta iam aetate spargi
 bellum nequibat; in lines Horretorum exercitum de-
 ducit. Ibi acceptis obuiibus, praefecto classis cir-
 cumuehi Britanniam praecipit. datae ad id vires,
 et praecelerat terror. ipse peditum atque equites
 lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa tran-
 situs mora terrentur, in hibernis locavit. Et simul
 classis secunda temperate ac fama Trutulensem por-
 tum tenuit, unde proximo latere Britanniae lecto omni
 redierat.

XXXIX. Hunc rerum cursum, quamquam nulla
 verborum iactantia epistolis Agricolae auctum, ut Do-
 mitianus erat, fronte latus, pectore anxius exceperit.
 Inerat conscientia, derisum fuisse nuper salum e Ger-
 mania triumphum, emptis per commercia, quorum
 habitus et crines in captivorum speciem formaren-
 tur: at nunc veram magnamque victoriam, tot mil-
 libus hostium caesis, ingenti fama celebrari. id sibi
 maxime formidolosum, privati hominis nomen supra
 principis attolli: frustra studia fori et civilium artium
 decus in silentium acta, si militarem gloriam alius
 occuparet: et cetera utcumque facilius dissimulari; du-
 cis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis ex-
 ercitus, quodque saevae cogitationis indicium erat,
 secreto suo satiatus, optimum in praesentia statuit,
 reponere odium, donec impetus famae et favor exer-
 citus languesceret. nam etiam tum Agricola Britan-
 niam obtinebat.

XI. Igitur triumphalia ornamenta, et illustris
 statuæ honorem, et quidquid pro triumpho datur,
 multo verborum honore cumulata, decerni in Senatu
 iubet: additque insuper opinionem, Syriam provin-
 ciam Agricolae destinari, vacuam tum morte Atilii
 Rufi, consularis, et maioribus reservatam. credidere
 plerique, libertum ex secretioribus ministeriis missum
 ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur,
 tulisse, cum praecipto, ut, si in Britannia foret,
 traderentur: eumque libertum in ipso freto Oceani

obvium Agricolæ, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeasse: five verum istud, five ex ingenio principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in Urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo, et nullo sermone, turbæ fervientium immixtus est. Ceterum ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus: adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem æstimare mos est, viso adpectoque Agricola, quærerent famam, pauci interpretarentur.

XLl. Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. causa periculi non crimen ullum, aut querela læsi cuiusquam; sed insensus virtutibus princeps, et gloria viri, ac pestimum inimicorum genus, laudantes. Et ea infecuta sunt reipublicæ tempora, quæ filii Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania Pannoniaque, temeritate, aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti: nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. Ita cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur: porcebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, constantiam, et expertum bellis animum, cum inertia et formidine aliorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore, et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur.

XLII. Aderat iam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur, et occillo Civica nuper, nec Agricolæ consilium deerat, nec Domitiano exemplum. accessere quidam cogitationum principis periti, qui, iturusne esset in provinciam, ultro Agricolam in-

terrogarent. ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in approbanda excusatione offerre. postremo non iam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxere ad Domitianum. qui paratus simulationi, in arrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cum annuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficii invidia. salarium tamen, proconsulari solitum offerri, et quibusdam a seipso concessum, Agricola non dedit: sive offensus, non petitus, sive ex conscientia, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse, quem læseris: Domitiani vero natura præceps in iram, et quo obscurior, eo irrevocabilius, moderatione tamen prudentiaque Agricola leniebatur: quia non contumacia, neque inani iactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris, illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse: obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicæ usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

XLIII. Finis vitæ eius nobis luctuosus, amicis tristes, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus quoque, et hic alius agens populus, et ventitavere ad domum, et per fora, et circulos locuti sunt: nec quisquam, audita morte Agricola, aut lætatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor, veneno interceptum. Nobis nihil comperti affirmare auzim: ceterum per omnem valetudinem eius, crebrius, quam ex more principis per nuntios visentis, et libertorum primi, et medicorum intimi venere: sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat; nullo credente, sic accelerari, quæ tristis audiret: speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit; securus iam odii, et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricola, quo coheredem optimae uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, lætatum eum, velut honore iudicioque. tam cæca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret,

ret, a bono patre non scribi heredem, nisi malum, principem.

XLIV. Natus erat Agricola, Caio Cæsare tertium conf. Idib. Iuniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kal. Septemb. Collega Priscoque coss. Quod si habitum quoque eius posterius noscere velint; decentior quam sublimior fuit. nihil inep- tum in vultu; gratia oris supererat. bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integræ ætatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum ævum peregit, quippe et vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat; et consularibus ac triumphalibus orna- mentis prædito, quid aliud adstruere fortuna pote- rat? opibus nimis non gaudebat; speciosæ contige- rant. Filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente fama, salvis affinitatibus et amicitiiis, futura effugisse. nam sicuti durare in hac beatissimi seculi luce, ac prin- cipem Traianum videre, quodam augurio votisque apud nostras aures ominabatur: ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tem- pus, quo Domitianus, non iam per intervalla ac spi- ramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu, rempublicam exhaustit.

XLV. Non vidit Agricola obsessam curiam, et clausum armis Senatum, et eadem frage tot consu- larium caedes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. Una adhuc victoria carus Metius censeba- tur, et intra Albanam arcem solam sententia Messa- lini strepebat, et Massa Bebius iam tum reus erat. Mox nostræ duxere Helvidium in carcerem manus: nos Maurici Rusticique divisus, nos innocenti san- guine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit ocu- los, iussitque scelera, non spectavit: præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et adspici: cum suspiria nostra subscriberentur; cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitæ tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis, (ut perhibent, qui interfue- runt novissimis sermonibus tuis) constans et libens fatum exceperis; tamquam pro virili portione inno-

Tacitus T. II.

Q

centiam principi donares. Sed mihi filiaëque, præter acerbitatem parentis erepti, auget mæstitiam, quod assidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit. excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. *Noster hic dolor, nostrum vulnus:* nobis tam longæ absentiaë conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissima uxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

XLVI. Si quis piorum manibus locus: si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ: placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis, ad contemperationem virtutum tuarum voces; quas neque lugeri, neque plangi fas est. Admiratione te potius quam temporalibus laudibus, et, si natura suppeditet, æmulatione decoremus. Is verus honos: ea coniunctissimi cuiusque pietas. Id filiaë quoque, uxoriq; præceperim, *sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant, formamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur:* non quia intercedendum putem imaginibus, quæ marmore aut ære finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt; forma mentis æterna, quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet, mansurumque est in animis hominum, in æternitate temporum, fama rerum. nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles, oblivio obtrahet: Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.

DE
ORATORIBUS
DIALOGUS

AN SUI SEculi ORATORES
ANTIQUIS ET QUARE
CONCEDANT

IN MSS. CORNELIO TACITO ADSCRIPTUS
SED INCERTI AUCTORIS.

DE
ORATORIBUS

DIABOLUS

AN SWISSCOLLORATORES

ANTIQUE ET QUARE

CONCEDANT

IN HIS DE REBUS APPROPRIATIS

SED INUITADITORS

DE
ORATORIBUS
DIALOGUS.

BREVIARIUM.

Scriptor dialogi, quo antiquorum Oratorum ingenia cum recentiorum temporum disertis conferuntur, quando quave occasione et a quibus hic sermo olim, (anno VI Vespasiani) institutus sit, praefatur 1 et 2. M. Aper, Orator, et Maternus, ex Oratore poeta, assidente Iulio Secundo, ut iudice, contendunt, ars utra praestet, 3 et 4. Aper ostendit oratoriae eloquentiae usum 5 et voluptatem. Oratores ab omnibus ambiuntur, coluntur, 6. etiam a potentissimis, 7. idque Marcelli Eprii et Crispi Vibii exemplis firmat, 8; contra poeticam artem dignitate et utilitate carere asserit. Vespasiani liberalitas in Saleium poetam, 9. rari poetae famam adepti. ludicras artes exercere, honestum in Graecia. poetae offensis obnoxii, 10. Materni oratio pro poetica: studium esse plenum puritatis et innocentiae, 11; poetis quam oratoribus maiorem esse gloriam, 12; vitam quoque optabiliorem, quam his, qui in magnis opibus trepidi et incerti agant, 13. Vipstanus Messala superveniens sermonibus, veteres Oratores Graecos Latinosque recentibus praefert, 14. Aper repugnat, 15. primum mota quaestione, quinam ex Oratoribus pro veteribus s. antiquis habendi sint? 16. cum Cicero atque eius coetanei videantur velut in medio positi, 17: dein formas dicendi mutari cum temporibus, probat exemplis, 18. Cassium

Severum, novi seculi eloquentiae principem, quae causae moverint ad dicendi genus a veteri et antiquo diversum? 19. recentem eloquentiam cultiorem et laetiolem prisca esse contendit, 20. iudicium profert de Calvo et Caelio; de C. Caesare et Bruto, horumque et Ciceronis carminibus; Asinio, Corvino, 21. Ciceronis artes in excolenda facundia, 22: vitia quoque illius ostensa, quae sola perversis imitatoribus placent, 23. Aper perorans seculi sui nitorem et cultum laudat, 24. Maternus provocat Messalam, ut non tam antiquos defendat, laudetque, quam causas aperiat, cur recentiores ab eorum eloquentia recesserint; 24. Messalae oratio: quinam intelligantur oratores antiqui: de diversis dicendi generibus: de mutua malignitate Oratorum, non ut talium, sed ut hominum, 25. Antiquorum impetus et gravitas mollitie recentium decentior: aliud iudicium de Cassio Severo. recentiorum tumor vituperatur, 26. Iam poscente Materno, transiturus Messala ad causas, 27. primam quaerit in educatione liberorum, quae apud antiquos multo severior et sanctior fuerit, 28; apud recentes ad histrionalem favorem, gladiatorum equorumque studia, et ad rhetores deflexerit, 29. qua usi sunt veteres Oratores disciplina, ab ipso Cicerone ostendit: probatque, ex ingenuarum artium omnium scientia variaque eruditione exundasse illam antiquam eloquentiam, 30 et 31; atque illarum contemptum primam corruptae eloquentiae causam esse, 32. Progreditur Messala ad alteram causam, de veterum exercitatione, eloquentiae propria, 33. Iuvenes post studia a patribus ad insignes Oratores deducti, a quorum latere nunquam discederent, 34. At posteriores in scholas Rhetorum deduxere, ubi nihil discitur, nisi quod usum non habet, 35. (Atque h. l. magna lacuna est in libris mss. unde orationi Messalae finis, et initium orationi Materni deest) Maternus causam aliam corruptae eloquentiae in pace et otio ponit, quo Roma sub Principe uno fruebatur, 36. nam rebus turbidis maior eloquentiae honor, quanto tum utilior est, 37. Inde et cor-

ruptae eloquentiae causa exstiteret leges adstrictiores iudiciorum, 38. ipsa quoque vestis, auditoria et solitudo adversa eloquentiae, 39; quae regnat in turbis, eoque rara est in civitatibus bene constitutis, 40; immo omnino nulla esset, si nusquam peccaretur, 41. Quare bono seculi sui, citra obtreffationem alterius, cuique utendum, 41. Finis dialogi, 42.

Sæpe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora secula tot eminentium oratorum ingeniis gloriae esfloruerint, nostra potissimum aetas deserta et laude orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat. neque enim ita appellamus, nisi antiquos: horum autem temporum disertis, causidicis, et advocatis, et patronis, et quidvis potius, quam oratores vocantur. Cui percontationi tuæ respondere, et tam magnæ quæstionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum sit, si idem assequi non possumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quæstionem pertractantes, iuvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoria ac recordatione opus est, ut, quæ a præstantissimis viris et excogitata subtiliter, et dicta graviter accepi, cum singuli diversas, vel easdem, sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdem rationibus persequar, servato ordine disputationis. neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et irrita vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferebat.

II. Nam postero die, quam Curiatius MATERNUS Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur; tamquam in eo tragoediae argumento sui oblitus, tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. APER, et Iulius SECUNDUS, celeberrima tum ingenia fori nostri: quos ego in iudiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico affectabar, mira studio-

rum cupiditate, et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum, et disputationes, et arcana semotæ dictionis penitus exciperem. quamvis maligne plerique opinarentur, *nec Secundo promptum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturae, quam institutione et literis, famam eloquentiae consecutum.* Nam et Secundo purus, et pressus, et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit: et Aper communi eruditione imbutus, contemnebat potius literas, quam nesciebat; tamquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

III. Igitur ut intravimus cubiculum MATERNI, sedentem ipsum, et quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

Tum Secundus, nil ne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas *Catonis* tui ames? an ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis, si quæ pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres *Catonem*, non quidem meliorem, sed tamen securiorem?

Tum ille: Leges tu quidem, si volueris, et agnoscas, quæ audisti. quod si qua omisit *Cato*, sequenti recitatione *Thyestes* dicet. hanc enim tragœdiam disposui iam, et intra me ipse formavi: atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut, dimissa priore cura, novæ cogitationi toto pectore incumbam.

Adeo te tragœdiæ istæ non satiant, inquit Aper, quo minus, omissis orationum et curarum studiis, omne tempus modo circa *Medeam*, ecce nunc circa *Thyesten* consumas? cum tot amicorum causæ, tot coloniarum et municipiorum clientelæ in forum vocent; quibus vix sufficeres, etiam si non novum tibi ipse negotium importasses, *Domitium* et *Catonem*, id est, nostras quoque historias et Romana nomina, Græcorum fabulis aggregares.

IV. Et Maternus, perturbarer hac tua severitate, nisi frequens ac assidua nobis contentio iam prope in consuetudinem vertisset. nam nec tu agitare et insequi poetas intermittis; et ego, cui desidiâ advocatorum obiicis, quotidianum hoc patrociniû defendendæ adversus te poeticæ exerceo. Quo lætor ma-

gis, oblatum nobis iudicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omiſſis forenſium cauſarum anguſtiis, in quibus ſatis mihi ſuperque ſudatum eſt, ſanctiorem iſtam et auguſtiorẽ eloquentiam colam.

V. Ego vero, (inquit Secundus) antequam me iudicem Aper recuſet, faciam, quod probi et modeſti iudices ſolent, ut in his cognitionibus ſe excuſent, in quibus manifeſtum eſt, alteram apud eos partem gratia prævalere. Quis enim neſcit, neminem mihi coniunctiorem eſſe et uſu amicitia, et aſſiduitate contubernii, quam Saleium Baſſum, cum optimum virum, tum abſolutiſſimum poetam? porro ſi poetica accuſatur, non alium video reum locupletiorẽ.

Securus ſit, (inquit Aper) et Saleius Baſſus, et quiſquis alius ſtudium poeticae et carminum gloriam fovet, cum cauſas agere non poſſit. At ego enim, quatenus arbitrum litis huius inveni, non patiar, Maternum ſocietate plurium defendi: ſed et ipſum ſolum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parare ſimul et tueri amicitias, adſciſcere nationes, complecti provincias poſſit, amittit ſtudium, quo non aliud in civitate noſtra vel ad utilitatem fructuoſius, vel ad dignitatem amplius, vel ad Urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illuſtrius excogitari poteſt. Nam ſi ad utilitatem vitæ omnia conſilia factaque noſtra dirigenda ſunt, quid erit tutius, quam eam exercere artem, qua ſemper armatus, præſidium amicis, opem alienis, ſalutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipſe ſecurus, et velut quadam perpetua potentia ac poteſtate munitus? cuius viſ et utilitas, rebus proſpere fluentibus, aliorum præſidio et tutela intelligitur: ſi proprium periculum increpuit, non hercule lorica aut gladius in acie firmius munimentum, quam reo et periclitanti eloquentia, præſidium ſimul et telum, quo propugnare pariter et inceſſere, ſive in iudicio, ſive in ſenatu, ſive apud Principem poſſis. Quid aliud infeſtis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam ſuam, oppoſuit? qui accinctus et minax, diſertam

quidem, sed inexercitatum et eiusmodi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicendum Maternum meum arbitrer.

VI. Ad voluptatem oratoriæ eloquentiæ transeo, cuius iucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus et prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper et frequentem domum concursu splendidissimorum hominum? idque scire, non pecuniæ, non orbitati, neque officii alicuius administrationi, sed sibi ipsi dari? illos quinimmo orbos, et locupletes, et potentes, venire plerumque ad iuvenem, et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnæ potentiae voluptas, quam spectare homines veteres, et senes, et totius urbis gratia subnixos, *in summa omnium rerum abundantia* confidentes, *id, quod optimum sit, se non habere?* Iam vero, qui togatorum comitatus et egressus! quæ in publico species! quæ in iudiciis veneratio! quod gaudium confurgendi assistendique inter tacentes, in unum conversos: coire populum, et circumfundi coronam, et accipere affectum, quemcunque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia et imperitorum quoque oculis exposita percenseo. Illa secretiora, et tantum ipsis orantibus nota, maiora sunt. Sive accuratam meditatamque affert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia: sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi attulerit; ipsa sollicitudo commendat eventum, et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciæ, atque ipsius temeritatis, vel præcipua iucunditas est, nam ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu ferantur atque elaborentur, gratiora tamen, quæ sua sponte nascuntur.

VII. Equidem ut de me ipse fatear, non eum diem lætiores egi, quo mihi latus clavus oblatum est, vel quo homo novus, et in civitate minime favorabili natus, quæsturam, aut tribunatum, aut præturam accepi; quam eos, quibus mihi, pro mediocritate huius quantulæcumque in dicendo facultatis,

aut reum prospere defendere, aut apud Centumviros causam aliquam feliciter orare, aut apud Principem ipsos illos liberos et procuratores principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus, et præturas, et consulatus ascendere videor, tum habere, quod, si non in suo oritur, nec codicillis datur, nec cum gratia venit. Quæ fama et laus cuiusvis artis cum oratorum gloria comparanda est, qui non illustres in Urbe solum, apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes et adolescentes, quibus modo rectior indoles est, et bona spes sui? Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos sæpius vulgus imperitum, et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat, et digito demonstrat? Advenæ quoque et peregrini, iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum Urbem attigerunt, requirunt, ac vultus agnoscere concupiscunt.

VIII. Ausim contendere, Marcellum hunc Eprum, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim novis et recentibus quam remotis et obliteratis exemplis utor) non minoris esse in extremis partibus terrarum, quam Capuæ, aut Vercellis, ubi nati dicuntur. Nec hoc illis saltem ter millies festertium præstat (quanquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiæ beneficio venisse) ipsa eloquentia; cuius numen et cœlestis vis multa quidem omnibus seculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed hæc, ut supra dixi, proxima, et quæ non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda habemus. nam quo sordidius et abiectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustia rerum nascentes eos circumsteterunt; eo clariora, et ad demonstrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illustriora exempla sunt: quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitia, agunt feruntque cuncta, atque ab ipso Principe cum quadam reverentia diliguntur: quia Vespasianus, venerabilis senex, et patientissimus vir, bene intelligit,

ceteros quidem amicos suos niti iis, quæ ab ipso acceperint, quæque ipsi accumulare et in alios congerere promptum est: Marcellum autem et Crispum, attulisse ad amicitiam suam, quod non a principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines, ac tituli, et statuæ, quæ neque ipsa tamen negliguntur: tam hercule, quam divitiæ, et opes; quas facilius invenies, qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur et honoribus, et ornamentis, et facultatibus, refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentia causis forensibus et oratorio studio dederunt.

IX. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet hæc ipsa, et quæ deinde dicturus sum, aures tuæ, Materne, respuant; cui bono est, si apud te Agamemnon aut Iason diserte loquitur? quis ideo domum defensus tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam, vel, si hoc honorificentius est, præclarissimum vatem, deducit, aut salutat, aut prosequitur? Nempe, si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium incidit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non, quia poeta es, neque ut pro eo versus facias. hi enim Bassio domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi: quorum tamen hic exitus est, ut cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint, qui dignentur audire: et ne id quidem gratis. nam et domum mutuatur, et auditorium exstruit, et subsellia conducit, et libellos dispergit: et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore, præcepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam. aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum, et voces inanes, et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Bassio

donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam Principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigit, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem? Adice, quod poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas Urbis, deferenda cetera officia, utque ipsi dicunt, *in nemora et lucos*, id est, in solitudinem recedendum est.

X. Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt, et quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, æque poetas quam oratores sequitur; quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania, vel Asia, (ne quid de Gallis nostris loquamur,) in Urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeo si quis requirit, et semel vidit, transit, et contentus est, ut si picturam aliquam vel statuum vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus; si modo in hac studiorum parte oblectare otium, et nomen inferere possunt famæ. Ego vero omnem eloquentiam omnesque eius partes sacras et venerabiles puto: nec solum cothurnum vestrum, aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem, et elegorum lascivias, et iamborum amaritudinem, et epigrammatum lusus, et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo. sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiæ ferat, errare mavis, et summa adeptus, in levioribus subsistis. Ut, si in Græcia natus esses, ubi ludieras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicofrati robur ac vires dii dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos lacertos, levitate iaculi aut iactu disci vanescere: sic nunc te ab auditoriis et theatris, in forum, et ad causas, et ad vera proelia voco; cum præsertim ne ad id quidem confugere possis, quod plerisque patrocinator, tamquam minus obnoxium sit offendini poetarum quam ora-

torum studium. Effervescit enim vis pulcherrimæ naturæ tuæ, nec pro amico aliquo, sed quod periculosius est, pro *Catone* offendis: nec excusatur offensa necessitudine officii, aut fide advocacy, aut fortuitæ et subitæ dictionis impetu. At tu meditatus videris elegisse personam notabilem, et cum auctoritate dicturam. Sentio, quid responderi possit: hinc ingentes existere assensus, hinc in ipsis auditoriis præcipue laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem. Nobis satis sit, privatas et nostri seculi controversias tueri, in quibus expressis, si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides, et libertas excusata.

XI. Quæ cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore; remissus et subridens Maternus, paravi, inquit, me, non minus diu accusare oratores, quam Aper laudat. Fore enim arbitrabar, ut a laudatione eorum digressus, detrectaret poetas, atque carminum studium prosterneret: arte quadam mitigavit, concedendo his, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragædiarum ingredi famam auspiciatus sum, tum quidem, cum in Nerone improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: et hodie si quid in nobis notitiæ ac nominis est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum. ac iam me seiungere a forensi labore constitui: nec comitatus istos et egressus, aut frequentiam salutationum concupisco; non magis quam æra et imagines, quæ, etiam me nolente, in domum meam irruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem melius innocentia tueor, quam eloquentia: nec vereor, ne mihi umquam verba in Senatu, nisi pro alterius discrimine, facienda sint.

XII. Nemora vero, et luci, et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quod nec in strepitu, nec sedente ante ostium litigatore, nec inter fordes ac lacrimas reorum componuntur; sed secedit animus in loca pura atque

innocentia, fruiturque sedibus sacris. Hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus, in illa casta et nullis contacta vitiis pectora influxit: sic oracula loquebantur. Nam lucrosæ huius et sanguinantis eloquentiæ usus, recens, et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, *in locum teli* repertus. Ceterum felix illud, et, ut more nostro loquar, *aureum seculum*, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria maior, aut augustior honor: primum apud deos, quorum proferre responsa, et interesse epulis ferebantur: deinde apud illos diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem caudicorum, sed Orpheæ ac Linum, ac si introspicere altius velis, ipsum Apollinem, accepimus: vel si hæc fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quam Demostheni, apud posteros; nec angustioribus terminis famam Euripidis, aut Sophoclis, quam Lyfæ, aut Hyperidis includi. Plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quam qui Virgilii detractent. nec ullus Asinii aut Messalæ liber tam illustris est, quam *Medea* Ovidii, aut Varii *Thyestes*.

XIII. Ac ne fortunam quidem vatum, et illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint: malo securum et secretum Virgilii secessum; in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit, neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistolæ: testis ipse populus, qui, auditis in theatro versibus Virgilii, surrexit universus, et forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est, sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio, vel dignitate vitæ, vel perpetuitate famæ cesserit. Nam Crispus et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna concupiscendum? an quod timent? an quod timentur? quod, cum quotidie aliquid rogentur, hi, quibus præstant, indignantur? quod alligati cum adulatione, nec imperantibus umquam satis servi vi-

dentur, nec nobis satis liberi? Quæ hæc summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me vero *dulces*, ut Virgilius ait, *Musæ*, remotum a sollicitudinibus et curis et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontes ferant: nec infanum ultra et lubricum forum, famamque pallentem, trepidus experiar. non me fremitus salutantium, nec anhelans libertus excitet: nec incertus futuri, testamentum pro pignore scribam: nec plus habeam, quam quod possim, cui velim, relinquere, quandocumque fatalis et meus dies veniet. statuarque tumulo, non moestus et atrox, sed hilaris et coronatus: et pro memoria mei nec consulat quisquam, nec roget.

XIV. Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum VIPSTANUS MESSALA cubiculum eius ingressus est. suspicatusque ex ipsa intentione singulorum, altiore inter eos esse sermonem, Num parum tempestivus, inquit, interveni, secretum consilium et causæ alicuius meditationem tractantibus?

Minime, minime, inquit Secundus, atque adeo vellem maturius intervenisses. delectasset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret, exhortatus est; et Materni pro carminibus suis læta, utque poetas defendi decebat, audentior, et poetarum quam oratorum similior, oratio.

Me vero, inquit, et sermo ipse infinita voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis, et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eiusmodi etiam disputationes adiungitis, quæ et ingenium alunt, et eruditionis et literarum iucundissimum oblectamentum cum vobis, qui illa disputatis, afferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercule non minus probari video in te, Secunde, quod *Iulii Asiatici vitam* componendo, spem hominibus fecisti plurium eiusmodi librorum; quam in Apro, quod nondum a scholasticis controversiis recessit, et otium suum mavult novorum rhetorum more, quam veterum oratorum consumere.

XV.

XV. Tum Aper, Non definis, Messala, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? nam hunc tuum sermonem sæpe excepi, cum, oblitus et tuæ et fratris tui eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes: atque id eo, credo, audacius, quod maligni in iis opinionem non vereraris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.

Neque illius, inquit, sermonis mei poenitentiam ago; neque aut Secundum, aut Maternum, aut ipsum, Aper, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrum, ut causas huius infinitæ differentiæ scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquirō. Et quod quibusdam solatio est, mihi auget quæstionem, quia video, etiam Graiis accidisse, ut longius absit Aeschine et Demosthene Sacerdos iste Nicetes, et si quis Ephesum vel Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit, quam Afer, aut Africanus, aut vos ipsi a Cicerone, aut Asinio recessistis.

XVI. Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quæstionem movisti. sed quis eam iustius explicaverit, quam tu, ad cuius summam eruditionem et præstantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?

Et Messala, aperiā, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis.

Pro duobus, inquit Maternus, promitto. nam et ego et Secundus exsequemur partes, quas intellexerimus te non tam omisisse, quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, et tu paulo ante dixisti; et ipse satis manifestus, iamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.

Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum seculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari: sed hoc primum interrogabo, quos vocetis *antiquos*, quam oratorum ætatem significatione ista determinetis? Ego enim cum audio *antiquos*, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi ver-

Tacitus T. II.

R

fantur ante oculos Ulysses et Nestor, quorum ætas mille fere et CCC annis seculum nostrum antecedit. vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen, ut utrique superstites essent. Ex quo apparet, non multo plures, quam CCCC annos interesse inter nostram et Demosthenis ætatem. quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; si ad naturam seculorum et respectum immensi huius ævi, perquam breve, et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, *is est magnus et verus annus, quo eadem positio coeli siderumquæ, quæ cum maxime est, rursum existet,isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII MDCCCCLIV complectitur*; incipit Demosthenes vester, quem vos *veterem et antiquum* fingitis, non solum eodem anno, quo nos, sed fere eodem mense exstitisse.

XVII. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis antepone re soletis; sed Ciceronem, et Cæsarem, et Coelium, et Calvum, et Brutum, et Asinium, et Messiam, quos quidem cur antiquis temporibus potius adscribatis, quam nostris, non video. nam, ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa consulibus, ut Tiro libertus eius scripsit, VII Idus Decemb. occisus est, quo anno divus Augustus in locum Pansæ et Hirtii se et Q. Pedium coss. succedit. statue VI et L annos, quibus mox divus Augustus Remp. rexit: adice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Caii, ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos, atque ipsum Galbæ et Othonis et Vitellii unum annum, ac sextam iam felicitis huius principatus stationem, qua Vespasianus Remp. fovet, C et XX anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas. Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur ei pugnae interfuisse, qua Cæsarem, inferentem arma Britannis, arcere litoribus et pellere aggressi sunt. Ita si eum, qui armatus C. Cæsari restitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum aliquod in Urbem pertraxisset; idem Cæsarem ipsum et Ciceronem au-

dire potuit, et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerisque senes, qui *se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium*, narrabant: ex quo colligi potest, et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse. nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius pæne ad extremum duravit. Nec dividatis seculum; et *antiquos ac veteres vocetis oratores*, quos eorumdem hominum aures agnoscere, ac velut coniungere et copulare potuerunt.

XVIII. Hæc ideo prædixi, ut si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus adquiritur, eandem docerem in medio sitam, et propiorem nobis, quam Ser. Galbæ, C. Carboni, quosque alios *antiquos* merito vocaverimus. sunt enim horridi, et impoliti, et rudes, et informes, et quos utinam imitatus in nulla parte esset Calvus vester, aut Cælius, aut ipse Cicero. Agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante prædixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni senī comparatus C. Gracchus plenior et uberior: sic Graccho politior et ornatioꝛ Crassus: sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. Nec quaero, *quis disertissimus*: hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiæ vultum, sed in illis quoque, quos vocatis *antiquos*, plures species deprehendi: nec statim deterius esse, quod diversum est; vitio autem malignitatis humanæ vetera semper in laude, præsentia in fastidio esse. Num dubitamus, inventos, quī Porcio Catone Appium Cæcum magis mirarentur? Satis constat, ne Ciceroni quidem obrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens, nec satis pressus, sed supra modum exultans et superfluens, et parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi, et Bruti ad Ciceronem missas epistolas: ex quibus facile est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum, Brutum autem otiosum atque disiunctum: rursumque, Ciceronem a Calvo quidem male audivisse, tamquam solum et enervem; a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, *tamquam fra-*

Eum atque elumbem. Si me interrogas, omnes mihi videntur verum dixisse. sed mox ad singulos veniam; nunc mihi cum universis negotium est.

XIX. Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad *Cassium Severum* faciunt; quem primum affirmant *flexisse ab illa vetere atque directa dicendi via*, non infirmitate ingenii, nec incitia literarum transulisse se ad id dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu. vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum conditione temporum, ac diversitate aurium, formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior iste populus, ut imperitus et rudis, imperitissimarum orationum spatia: atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ita vero longa principiorum præparatio, et narrationis alte repetita series, et multarum divisionum ostentatio, et mille argumentorum gradus, et quicquid aliud aridissimis Hermagoræ et Apollodori libris præcipitur, in honore erat: et si quis odoratus philosophiam, atque ex ea locum aliquem orationi suæ infereret, in cælum laudibus ferebatur. Nec mirum. erant enim hæc nova et incognita: et ipsorum quoque oratorum paucissimi præcepta rhetorum, aut philosophorum placita, cognoverant. At hercule pervulgatis iam omnibus, cum vix in corona quisquam assistat, qui elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiæ itineribus opus est, per quæ orator fastidium aurium effugiat; utique apud eos iudices, qui vi aut potestate, non iure et legibus cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec expectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed sæpe ultro admonent, atque alio transgradientem revocant, et festinare se testantur.

XX. Quis nunc ferat oratorem de infirmitate valetudinis suæ præstantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros expectabit? Quis de exceptione et formula perpetuetur illa immensa volumina, quæ pro M. Tullio, aut A. Cæcina legimus? Præcurrit hoc tempore iudex dicentem, et nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore et cultu descriptionum

invitatus et corruptus est, averſatur dicentem. Vultus quoque aſſiſtentium, et aſſuens et vagus auditor, aſſuevit iam exigere lætitiā et pulchritudinem orationis; neque magis perſert in iudiciis triſtem et impexam antiquitatem, quam ſi quis in ſcena Roſcii aut Turpionis Ambivii exprimere geſtus velit. Iam vero iuvenes, et in ipſa ſtudioſorum incude poſiti, qui profeſtus ſui cauſa oratores ſeſtantur, non ſolum audire, ſed etiam referre domum aliquid illuſtre et dignum memoria volunt: traduntque invicem, ac ſæpe in colonias ac provincias ſuas ſcribunt, ſive in ſuis aliquis arguta et brevi ſententiā effuſit, ſive locus exquiſito et poetico cultu enituit. exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus, ſed ex Horatii et Virgilii et Lucani ſacrario prolatus. Horum igitur auribus et iudiciis obtemperans noſtrorum oratorum ætas, pulchrior et ornatior exſtitit. neque ideo minus efficaciſe ſunt orationes noſtræ, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim ſi infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, et informibus tegulis exſtruuntur, ſed marmore nitent, et auro radiantur?

XXI. Equidem fateor vobis ſimpliciter, me in quibuſdam antiquorum vix riſum, in quibuſdam autem vix ſomnum tenere, nec unum de populo. Canutii, aut Attii, vel Furnii, vel Curiones aliis, in eodem valetudinario, hæc oſſa et hanc maciem probant. Ipſe mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una aut altera oratiuncula ſatiſfacit: nec diſſentire ceteros ab hoc meo iudicio video. quotus enim quiſque Calvi in *Aſitium* aut in *Druſum* legit? at hercule in hominum ſtudioſorum manibus verſantur accuſationes, quæ in *Vatinium* inſcribuntur, ac præcipue ſecunda ex his oratio. eſt enim verbis ornata, et ſententiis auribus iudicum accommodata: ut ſcias, ipſum quoque Calvum intellexiſſe, quid melius eſſet; nec voluntatem, quin ſublimius et cultius diceret, ſed ingenium ac vires deſuiſſe. Quid? ex Cœlianis orationibus? nempe hæ placent, ſive in univerſa parte factum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoſcimus. fordes autem verborum, et hians compo-

fitio, et inconditi sensus redolent antiquitatem: nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Caelium ex ea parte laudet, qua antiquus est. Concedamus sane C. Cæsari, ut propter magnitudinem cogitationum, et occupationes rerum, minus eloquentia effecerit, quam divinum eius ingenium postulabat: tam hercule, quam Brutum philosophiæ suæ relinquamus. nam in orationibus minorem esse fama sua, etiam admiratores eius fatentur. nisi forte quisquam ant Cæsaris *pro Decio Samnite*, aut Bruti *pro Deiotaro Rege*, ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. fecerunt enim et carmina, et in bibliothecas retulerunt, non melius quam Cicero, at felicius, quia, illos fecisse, pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenius et Appios studuisse. Pacuvium certe et Attium non solum tragoediis, sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et ficans est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venæ, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exfurgit toris, ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetit, quo minus lætitiâ nitoremque nostrorum temporum exprimeret. viderimus, inquam, iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit.

XXII. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æqualibus suis fuit, quæ mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur; ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ulla re magis eiusdem ætatis oratores præcurrit, quam iudicio. Primus enim excoluit orationem; primus et verbis delectum adhibuit, et compositioni artem: locos quoque lætiores attentavit, et quasdam sententias invenit; utique in his orationibus, quas senior iam et iuxta finem vitæ composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis, didicerat, quod optimum discendi genus est. Nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis. lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus, tarde commovetur, raro incalescit, pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. nihil

excerpere, nihil referre possis: et velut in rudi ædificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiæ, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet: non eo solum instrui supellestile, quæ necessariis usibus sufficiat; sed sit in apparatu eius et aurum, et gemmae, ut sumere in manus et adspicere sæpius libeat; quædam vero procul arceantur, ut iam oblitterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti structura, in morem Annalium, componantur; fugiat scædam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo terminet.

XXIII. Nolo irridere *rotam fortunæ* et *ius Verinum*, et illud, tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum, *esse videatur*. nam et hoc invitus retuli; et plura omisi, quæ tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant. neminem nominabo, genus hominum signasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio legunt; quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennæ aut Varronis, sordet; qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur; quos more prisco apud iudicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur. adeo moesti et inculti illam ipsam, quam iactant *sanitatem*, non firmitate, sed ieiunio consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quæ animi anxietate contingit. parum est, ægrum non esse: fortem, et lætum, et alacrem volo. prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate seculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video lætissima quæque antiquorum imitantem: et vos, Materne ac Secunde, ita gravitate sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum, ea, quoties causa poscit, ubertas, ea, quoties permittitur, brevitatis, is compositionis decor,

ea sententiarum plenitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiam si nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.

XXIV. Quæ cum Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu seculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus est, per quæ mox ipsos incesset! Tuum tamen, Messala, promissum immutasse non debes. neque enim defensores antiquorum exigimus, nec quemquam nostrorum, quamquam modo laudati sumus, his, quos infectatus est Aper, comparamus. ac ne ipse quidem ita sentit, sed, more veteri et alias vestris philosophis sæpe celebrato, sumpsit sibi contradicendi partes. Exprime nobis, non laudationem antiquorum (satis enim illos fama sua laudat), sed causas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus; cum præsertim centum et XX annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

XXV. Tum Messala: Sequar a te præscriptam formam, Materne. neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit: tamquam parum proprie *antiqui* vocarentur, quos satis constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est: sive illos *antiquos*, sive *maiores*, sive quo alio mavult nomine, appellet: dummodo in confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis eius repugno sic, quo minus fatear, plures formas dicendi etiam iisdem seculis, nedum diversis, exstitisse. Sed quo modo inter Atticos oratores primæ Demostheni tribuntur, proximum autem locum Aeschines, et Hyperides, et Lyfias, et Lycurgus obtinent; omnium autem consensu hæc oratorum ætas maxime probatur: sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem, et Asinius, et Cæsar, et Cælius, et Brutus, suo iure, et prioribus, et sequentibus anteponiuntur. Nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consen-

tiant. adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiæ ferunt: ut si omnium pariter libros in manum sumptseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam quod invicem se obrectaverunt (et supersunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur) non est oratorum vitium, sed hominum. nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanæ infirmitatis vitiis affici. Solum inter hos arbitror Brutum, non malignitate, nec invidia, sed simpliciter et ingenue iudicium animi sui detexisse. an invideret Ciceroni, qui mihi videtur ne Cæsari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Lælium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non desistit; non exigit defensorem, cum fatear, quædam eloquentiæ eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultæ, defuisse.

XXVI. Ceterum si, omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiæ, eligenda sit forma dicendi; malim hercule C. Gracchi impetum, aut L. Crassi maturitatem, quam calamistros Mæcenatis, aut tinnitus Gallionis. Adeo melius est oratorem vel hirta toga induere, quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. neque enim oratorius iste, immo, hercule, ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lascivia verborum, et levitate sententiarum, et licentia compositionis, histrionales modos expriment. quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriæ et ingenii loco plerique iactant, *cantari saltarique commentarios suos*. Unde oritur illa fœda et præposterâ, sed tamen frequens quibusdam exclamatio, ut *oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare* dicantur. Equidem non negaverim, Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat, quam sanguinis. primus enim, contempto ordine rerum, omiſſa modestia ac

pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus, et studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat, sed rixatur. ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus, et varietate eruditionis, et lepore urbanitatis, et ipsarum virium robore, multum ceteros superat, quorum neminem Aper nominare, et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem expectabam, ut inculato Asinio, et Coelio, et Calvo, aliud nobis agmen produceret, pluresque, vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæsari, singulis demum singulos opposeremus. Nunc detrectasse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum et in commune: veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpisset. quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione fruitur, ut se ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?

XXVII. At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.

Appopera, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est; sed causas exquirimus, quas te solitum tractare paulo ante dixisti, plane mitior, et eloquentiæ temporum nostrorum non iratus, antequam te Aper offenderet, maiores tuos laceffendo.

Non sum, inquit, offensus Apri nostri disputatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringet: cum sciatis, hanc esse eiusmodi sermonum legem, iudicium animi, citra damnum affectus, proferre.

Perge, inquit Maternus, et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus, quam ab eloquentia.

XXVIII. Et Messala, Non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas; etiamsi mihi partes assignatis proferendi in medium, quæ omnes sentimus. Quis enim ignorat, et eloquentiam, et ceteras artes descivisse ab ista vetere gloria, non inopia hominum, sed desidia iuventutis, et negligentia parentum, et

inscientia præcipientium, et oblivione moris antiqui? quæ mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant: quamquam nostra nobis notiora sunt. Ego de Urbe, et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos statim excipiunt, et per singulos ætatis gradus cumulantur: si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca prædixero. Iam primum, suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptæ nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cuius præcipua laus erat, tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem aliqua maior natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis cuiuspiam familiæ suboles committeretur, coram qua neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Cæsaris, sic Atiam Augusti matrem præfuisse educationibus, ac produxisse principes liberos accepimus. quæ disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta uniuscuiusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas, et sive ad rem militarem, sive ad iuris scientiam, sive ad eloquentiæ studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

XXIX. At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur: nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat: quando etiam ipsi parentes nec probitati, neque modestiæ parvulos assuescunt, sed lasciviæ et dicacitati; per quæ paulatim impudentia irrepit, et sui alienique contemptus. Iam vero propria et peculiaria huius Urbis vitia pæne in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et obsessus animus quantum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos

alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne praeceptores quidem ulla crebriores cum auditoribus suis fabulas habent. colligunt enim discipulos, non severitate disciplinæ, nec ingenii experimento, sed ambitione salutantium, et illecebris adulationis. Transeo prima discipulorum elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoscendis, nec in evolvenda antiquitate, nec in notitia vel rerum, vel hominum, vel temporum latis operæ infumitur.

XXX. Sed expetuntur, quos *Rhetoras* vocant, quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit, quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor, et quotidiana meditatio, et in omni genere studiorum exercitationes, ipsorum etiam continentur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui *Brutus* inscribitur; in cuius extrema parte, (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suæ eloquentiæ velut quandam educationem refert: *se apud Q. Mucium ius civile didicisse; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiæ partes penitus hausisse: neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in Urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrassæ, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur.* Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriæ, non musicæ, non grammaticæ, non denique ullius ingenuæ artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticæ subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognovit. Ita enim est, optimi viri; ita ex multa eruditione, ex pluribus artibus, et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia. neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur; sed is est orator, qui de omni quæstione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

XXXI. Hæc sibi illi veteres persuadebant. ad

hæc efficienda intelligebant opus esse, non ut rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis linguam modo et vocem exercerent; sed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de iusto et iniusto disputatur. Hæc enim est oratori subiecta ad dicendum materia. Nam in iudiciis fere de æquitate, in deliberationibus de honestate dicimus, ita ut plerumque hæc ipsa invicem misceantur: de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam, et vim virtutum pravitatemque vitiorum, et intellectum eorum, quæ nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget, vel leniat, qui scit, *quid ira*; promptius ad miserationem impellat, qui scit, *quid sit misericordia*, et quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infesos, sive apud cupidos, sive apud invidentes, sive apud tristes, sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: et prout cuiusque natura postulabit, adhibebit manum, et temperabit orationem, parato omni instrumento, et ad omnem usum reposito. Sunt, apud quos adstrictum, et collectum, et singula statim argumenta concludens dicendi genus plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticæ proficiet. alios fusa et æqualis, et ex communibus ducta sensibus, oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur aliquid a Peripateticis. hi aptos, et in omnem disputationem paratos iam locos dabunt; Academici pugnacitatem. Plato altitudinem, Xenophon iucunditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes assumere, hisque, prout res poscit, uti, alienum erit oratori. Neque enim Sapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, sed eum, qui non quasdam artes audire, sed omnes liberaliter debet. ideoque et iuris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant; et grammatica, musica, et geometria imbuebantur. incidunt enim causæ plurimæ quidem, ac pæne omnes, quibus iuris notitia desideratur: pleræque autem, in quibus hæc quoque scientiæ requiruntur.

XXXII. Nec quisquam respondeat: *sufficit, ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur.* Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis: longeque interesse manifestum est, possideat quis, quæ profert, an mutuetur. deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque, ubi minime credas, eminet et excelsit: idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intelligit, ac statim ita laude prosequitur, ut *legitime studuisse, ut per omnes eloquentiæ numeros isse, ut denique oratorem etiam fateatur: quem non posse aliter exsistere, nec exstitisse umquam confirmo, nisi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus exierit.* quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum fex quoque quotidiani sermonis, scæda ac pudenda vitia deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant Senatus consulta, ius civitatis ultro derideant, sapientiæ vero studium et præcepta prudentium penitus reformident, in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam regno suo; ut quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, pæne dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis, discatur. Ego hanc primam et præcipuam causam arbitror, cur tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur: quos potiores nominabo, quam apud Græcos Demosthenem? quem *studiosissimum Platonis auditorem fuisse, memoriæ proditum est.* Et Cicero, his, ut opinor, verbis, *quidquid in eloquentia effecerit, id se non in rhetorum, sed Academiae spatiis consecutum.* Sunt aliæ causæ, magnæ et graves, quas a vobis aperiri æquum est, quoniam quidem ego iam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi: qui si forte hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum iuris et philosophiæ scientiam, tamquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse.

XXXIII. Et Maternus, Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregissem nondum vide-

ris, ut inchoasse tantum, et velut vestigia ac lineamenta quædam ostendisse videaris. nam quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostræ desidie et inscientiæ adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici, quid aut illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes, iam et forum ingressuri, confirmare et alere ingenia sua soliti sint. neque enim arte et scientia, sed longe magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur.

Deinde, cum Aper et Secundus idem annuissent, Messala, quasi rursus incipiens: Quoniam initia et semina veteris eloquentiæ satis demonstrasse videor, docendo, quibus artibus antiqui oratores institui erudiri soliti sint, persequar nunc exercitationem eorum; quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas, aut tam varias res potest, nisi ut scientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiæ accedat. per quæ colligitur, eandem esse rationem, et percipiendi, quæ proferas, et proferendi, quæ perceperis. Sed si cui obscuriora hæc videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, id certe concedet, instructum et plenum his artibus animum, longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quæ propriæ curæ oratorum videntur.

XXXIV. Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et eloquentiæ parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem locum in civitate obtinebat. hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus distinctionibus interesse, sive in iudiciis, sive in concionibus, affuebat, ita ut altercationes quoque excipere, et iurgiis interesse, utque sic dixerim, pugnare in proelio disceret. magnus ex hoc usus, multum constantiæ, plurimum iudicii iuvenibus statim contingebat, in media luce studentibus, atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut contrarie dicit, quo minus et iudex respuat, et adversarius exprobet, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur vera

statim et incorrupta eloquentia imbuebantur. et quamquam unum sequerentur: tamen omnes eiusdem ætatis patronos in plurimis et causis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent, quid in quoque vel probaretur, vel displiceret. Ita nec præceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiæ, non imaginem præstaret; nec adversarii et æmuli, ferro, non rudibus, dimicantes: sed auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec male, nec bene dicta dissimularentur. Scitis enim, magnam illam et duraturam eloquentiæ famam non minus in diversis subfelliis parari, quam suis: quin immo constantius surgere ibi, fidelius corroborari. Atque hercule sub eiusmodi præceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notæ leges, non novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, sæpe cognitæ populi aures, sive accusationem susceperat, sive defensionem, solus statim et unus cuicumque causæ par erat. Nonodecimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Cæsar Dolabellam, altero et XX Asinius Pollio C. Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinius, iis orationibus infecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

XXXV. At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum, qui *rheto*res vocantur: quos paulo ante Ciceronis tempora exstitisse, nec placuisse maioribus nostris, ex eo manifestum est, quod L. Crasso et Domitio censoribus, cludere, ut ait Cicero, *ludum impudentiæ* iussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis afferant. Nam in loco nihil reverentiæ, sed in quem nemo, nisi æque imperitus intrat: in condiscipulis nihil profectus; cum pueri inter pueros, et adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate et dicant et audiantur: ipsæ vero exercitationes magna ex parte contrariæ. nempe enim duo genera materia-
rum

rum apud rhetores tractantur, suaviorum et controversiarum. ex iis suaviorum quidem, tamquam plane leviores et minus prudentiarum exigentes, pueris delegantur; controversiarum robustioribus assignantur, quales per fidem, et quam incredibiliter compositae! Sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit, ut tyrannicidarum praemia, aut vitiatarum electiones, aut pestilentiarum remedia, aut incesta matrum, aut quidquid in schola quotidie agitur, in foro vel raro vel nunquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros iudices ventum est, **

** rem cogitare, nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat.

XXXVI. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur, et motibus excitatur, et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam et si horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae composita et quieta et beata Republica tribui fas erat: tamen ista perturbatione ac licentia plura sibi assequi videbantur, cum, mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantum quisque orator sciret, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assidue, et populare nomen: hinc conciones magistratum, pene pernoctantium in rostris: hinc accusationes potentium reorum, et assignatae etiam domibus inimicitiae: hinc procerum factiones, et assidua senatus adversus plebem certamina. quae singula et si distrahebant Rempublicam; exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, et magnis cumulare praemiis videbantur: quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores assequeretur, tanto magis in ipsis honoribus collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant: hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant: hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur: hi ne privati quidem sine potestate erant; cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent. Quinimmo sibi ipsi persuaserant, neminem sine eloquentia aut asse-

Tacitus T. II.

S

qui posse in civitate, aut tueri conspicuum et eminentem locum. nec mirum; cum etiam inviti ad populum producerentur; cum parum esset, in senatu breviter censere, nisi qui ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur; cum in aliquam invidiam aut crimen vocati, sua voce respondendum haberent; cum testimonia quoque in publicis causis, non absentes, nec per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogerentur. Ita ad summa eloquentiae praemia, magna etiam necessitas accedebat: et quomodo disertum haberi, pulchrum et gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri, deforme habebatur.

XXXVII. Ergo non minus rubore, quam praemiis stimulabantur, ne clientulorum loco potius, quam patronorum numerarentur, ne traditæ a maioribus necessitudines ad alios transirent, ne, tamquam inertes et non suffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos male tuerentur. Nescio an venerint in manus vestras adversaria, quæ et in antiquiorum bibliothecis adhuc manent, et nunc maxime a Muciano contrahuntur: ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris, et tribus Epistolarum composita et edita sunt. Ex his intelligi potest, Cn. Pompeium et Marcum Crassum, non viribus modo et armis, sed ingenio quoque et oratione valuisse: Lentulos, et Metellos, et Lucullos, et Curiones, et ceteram procerum manum, multum in his studiis operæ curæque posuisse: nec quemquam illis temporibus magnam potentiam, sine eloquentia, consecutum. His accedebat splendor rerum, et magnitudo causarum, quæ et ipsa plurimum eloquentiæ praestant. Nam multum interest, utrumne de furto, aut formula, et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitorum, expilatis fociis, et civibus trucidatis. quæ mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, quo nihil tale patimur: ita, cum acciderent, ingentem eloquentiæ materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest, nisi qui causam parem invenit. Non, opinor, Demosthenem orationes illustrent, quas adversus tutores suos composuit: nec Ciceronem magnam oratorem P. Quinctius de-

ensus, aut Licinius Archias faciunt. Catilina, et Milo, et Verres, et Antonius hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit, Rempublicam malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quaestioni meminerimus, sciamusque, nos de ea re loqui, quæ facilius turbidis et inquietis temporibus exstitit. Quis ignorat, utilius ac melius esse, frui pace, quam bello vexari? plures tamen bonos præliatores bella, quam pax, ferunt. Similis eloquentiæ conditio. nam quo sæpius steterit tamquam in acie, quoque plures et intulerit ictus et exceperit, quo maior adversarius et acrior, quicum pugnas sibi asperas desumpserit; tanto altior et excelsior, et illis nobilitata discriminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secreta nolint.

XXXVIII. Transio ad formam et consuetudinem veterum iudiciorum. quæ etsi nunc aptior est civitati; eloquentia tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberæ comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus, tertio consulatu, Cn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud prætores gererentur. apud quos quanto maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argumentum est, quam quod causæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum ob RUEBANTUR, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber, apud centumviros dictus, legatur? exceptis orationibus Asinii, quæ *pro heredibus Urbiniae* inscribuntur, ab ipso tamen Pollione, mediis divi Augusti temporibus, habitæ, postquam longa temporum quies, et continuum populi otium, et assidua senatus tranquillitas, et maximi principis disciplina, ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat.

XXXIX. Parvum et ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum; dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquen-

tiae attulisse pænulas istas, quibus adstricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus iam fere plurimæ causæ explicantur? nam quomodo nobiles equos cursus et spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur: quia sæpe interrogat iudex, *quando incipias*; et ex interrogatione eius incipiendum est. frequenter probationibus et testibus silentium patronus indicit. unus inter hæc dicenti ac alter assistit; et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, et velut quodam theatro: qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant; cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent; cum clientelæ quoque, et tribus, et municipiorum legationes, ac partes Italiæ periclitantibus assisterent; cum in plerisque iudiciis crederet populus Romanus, sua interesse, quid iudicaretur. Satis constat, C. Cornelium, et M. Scaurum, et T. Milonem, et L. Bestiam, et P. Vatinius, concursu totius civitatis et accusatos, et defensos; ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque hercule eiusmodi libri exstant, ut ipse quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur.

XL. Iam vero conciones assiduæ, et datum ius potentissimum quemque vexandi, atque ipsa inimicitarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione, aut Sulla, aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiæ, populi quoque histriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otiosa et quieta re loquimur, et quæ probitate et modestia gaudeat; sed est magna ista et notabilis eloquentia alumna licentiæ, quam stulti *libertatem* vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quæ in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium, quem Cretensem accipimus? quarum civitatum severissima disciplina, et

severissimæ leges traduntur. Ne Macedonum quidem, ac Persarum, aut ullius gentis, quæ certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, Athenienses plurimi, oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in iudiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorum eloquentiam; sicuti indomitus ager habet quasdam herbas lætiores. Sed nec tanti Reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges: nec bonæ formæ eloquentiæ Cicero tali exitu pensavit.

XLI. Sic quoque, quod superest antiquis oratoribus forum, non emendatæ, nec usquam ad votum compositæ civitatis argumentum est. quis enim nos advocat, nisi aut nocens aut miser? quod municipium in clientelam nostram venit, nisi quod aut vicinus populus, aut domestica discordia agitat? quam provinciam tuemur, nisi spoliata vexataque? Atqui melius fuisset non queri, quam vindicari. quod si inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuum esset inter innocentes orator, sicut inter sanos medicus. Quo modo tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in his gentibus, quæ firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in Senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? quid multis apud populum concionibus, cum de republica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi, et in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus seculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas vestras, vestra tempora repente mutasset; nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia, neque illis modus et temperamentum

defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore assequi potest magnam famam et magnam quietem, bono seculi sui quisque, citra obtrectionem alterius, utatur. Finierat Maternus.

XLII. Tum Messala: Erant, quibus contradicere, erant, de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus. Fiet, inquit Maternus, postea arbitrato tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. ac simul astringens, et Aprum complexus, Ego, inquit, te poetis, Messala antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus et scholasticis, inquit. Cum adfuerint, discessimus.

AD HIST. LIB. IV, c. 3.
 SENATUSCONSULTUM
 DE
 VESPASIANI IMPERIO

Insigne est monumentum *de Imperio Vespasiani*, repertum in ænea tabula, extatque Romæ in Basilica Lateranensi, editum ap. Gruter. p. CCXLII. denuo collatum cum edito exemplo a Broterio, quod post alios Taciti Historiarum libris subiicere placuit.

foedusve cum quibus volet facere liceat uti licuit divo aug. ti. iulio caesari aug. tiberioque claudio caesari aug. germanico.

utique ei senatum habere, relationem facere, remittere, senatus consulta per relationem discessionemque facere liceat, uti licuit divo aug. ti. iulio caesari aug. ti. claudio caesari aug. germanico.

utique cum ex voluntate auctoritateve iussu mandatuve eius praesenteve eo senatus habeatur, omnium rerum ius perinde habeatur servetur ac si lege senatus edictus esset habereturque.

utique quos magistratum patestatem imperium curationemve cuius rei petentes senatui populoque romano commendaverit quibusve suffragationem suam dederit promiserit, eorum comitiis quibusque extra ordinem ratio habeatur.

utique ei fines pomeri proferre promovere, cum ex republica censebit esse, liceat, ita uti licuit tiberio claudio caesari aug. germanico: utique quaecumque ex usu reipublicae maiestate divinarum humanarum publicarum privatarumque rerum esse censebit, ei agere ius potestasque sit, ita uti divo aug. tiberio claudio caesari aug. germanico fuit.

utique quibus legibus plebeive scitis scriptum fuit, ne divus aug. tiberiusve iul. caesar aug. tiberiusve claudius caesar aug. germanicus tenerentur, iis legibus plebisque scitis imp. caesar vespasianus solutus sit: quaeque ex quaque lege rogatione divum aug. tiberiumve iulium caesarem aug. tiberiumve claudium caesarem aug. germanicum facere oportuit, ea omnia imp. caesari vespasiano aug. facere liceat.

utique quae ante hanc legem rogatam acta gesta decreta imperata ab imperatore caesare vespasiano aug. iussu mandatuve eius a quoque sunt, ea perinde iusta rataque sint ac si populi plebisve iussu acta essent.

SANCTIO.

si quis huiusce legis ergo adversus leges rogationes plebisve scita senatusve consulta fecit fecerit, sive, quod eum ex lege rogatione plebisve scito s. ve c. facere oportebit, non fecerit huius legis ergo, id ei ne fraudi esto, neve quid ob eam rem populo dare debeto, neve cui ea de re actio neve iudicatio esto, neve quis ea de re apud se agi finito.

AD

DIALOGUM

DE

ORATORIBUS

LIPSII PRAEFATIO.

Superioribus libris lucem aliquam industria nostra attulit: huic, vere possum dicere, salutem. Nam cum depravatissimus vulgo circumferretur, nulla pagina sine vulnere et vibice, admirabile est, quantum a Farnesiano codice (nam Vaticanis aberat) in eo sanando sumus adiuti. Multi hiatus expleti, verba et lineæ integræ insertæ, centeni aliquot loci (Latine, non oratorie loquor) emendati: quorum omnium numerum inire aut longum, aut supervacuum. moderabor, et in his notis ea saltem tangam, quorum vel insignis correctio est, vel ambigua. reliqua recepta in contextum, satis sit verbo iam nunc prædixisse, e Farnesiani libri fide esse. At de scripto, et scriptore ipso, pauca etiam hic libanda sunt. Scriptum sane optimum, filo, inventione, iudicio: et quod in hoc genere (integrum esset modo) conferre nihil verear cum iis, quæ optimi sæcli, et optimæ notæ. Scriptor tamen ipse incertus. Ita olim iudicavi; neque etiam muto. Nam *Tacitum* fuisse qui credam? Stilus valde abnuat, non fallax in hoc genere argumentum. qui in nostro constrictus ubique, teres, acutus, et severus magis, quam lepidus: hic omnia contra. At mutari is in ætate aut argumento potest, inquiunt. Non nego. sed nunquam ita, ut abeat prorsus a sese. Quidquid Cicero scripsit, senex, iuvenis, philologum, philosophum, in iis tamen lineamenta quædam apparent eiusdem viri et vultus. nec aliter fit in omnibus

nobis. Aetatem etiam vide, si non pugnat. Hic scriptor sermonem hunc habitum inducit sexto Flaviani imperii anno: eique interfuisse se *admodum iuvenem*. Quomodo vero tunc admodum iuvenis Tacitus, si honores etiam cepit sub Vespasiano? Id enim de se fatetur, et *dignitatem* suam a *Vespasiano inchoatam* ait Historiarum primo. Sed exemplaria omnia *Tacito* adserunt. Quæ illa: vix bina aut terna credo ea esse in omni Europa. quæ tam facile et pronum est, hic mentiri, quam in aliis libris sæpe. Sed etiam Pomponius Sabinus. Ita enim politissimus doctissimusque Pithoeus nos docuit, Notis ad hunc libellum. Is igitur Sabinus, mediæ ætatis Grammaticus, in Carmen de obitu Mæcenatis, *Cornelius*, inquit, *Tacitus appellat scripta Maecenatis calamistros*. Nec negare certe possumus, quin is locus hodieque in hoc libello exstet. Quid dicam? serio et ingenue, nihil me credere huic ignobili Sabino, qui, ex veteri verbo, somniavit fortasse, quod voluit. Dico, me. nam aliis nihil præeo, quid sequantur. Incommodi quid erit, siue Tacito tribuamus, siue M. Fabio Quinctiliano, ut mihi olim visum? Nam et stilus ipse plane geminus: et ille, se *De causis corruptæ eloquentiæ* scripsisse, plus uno loco fatetur: quem titulum valde appositum scio huic argumento. Præcipuam enim materiem et velut fundum scripti hoc fuisse, evincunt illa, quæ superant, et magis evincerent, quæ a fine desunt. Ipse Maternus hic ad Messalam: *Exprime nobis non laudationem antiquorum, sed causas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus*. Aetas tamen Quinctiliani paulo grandior fuisse videtur, quam ut hic sermo illo iuvene. Itaque ambigo. et cum multa dixerim, claudio tamen omnia, et signo hoc responso: *Mihi non liquere*.

Ankündigung einer genauen topographischen, auf astronomische und trigonometrische Messungen gegründeten Charte von Schwaben.

Das erste Blatt der von Hrn. Professor Bohnenberger auf die genaueste trigonometrische Messungen und astronomische Beobachtungen gegründeten und äusserst vollständigen topographischen Charte von Württemberg ist so günstig aufgenommen worden, dass ich hoffen darf, eine eben so genaue und schön ausgeführte Charte vom ganzen schwäbischen Kreis werde gleichen Beifall finden.

Ich habe daher nun auch mit Hrn. Ammann, Fürstl. Augsbürgischen LandGeometer in Dillingen, eine Uebereinkunft getroffen, durch welche ich mich im Stande sehe, in Verbindung mit Hrn. Prof. Bohnenbergers Messungen eine Charte von ganz Schwaben zu liefern, die an Genauigkeit in der Zeichnung und typographischen Schönheit des Sticks eben die Vollkommenheit haben wird, wie jenes erste Blatt von Württemberg.

Sie wird ebenfalls nach dem Muster und Maasstab der grossen Cassinischen Charte von Frankreich ausgearbeitet, so dass eine geographische Meile 3 Zoll des pariser Fusses gross wird — ein Maasstab, der mit der grössten Deutlichkeit jeden Gegenstand darzustellen erlaubt, den man auf einer solchen Charte nur suchen kann. Man wird daher alle *Flüsse* und *Bäche*, alle *Sümpfe* und *Seen*, alle *Brücken*, alle *Landstrassen* und *Chausseen*, alle *Städte*, *Dörfer*, *Flecken*, *Höfe*, *Weiler*, *Mühlen*, *Gesundbrunnen*, *Bäder*, *Berge*, *Thäler* etc. darinnen finden; die Entfernung eines jeden Orts vom andern wird daraus aufs genaueste bestimmt werden können, und überhaupt der Besitzer derselben sich im Stand finden, das ganze Land nach jeder Richtung ohne allen Wegweiser zu durchreisen.

Für die Besitzer der grossen Cassinischen Charte gewährt der gewählte Maasstab den Vortheil, dass sich diese Charte von Schwaben an dieselbige anschliesst.

Das Ganze wird aus 30 Blättern bestehen, jedes in der Grösse von 15 $\frac{1}{4}$ Pariser Zolle hoch und 13

Zolle breit, und mit besondern GradEintheilungen versehen, so daß jedes Blatt auch besonders benutzt werden kann. Der Stich wird von dem nemlichen geschikten Künstler Hr. Prof. Abel besorgt, der jährlich ungefähr 5 Blätter liefert, die eben so sorgfältig abgedruckt und auf so schönem Papier wie jenes erste Blatt der Charte von Wirtemberg erschienen werden.

Der gewöhnliche LadenPreis von jedem Blatt wird 2 fl. seyn, wer aber bis Ende Jun. bei uns auf diese Unternehmung unterzeichnet, erhält es für die Hälfte, oder 1 fl.

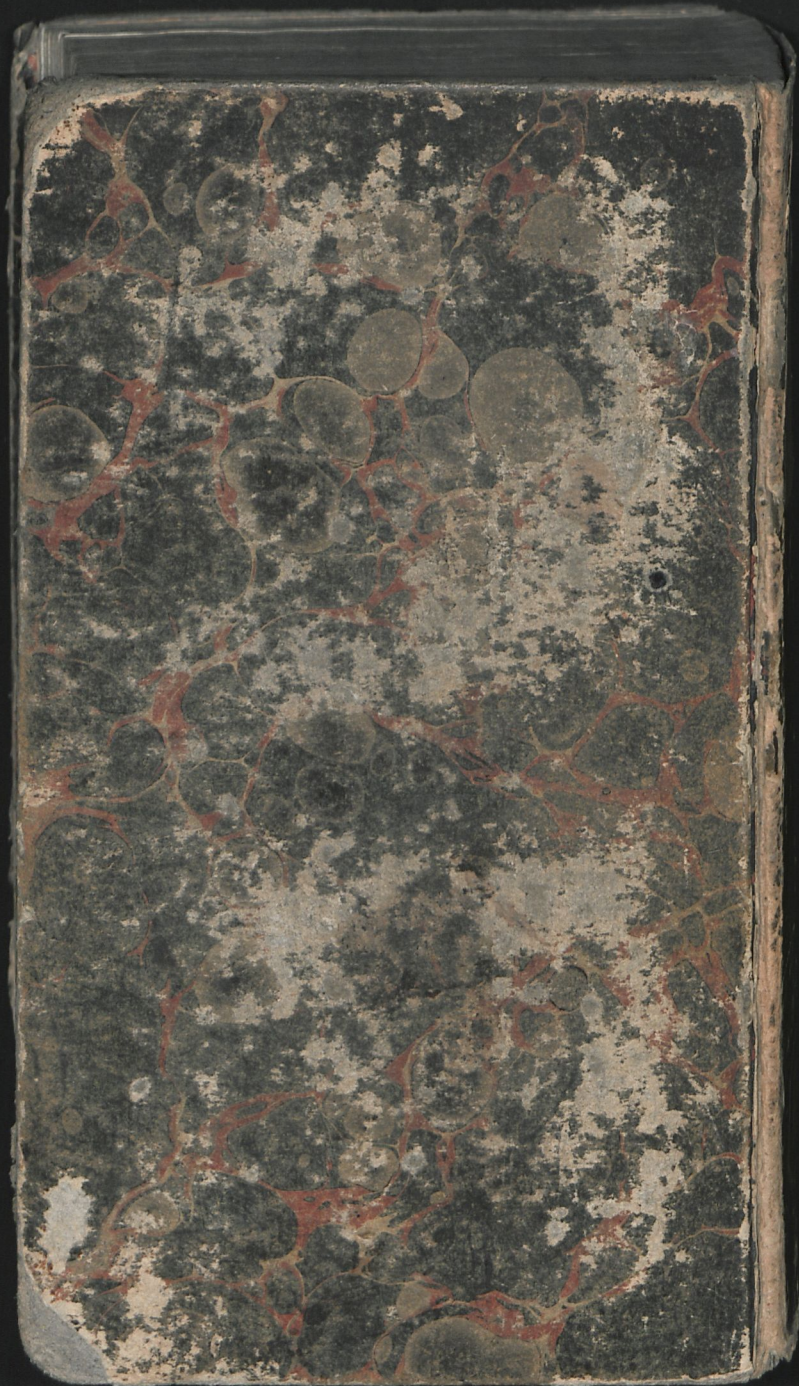
Zur Abkürzung dieses Geschäfts und zu mehrerer Sicherheit muß aber fürs erste 5 fl. pränumerirt, und die gleiche Zahlung bei Empfang des 3n, 8n, 13n, 18n, 23n und 28n Blattes geleistet werden. Diejenige, welche bereits auf die Charte von Wirtemberg, die nun einen Theil der ganzen Charte von Schwaben ausmachen wird, unterzeichnet, und einige Blätter davon bezahlt haben, dürfen bloß die Anzeige machen, daß sie auch die weitere Blätter von Schwaben verlangen.

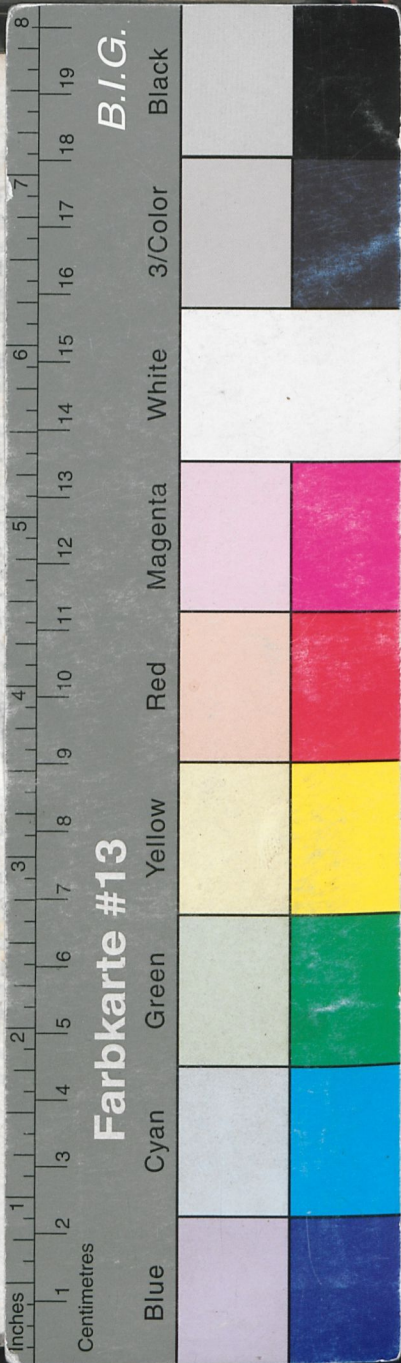
Noch müssen wir bemerken, daß diese Pränumeration bloß für die Charte von Schwaben gilt, die Charte von Wirtemberg allein aber künftig niemand mehr für den SubscriptionsPreis erlassen werden kann.

Briefe und Gelder erbitten wir uns franco.

Tübingen, den 1 April 1798.

J. G. Cotta'sche Buchhdl.

Farbkarte #13

B.I.G.

C. CORNELII TACITI
O P E R A

VOLUMEN SECUNDUM.

TUBINGÆ
SUMTIBUS I. G. COTTÆ. MDCCXCVIII.

